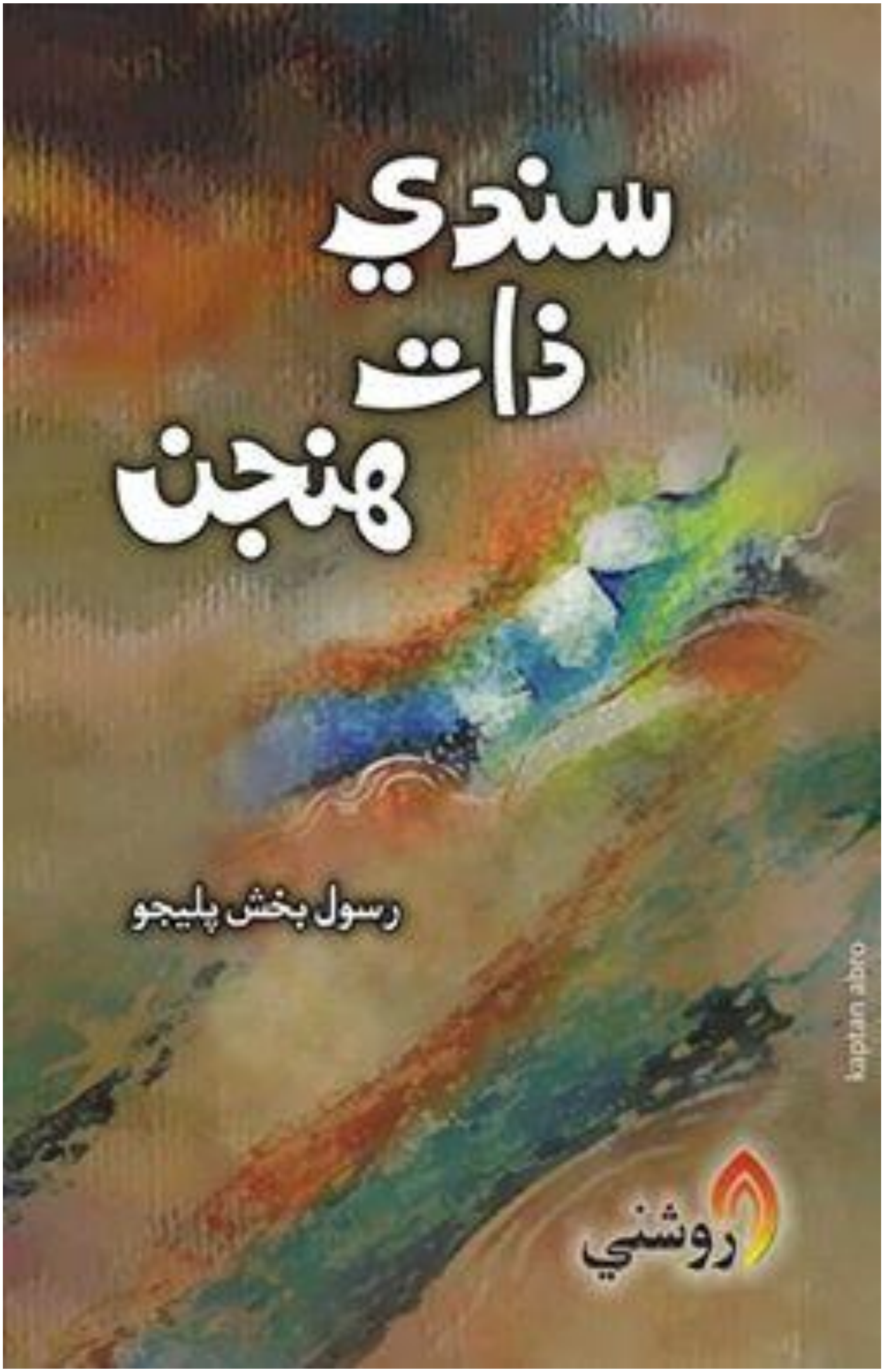
سندي ذات هنجن
رسول بخش پليجو
kaptan abro
روشني

سنڌي ذات هنجن

ادب جي پرک

رسول بخش پليجو

ڊجيٽل ايڊيشن:

سنڌ سلامت ڪتاب گهر

- سنڌ سلامت پاران
- سنڌي ذات هنجن (مهاڳ) : محمد ابراهيم جويو

- هوئج هوشيار! ترڪڻ آهي تڙ ۾! (شاھ)
- خاص ادبي پڙ‍ي!
- دلين جو درد – نئين ڪوجنا؟
- ڇا، ڏک رڳو تباھ ڪندڙ آهن؟
- من حرام تي حُجتان ڍير!
- طبقاتي مفادن ۽ نظرين کان بالاتر خالص ادب جو ڍونگ
- ادب تخليق ڪرڻ لاءِ رُڳو احساس ۽ جذبا ڪافي آهن ڇا؟
- ماضِيءَ جو ادب
- دنيا ڪي لِيڪَ!
- اڱوٺو يورپي ترقي پسند ادب
- هُڻ تي فريدا! شاد ول
- نوان هيرا!

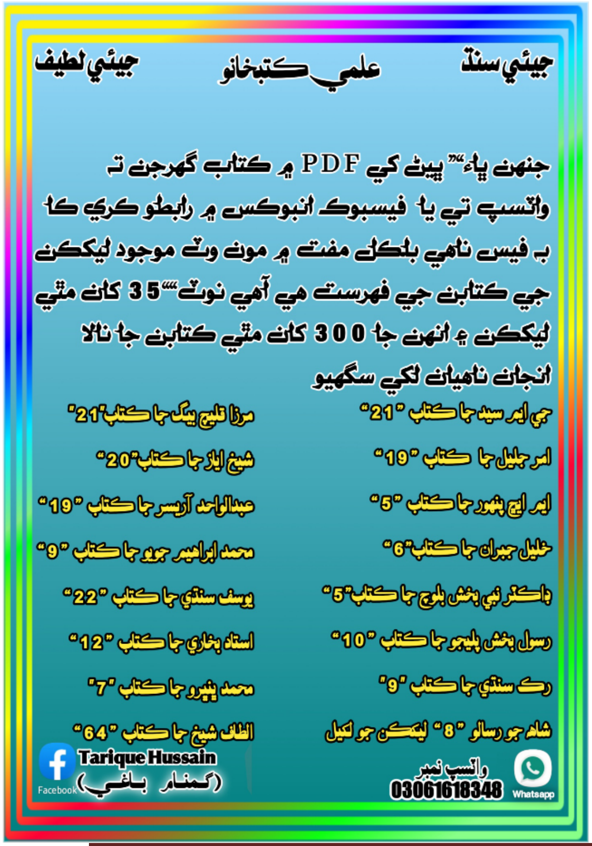

سنڌ سلامت پاران :

سنڌ سلامت **ڊجيٽل بوڪ ايڊيشن** سلسلي جو ڪتاب نمبر (220) اوهان اڳيان پيش ڪجي ٿو. ادب جي پرک جو هي ڪتاب **”سنڌي ذات هنجن“** ناماياري ليکڪ، ڪهاڻيڪار، دانشور، قانوندان ۽ سياستدان **رسول بخش پليجي** جو لکيل آهي.

ڪتاب بابت محمد ابراهيم جويو پنهنجي مهاڳ ۾ لکي ٿو:
هِن ڪتاب جي مصنف، اسان جي سُجاري اڳواڻ ساٿيءَ، جيئن سنڌي ادب جي پهرئين سڌي ۽ پڌري مخالف گروهه جي وارَ جو بروقت پنهنجيءَ جاندار تصنيف ”انڌا اونڌا ويچ“ ۾ ٺُڙ جواب ڏنو هو، تيئن هُن پنهنجيءَ هِن املهه تصنيف ”سنڌي ذات هنجن“ ۾ اُن ٻئي ”پنهنجن“ جي ويس ۾ لِڪل ۽ وڌيڪ خطرناڪ دشمن گروهه جي هاجيڪاريءَ جو وقتائتو جائزو ورتو آهي، جنهن لاءِ سچ ته سنڌي ادب سندس سدا ٿورائتو رهندو.

هي ڪتاب 1978ع ۾ ڇپڻو هيو پر ڪجهه مونجهارن ۽ مسئلن سبب ڇپجي نه سگهيو پر 1983ع ۾ سنڌي ادبي پبلشنگ ايجنسي، حيدر آباد پاران ڇپايو ويو. ڪتاب مختلف وقتن تي ڇپبو رهيو آهي. آخري دفعو 2016ع ۾ روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو پاران ڇپايو ويو.

اوهان سڀني دوستن، پائرن، سڄڻن، بزرگن ۽ ساڄاهه وندن جي قيمتي مشورن، راين، صلاحن ۽ رهنمائي جو منتظر.

محمد سليمان وساڻ
مينيجنگ ايڊيٽر (اعزازي)
سنڌ سلامت ڊاٽ ڪام
suleman wassan@gmail.com
www.sindhsalamat.com

سنڌي ذات هنجن

هيءُ ڪتاب، "سنڌي ذات هَنجن" ادب جي پرک جو هڪ ڪتاب آهي، جيڪو اسان جي سڄاڻ ساٿيءَ، اسان جي اڄ جي ادبي حالتن ۾، اسان لاءِ لکڻ مناسب سمجهيو آهي، ايئن ئي جيئن هُن 1960ع ڌاري "اَنڌا اُونڌا ويڄ" اسان لاءِ لکيو هو. هيءُ اسان جو بهادر ساٿي گذريل ڇئن سالن کان لاهور جي لکپت جيل ۾ بند آهي، بيمار گذاري ٿو- پر اسان جي حالتن کان باخبر آهي، ۽ اسان لاءِ سوچي رهيو آهي. دراصل اُتي هو اسان جي ئي ڏوهن جو ڪُفارو ادا ڪري رهيو آهي- جيتوڻيڪ تازو پنهنجي شعور ۽ ارادي جي زنده هجڻ جو جيڪو ثبوت اسان وٽان ڪيس مليو آهي، اُن ڪيس بيحد خوش ڪيو هوندو.
پنهنجي هِن پياري ساٿيءَ سان اسان جا انيڪ لاڳاپن جا ڌاڳا رات جي اُپ ۾ سدا چمڪندڙ چنڊ ۽ تارن جا ڌاڳا، ڏينهن جي اوجل صبح جا ڌاڳا، اسان جي حالَ جا ڌاڳا ڳنڍيل آهن، ۽ ڪو هڪ ڌاڳو به ڇڪجي ٿو، ٿوري ئي ڪا اُن کي ساهَ اچي ٿي، تہ هُن جو مَنُ ضرور اُتي لرزبو هوندو. پر خاص طرح اسان جي ٻولي، جيڪا اسان جو ساهُ آهي ۽ جنهن سان اسان جو مَنُ جيئي ٿو، اُها هُن کي ۽ اسان کي (ان ڪان اسين باخبر هجون يا نہ) هڪ گهڙي بہ جدا ٿيڻ نہ ٿي ڏئي.
"ٻولي"، آواز، دانهَن ۽ دانهَن جو جواب ٻوليءَ جا لفظ. ٻوليءَ جون ڳالهيون زندگيءَ جي وڏي وٽ آهن ۽ اُن لاءِ وڏو آڌت آهن، بلڪ ماڻهن لاءِ ماڻهپي سان جيئڻ جو بنياد آهن. روسي اديب ترگنيف (83-1818ع)، جنهن پنهنجي عمر جو سڄو اڌ عرصو ڪنهن طرح بي وطنيءَ ۾ گذاريو هو، پنهنجي روسي ٻوليءَ لاءِ هڪ موقعي تي چيو هو: "جڏهن بہ مان شڪ ۾ ويڙهجي وڃان ٿو، جڏهن بہ پنهنجي ملڪ تي ويچاريندي منهنجو من لرزجي ٿو، تڏهن او منهنجي عظيم، سگهاري، سچار، آزاد روسي ٻولي! تون ئي مون کي ڏڍ ڏئين ٿي ۽ مون کي بچائين ٿي. جي تون نہ هجين، تہ پڪ ئي پڪ، جو ڪجھ منهنجي وطن تي وهي واپري رهيو آهي، اُن کي ڏسي، آءٌ هوند ڏهي، ٻنهہ پٽ اچي پوان!" پر ڪو ايئن آخر ڪيئن ٿو مڃي سگهي تہ اهڙي عظيم ٻولي عظيم قوم کان گهٽ ڪنهن قوم کي مليل هوندي! اسين بہ پنهنجي ٻوليءَ لاءِ چئي سگهون ٿا تہ اُها اسان جو ڏڍ آهي، آڌت آهي ۽ اسان جا شڪ ۽ نراسائيون دور ڪري ٿي، ۽ جيڪا ٻولي اسان کي اڄ "سَندي ذات هَنجن" جهڙو نثر ڏيئي سگهي ٿي ۽ اُن جهڙي پرک ڏيئي سگهي ٿي، اُها ٻولي ڪيئن نہ عظيم هوندي! ۽ نيٺ ايئن

ڪيئن ٿو ٿي سگهي تہ ههڙي عظيم ٻولي عظيم قوم کان گهٽ ڪنهن قوم کي ملي هجي!
ترگنيف جو لاش جڏهن ٽيهن سالن جي غريب الوطنيءَ کان پوءِ روس جي مٽيءَ ۾ پورجڻ لاءِ پئرس مان وڃي رهيو هو، تڏهن مشهور فرينچ اديب، فيلسوف ۽ تاريخ نويس رينان اتي چيو هو: "ترگنيف کان وڌ دنيا ۾ اڄ ڪو شخص ڪونهي، جو هڪُ پنهنجي سڄيءَ قوم جو ترجمان بڻجي سگهيو هجي! هُن جي وڏن جا ڪيئي خاموش نسل، جيڪي صدين جي ننڊ ۾ ٻُڏل هئا، اُنهن کي بہ هِن جي ذريعي آواز مليو آهي، ۽ اُهي وري زنده ٿيا آهن." سچ پچ، ٻولي قومن جو آبِ حيات آهي- انساني روح جو سدا تازو، پريو پاڪيو، پاڪ چشمو، جنهن ۾ ماڻهو پنهنجو ماضي گڏ ڪري رکن ٿا، ۽ پنهنجي تمنائن جو، چاهُ جو، تجربي جو ۽ اڳ- ويچار ۽ پروڙ جو عڪس ڏسن ٿا، ۽ اِهو سڄو ڪم سندن سگهڙَ، اديب ۽ شاعر ڪن ٿا. ترگنيف نثر نويس هو ۽ همہ- وقتي اديب هو. شعر جي دنيا ۾ اسين بہ پنهنجي تاريخ جي هڪ دور ۾ هڪ اهڙو پنهنجو محسن رکون ٿا- لطيف، جيڪو هڪُ ئي سڳورو شخص اسان جو پورو ترجمان هو، ۽ پوءِ اسان کي ٻيا بہ ڪي شاعر پنهنجي پنهنجي دور جا ڪجهہ ڪجهہ ترجمان مليا، پر اسان جي نثر جي دنيا اجا اَهڙن ئي رڳو ڪجهہ- ڪجهہ ترجمانن سان آباد آهي، اُن کي اجا ڪنهن دور جو هڪ ئي پورو ترجمان نہ مليو آهي. اسان جي هِن رهنما اديب ۽ نقاد ساٿيءَ، رسول بخش پليجي ۾ اُها ذات ۽ ڏانءُ هئا، جو هو ادب جي نثري صنف ۾ پنهنجي دور جو پورو ترجمان بڻجي سگهي ها- پر افسوس، هُن جي سياسي مصروفيتن هُن کي اُها فرصت نہ ڏني.

هلندڙ صديءَ جي پوئين اڌ شروع ٿيڻ سان اسان جي ادبي دنيا ۾ هڪَ تازه دم چرپر شروع ٿي، ۽ اسان جا قلمڪار، شاعر ۽ اديب، ملڪي آزاديءَ جي مسئلن سان مُڪاميل ٿيندي ئي، ۽ اُنهن جي پهرينءَ اجنبيت ۽ دهشت تي غالب پوندي ئي، پنهنجي وطن جون ڳالهيون ڪرڻ لڳا، پنهنجي ماڻهن جون، اُنهن جي غريبيءَ جون، اُنهن جي سياسي، اقتصادي ۽ ثقافتي حقن جون ۽ سندن روزمره جي مسئلن جون..... ۽ اِيئن ڪجهہ وقت ئي نہ گذريو تہ سندن حيرت جي حد نہ رهي، جو مٿن تهمتن ۽ بهتانن جا بند ٻڌجڻ شروع ٿي ويا، ۽ ري گناهہ هو ڪافر بڻجي ويا، غدار بہ ٿي ويا، ۽ ڪيئي قسم جا لقب مٿن لڳي ويا. ڳالهہ کي ڪجهہ ڪَنائيندي، ڏنائون تہ اُهي ڏوڙيا مٿن اُتان ٿي اُٿيا، جتي جهالت هئي، ٻيجا عصبيت هئي ۽ هٺ ڌرمي هئي، ۽ وڏي ڳالهہ تہ جنهن پاسي دولت ۽ دولت جا ذريعا هئا ۽ اقتدار هو، ۽ اُنهن جو اونو هو، ۽ اُنهن تي ڏاڍو وڏو آڌارُ ۽ گهمنڊُ هو. ترت ئي پوءِ خود منجهن بہ ڪي اِهڙا نڪورا نوان اديب اسري ميدان تي آيا، جيڪي سامراجي يورپ جي انساني زوال کان متاثر "جديديت" جا

سِڌا يا اُن جي اثر ۾ آيل ڪجهه اُهڙي اردو ادب ۽ ڪجهه هڪ ٻن پارت جي اُهڙن سنڌي اديبن وسيلي، ايترا تہ هڪدم عادي ۽ اصلي متوالا ٿيڻ لڳي پيا، جو پنهنجي ادب جي محبِ وطن ۽ انسان دوست ڪردار کان لادعوی ٿي،"بيزاريءَ ۽ فرار" جي مُوڊ ۾، ادب ۾ "ڳالهہ" کي ڇڏي "فن" جا دعويدار ٿي بيٺا، ۽ ڪي تہ اَهم- واد (Egotism) ۾ اچي، خاص طرح "جسم جي پنت" (Cult of Body)کي "جوانيءَ جي راهہ (Way of Youth) "سڏينديڪي، ڪي اِهڙا سطحي ۽ سهل، ابتا ۽ لاتعلق "فنپارا" پيش ڪرڻ لڳا، ۽ اڳرا ٿي، اُنهن جو دفاع ڪرڻ لڳا، جو عصري ادب جي سرمايہ پسند ۽ اقتدار پرست اصلوڪن عداوتين کي پنهنجي تهمت بازين ۽ بهتان تراشين لاءِ ويني ويني ڪافي گهڻو مواد ملندو رهيو- جيئن هاڻي بہ اُنهن کي وٽائنئن ملندو رهي ٿو. هِن ڪتاب جي مصنف، اسان جي سُڄاري اڳواڻ ساٿيءَ، جيئن سنڌي ادب جي پهرئين سڌي ۽ پڌري مخالف گروهہ جي وارَ جو بروقت پنهنجيءَ جاندار تصنيف "انڌا اونڌا ويچ" ۾ تُز جواب ڏنو هو، تيئن هُن پنهنجيءَ هِن املهہ تصنيف "سندي ذات هنجن" ۾ اُن ٻئي "پنهنجن" جي ويس ۾ لِڪل ۽ وڏيڪ خطرناڪ دشمن گروهہ جي هاڃيڪاريءَ جو وقتائتو جائزو ورتو آهي، جنهن لاءِ سچ تہ سنڌي ادب سندس سدا ٿورائتو رهندو. جيئن پراڻيءَ شيءِ جو پراڻو هجڻ ئي اُن جي قدر جو ماڻ نہ آهي، تيئن نئينءَ شيءِ جو نئون هجڻ بہ اُن جي چڱائيءَ جو دليل ڪونهي. نظرياتي طور، اسان جا "جديدي" دوست پاڻ بہ پنهنجيءَ اِن "جديديت"جي ڪنهن انساني وٺ يا قدر جا قائل نہ آهن بلڪ هو پنهنجي "جديدي ادب" کي انسانَ ۽ انسان جي دنيا کان پري رکڻ ئي پنهنجو منصب سمجهن ٿا. اصل ۾، خود فن بہ هُنن لاءِ ڪا اهميت ڪانہ ٿو رکي- فن کي هو هڪ کيل، هڪ سانگُ ئي سمجهن ٿا، ۽ چون ٿا تہ زندگي، جيڪا ڳنڀير ۽ ڳري آهي، اُن سان فن کي ملائڻ ئي نہ کپي، چوتہ فن نِرو فن ئي رهڻ کپي. ايئن هو زندگيءَ کان فن کي پري رکي، جيئن ادب کي تيئن اُن جي فن کي بہ پنهنجي انفرادي مرضيءَ ۽ ريچڪ جي تابع رکڻ چاهين ٿا. بلڪ اُن لاءِ هو هر تسليم ٿيل ۽ پسند پيل ادبي ۽ فني معيار جي مذاق اُڏائين ٿا، ۽ جديديت جي عشق ۾، اُن لاءِ پنهنجي نفرت، بلڪ ڪراهت جو اظهار ڪن ٿا. کُليو کُلايو هو چون ٿا تہ هنن جي "تخليق" مخصوص ماڻهن لاءِ، بلڪ فقط سندن پنهنجي پاڻ لاءِ آهي- هُنن کي ئي اُن مان مسرت حاصل ڪرڻي آهي، ۽ اُن لاءِ هُنن جي اِها ڪوشش ٿي رهي تہ پنهنجي فنپاري مان انساني دلچسپيءَ جي ڳالهين يا مسئلن کي جيئن پوءِ تيئن گهٽائيندا وڃن- ويندي سندن ادب ۾ سندن ٻولي بہ ماڻهن جي ٻولي نہ رهي- تان جو باقي جيڪا سندن ڪاوش بچي، سا خالص سندن "فن" هجي، ۽ پوءِ اُهو اُهڙو فن هوندو، جو اُن کي فقط فن جا خاص ڄاڻو، يعني

آخري طور رڳو هو پاڻ ئي سمجهي سگهندا، ۽ اُن مان سچي جمالياتي مسرت ۽ ٻيو ٻه جو ڪجهه اُن ۾ باقي هجي سگهندو، سو اُهي پاڻ ئي اُن مان حاصل ڪري سگهندا! هيءَ جديديت، "جدت براءِ جدت"، "جدت پنهنجي ريجهڪ ۽ رؤنشي لاءِ"، ادب ۽ فن جو ايئن جيڪو حشر ڪري ٿي، اُن مان ڏسي سگهجي ٿو ته فائدو نيٺ ڪنهن کي آهي. جيڪڏهن اُن مان انساني ڪارجُ، انسان کي بهتر انسان بنائڻ جو ڪارجُ، انساني سماج جي تبديليءَ جو ڪارجُ سِڌ نه ٿيو، ته باقي اُن مان فقط هڪ ئي ڪارج سِڌ ٿيندو يعني بيٺلَ ۽ موجود سماج جي خيريت ۽ سلامتي ۽ اُن جو تحفظ. ۽ اِهوئي اسان جا هي، فقط ڏِک ۽ نالي لاءِ، پاڻ کي "نئين ڪان نوان" ترقي پسند چوندڙ دوست چاهين ٿا- چوته هو (عالمي توڙي ملڪي، ڪنهن به سطح جي) انقلاب ڪان ڊڄن ٿا ۽ ڪين اُن ڪان نفرت آهي، جيڪو مٿن ذميواريون رکڻ چاهيندو، ۽ هو انساني مسئلن جي سلسلي ۾ ڪابه ذميواري قبولڻ لاءِ تيار نه آهن. عالمي سطح تي، مغرب جو سامراج اڄ ڪُليو ڪُلايو انسان- دشمن فسطائي راهه تي بيٺو آهي ۽ ڪٿي به، ڪنهن به صورت ۾ انقلاب نٿو چاهي. دنيا جو هر سُک ۽ چڱائي ۽ اُن جي دولت جا سڀ وسيلا هو پاڻ لاءِ پسند ڪري ٿو، ۽ ان لاءِ هو جيئن سائنس کي تيئن ٻئي علم، ادب ۽ فن کي پنهنجي عوام ۽ پوئتي پيل محڪوم دنيا جي قومن ۽ عام انسانن جي خلاف استعمال ڪرڻ چاهي ٿو- سائنس کي هڪ ڏڙڪي طور يعني اُن جي ڊيڄاريندڙ ۽ ناس ڪندڙ حيثيت سان، ۽ علم، ادب ۽ فن کي هڪ دلبي طور يعني انهن جي منفي اِبلاغي حيثيت ۾. محڪوم ۽ پوئتي پيل دنيا ۾ هِن سامراج جي "گراهڪ" قومن جون حڪومتون ۽ اُتان جا حڪمران طبقا- چاڪاڻ ته اُهي به پنهنجي پنهنجي ملڪ جو هر سُک ۽ چڱائي ۽ اُن جي دولت جا سڀ وسيلا پاڻ لاءِ پسند ڪن ٿا- مغرب جي اِن انسان دشمن سامراجي منصوبي ۾ شريڪ آهن، چوته اِن ۾ اُهي پنهنجي فوري خيريت ۽ سلامتي ڏسن ٿا. ادب ۽ فن ۾ "جدت براءِ جدت" جو رجحان، انسان ۽ انسان جي مسئلن ڏانهن بي تعلقيءَ جو رجحان، ادب ۽ فن کي سندن اُن منفي ابلاغي حيثيت ۾، عالمي سامراج لاءِ ۽ اُن جي گراهڪ قومن جي حڪمران طبقن لاءِ، اُنهيءَ دلبي طور استعمال ڪرڻ جي ڪوشش آهي. اُهي جيڪي عالمي سامراج ۽ اُن جي ملڪي حڪمران گروهن جي منصوبن کي ڄاڻن ٿا، ۽ اُنهن سان شامل نه آهن، سي هرگز پنهنجي ادب ۽ فن کي، جديديت جي ڇَڪمي ۾، ايئن دلبي طور استعمال نه ڪري سگهندا.

اسين پنهنجي محترم عزيز ساٿيءَ جا دلي شڪرگذار آهيون، جو پاڻ اسان کي هيءُ وقتائتو ۽ اهم ڪتاب ڏنو اٿن. ادب ۽ فن ۾ جديديت جي فتني لاءِ، جنهن جا مغرب جي سامراجي دنيا

۾ ، جتي اُن جي اوسر ٿي، گهڻيئي دلڪش نالا ۽ گهڻيون ئي مٿي- ڦير تاويلون موجود آهن، اُن سڀ لاءِ پاڻ اسان ڪي هِن ڪتاب ۾ جيڪا تفصيلي جاچ ۽ پرک جي ڪسوٽي ڏني اٿن، اُها اسان لاءِ پنهنجي ادب ڪي وطن دوست، عوام پسند، انقلابي راهه تي قائم رکڻ ۾ املهه رهبريءَ جو ڪم ڏيئي سگهندي- ۽ اِها راهه ئي اسان لاءِ پنهنجي ادب ۽ فن جي سچي ترقي پسند انساني راهه آهي.

محمد ابراهيم جويو

حيدرآباد سنڌ

13-09-1983ع

سَرُ وجايو سُرھو ڪُوڙن ڪانئرن،
آڏيءَ رات أتي ڪري دَدا دانھون ڪن،
سندي ذات ھَنجن، منھن ڪوڙي موتي چُڻي!

(لطيف)

باب پهريون

هوئج هوشيار ! ترڪڻ آهي تڙ ۾ ! (شاهه)

سنڌي ادب مقدار توڙي اهميت جي خيال کان هن ملڪ جو ٻيو نمبر اهم ادب آهي .ملڪ جي غيرسرڪاري عوامي زبانن مان ڪنهن به ادب اهڙي ترقي نه ڪئي آهي، جيتري سنڌي ادب .سنڌي ماڻهن جي سجاڳي ۽ واڌاري جي گهڻ طرفي جدوجهد ۾ سنڌي ادب جو هڪ خاص ڪردار رهيو آهي، جيڪو سمورين ڪمزورين جي باوجود، پنهنجي حد اندر، نهايت اهم رهيو آهي.

دنيا جي ڪيترن ٻين اُسرندڙ ادبن وانگر سنڌي ادب به هميشه طوفانن وچان اڳتي وڌيو آهي .ان کي وِک وِک تي اندروني توڙي ٻاهرين رڪاوٽن کي منهن ڏيڻو پيو آهي ۽ نِت نَوَن مسئلن کي حل ڪرڻو پيو آهي.

اڄ به سنڌي ادب هر طرح جي مسئلن ۾ گهيريل آهي .انهن جي حل نه ٿيڻ ڪري اهو ڪن ڳالهين ۾ اڳتي وڌڻ سان گڏوگڏ ڪيترين ٻين بُنيادِي ڳالهين ۾ پوئتي موٽ کائيندو رهيو آهي .انهن مسئلن مان ڪي ته" اُپ اڪيئن پيو ڏسجي آڱر سجي ڇا ڪبو "وانگر سڀ ڪنهن کي اکين اڳيان آهن ته ڪي وري اهڙا آهن، جن کي چڱيءَ طرح کولي بيان ڪرڻ جي ضرورت آهي.

اٽڪل ويهه سال اڳ،1960 ع کان وٺي، اسان جي ادب جي خلاف هڪ زبردست طوفان اُٿيو هو .هيءُ طوفان سالن جا سال هليو هو ۽ اسان جي ادب جي زندگي ۽ بقا کي سخت خطري ۾ وجهي ڇڏيو هئائين .سنڌي ادب جي اسان سمورن گهڻ گهرن ڪُلهو ڪُلهي ۾ ملائي سالن جا سال سنڌي ادب جي زندگي ۽ بچاءُ جي اها جنگ لڙي هئي ۽ ان طوفان جو ڪامياب مقابلو ڪيو هئوسين .اهو طوفان مڪمل طرح نه ختم ٿيو .اهو موقعو ملڻ تي رکي رکي وري تيز ٿيندو آهي ۽ جيستائين موجوده نظام قائم آهي، تيستائين سدائين وقت بوقت تيز ٿيندو رهندو، پر ان وقت اسان سندس بُنيادِي زور توڙي رکيو هو ۽ في الحال منجهس اڳوڻو دم ڪونهي .اها سنڌي ادب توڙي سنڌي ماڻهن جي شاندار سوڀ هئي .ان ڪري سنڌي ادب لاءِ سنڌي ماڻهن جي بهتر خدمت ڪرڻ جي راهه سالن جي لاءِ صاف ٿي وئي ۽ اهو ڪافي وڌيون برانگهون پري اڳتي وڌيو.

ڪجھ سالن کان، هند ۽ پاڪستان جو ادب هڪ زبردست عالمي ادب-دشمن طوفان جي لپيٽ ۾ اچي ويو آهي .اهو مجموعي طور هندستان ۽ پاڪستان توڙي ٽين دُنِيا جي هن دؤر جي ادب کي هڪ نهايت غلط ۽ خطرناڪ واٽ ڏانهن ڌِڪڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو آهي، جنهن جي ڪري اهو مجموعي طور اڳتي وڌڻ بجاءِ پوئتي موٽ کائي رهيو آهي.

هند ۽ سنڌ جي سنڌي ادب تي بہ ان طوفان جا نهايت بُرا اثر پيا آهن ۽ سالن جا سال اسان جو ادب اڳتي وڌڻ بجاءِ پوئتي موٽ کائيندو رهيو آهي .شڪر آهي تہ هاڻ ڪجھ سٽائو واءُ وريو آهي ۽ اسان جي اديبن، ادب دوستن ۽ پڙهندڙن ان طوفان خلاف جدوجهد ڪري ان کي جهَڪو ڪيو آهي، پر ان جدوجهد ۾ اجا گهرائي ۽ وُسعت نہ آئي آهي .ان جا نظرياتي بنياد نہ رکيا ويا آهن، ان ڪري مرض جون پاڙون نہ پٽجي سگهيون آهن.

جيڪڏهن ان مسئلي ۽ اهڙن ڪن بين بُنيادِي مسئلن کان چڱيءَ طرح واقف ٿي، انهن جا حل ڳولي نہ ڪڍيا ويا ۽ انهن جي روشنيءَ ۾ مخالف طوفانن سان چيلھ ڀڃي مقابلو نہ ڪيو ويو تہ اسان جو ادب هَلِي هَلِي نيٺ مجموعي طرح رجعت پرست، عوام دشمن ۽ سامراج پرست ادب بہ ٿي سگهي ٿو.

جنهن عالمي ادب -دشمن طوفان سڄيءَ دُنِيا جي ادب کي، هندستان ۽ پاڪستان سميت ٽين دنيا جي سمورن ملڪن جي ادبن کي ۽ هِندُ ۽ سنڌ جي سنڌي ادب کي وڪڙ ۾ ورتو آهي، سو آهي هڪڙي پاسي مار ڌاڙ وارو جادوئي، ڪرامتي ۽ تاريخي" ادب "۽ ٻئي پاسي نااُميدي ۽ مايوسي ڦهلائيندڙ نام نهاد نئين يا جديد ادب جو عالمي ادب -دشمن طوفان.

اسين هتي ان رجعت پرست ادب ۽ ان سان لاڳاپيل ڪجھ ادبي، فني ۽ عملي مسئلن جو جائزو وٺنداسين.

هيستائين هن قسم جا جائزا اڪثر نام نهاد" طبقن کان بالاتر"، نقط نظر کان ورتا ويندا رهيا آهن .هيءُ جائزو اسين ان منافقيءَ کي رد ڪندي، دُنِيا جي عوام جي اڪثريت جي باخبر ۽ باشعور عالمي نقط نگاهہ ۽ ٻيهڪ کي اختيار ڪندي، وٺڻ جي ڪوشش ڪنداسون.

عالمي ميدانِ جنگ

هر اخبار پڙهندڙ ۽ دُنِيا جي توري گهٽي جاڻ رکندڙ ماڻهوءَ کي خبر آهي تہ دُنِيا جي سامراج اڄ سڄيءَ دُنِيا کي عوام خلاف جنگ جو ميدان بڻائي ڇڏيو آهي .تعليمي ادارن کان وٺي راند جي ميدانن ۽ ورزش جي آکاڙن تائين، ادبي ڪچهرين ۽ مشاعرن کان وٺي سَٽي مارڪيٽن ۽ جُوا خانن تائين، فوجي پريڊ گرائونڊن ۽ پارڪن کان وٺي مندرن، مسجدن ۽

ڪليسائن تائين، رٽن پٽن، ميدانن ۽ پھاڙن کان وٺي سمنڊ جي تِرن ۽ خلائن جي ڏورانھين بلندين تائين، ھُو ھر جاءِ، ھر ھنڌ ڪي پنھنجي جنگي اڏي ۾ تبديل ڪري رھيو آھي.

ھن ڪي جيڪا بہ شيءِ نظر اچي ٿي، تنھن کي ھو ھٿيار ڪري استعمال ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿو .عام تباھيءَ جي ٻين ٻيانڪ ۽ لڳ ڪانداريندڙ بمن، راڪيٽن ۽ شعاعن کان سواءِ ھن اھڙيون قاتل گئسون ٺاھيون آھن، جيڪي پڪي پڪڻ، ماڻھو، جانور، وڻ، ٽڻ، ٻوٽا، گاھ ۽ فصل ھر شيءِ تباھ ڪريو ڇڏين .جيوڙا ٺاھيا اٿس، جيڪي ملڪن ۾ ھزاديون اڻ ڏٺيون ۽ اڻ ٻڌيون خوفناڪ وبائون ٿا ڦھلائين، ٻيو تہ ٺھيو گگدام جانورن کي تربيت ڏيئي ڪانئن قاتلن جو ڪم پيا وٺن .ٻلھڻين ۽ ٻين ساموندي جانورن کي تربيت ڏني اٿن تہ پاڻ سان ٻڌل تارپيڊي سميت وڃي پراون جھازن سان ٽڪرائين ۽ انھن کي غرق ڪن !جي ڪنھن کي ان خلاف دانھن ڪوڪ ڪرڻي ھجي تہ پلي وڃي مئل ٻلھڻ کي چالان ڪرائي!

پر عوام کي دشمنن جي رڳو مارڻ ڪونہ ماريو آھي .گھڻو ماريو تہ سندن منجھائڻ ئي آھي .گھڻي ۾ گھڻا گھوٽ مونجھارن جا ماريل ۽ گمراھين جا گھايل ئي ھوندا آھن، تڏھن مارئيءَ بہ چيو آھي:

مارن منجھہ مُياس، نہ تہ ماڙي ماريس ڪين ڪي) .شاھ(

ھيستائين ڪوبہ عوام دشمن، سموري عوام کي ماري چٽ ڪري، پورو پئي ڪونہ سگھيو آھي .ان ڪري عوام دشمنن جو ڳُجھو نعرو آھي،" عوام کي مارڻ سان گڏ مُنجھايو، برغلايو ۽ مت مان ڪڍو !اول ڪين مُنجھايو، برغلايو ۽ مت مان ڪڍو، پوءِ فقط انھن کي ماريو، جيڪي مُنجھائڻ سان مري نہ سگھن".

ماڻھن جي ذھنن ۽ دلين ۾ بھتر زندگيءَ جي آس ۽ اُميد ئي نہ سرجي، سندن دماغن ۾ سندن زندگين کي جھنم بڻائيندڙن سان مقابلي جو خيال ئي پيدا ٿي نہ سگھي ۽ جي پيدا ٿئي تہ اُسرندي ئي ختم ٿي وڃي، ان لاءِ ھنن ماڻھن جي ذھنن ۽ روحن، احساسن ۽ جذبن، سوچن ۽ نظرين کي ڪوڙھيو ڪري ڇڏڻ واسطي، ڪئين ذھني ۽ روحاني وبائي مرض ۽ وچڙندڙ بيماريون ھٿرادو تيار ڪرائي، سڄي دُنيا ۾ پکيڙي ڇڏيون آھن .ھنن پنھنجي ثقافتي ھٿيارن جي فيڪٽريءَ ۾ ھٿرادو" علم "۽" سائنسون "تيار ڪرايون آھن .ويندي ھٿرادو سامراج پرست" مذھبي "فرقا ۽" مذھب "بہ تيار ڪرائي دنيا ۾ ڦھلائي ڇڏيا اٿن .دنيا جي ڄاتل سڃاتل قديم مذھبن جون بہ، ھنن پنھنجون نيون نڪوريون ھٿرادو سامراجي تشريحون ۽ تفسير تيار ڪرائي ڇڏيا آھن .

نئون عالمي زيارتگاھ!

وچ مشرق) فلسطين کان وني عربن تائين وغيره (دنيا جي ڪئين وڏن مذهبن جو پينگهو سڏيو وڃي ٿو، پر جيترا" مذهبي "فرقا ۽ خود ڪي بلڪل نوان" مذهب "عالمي سامراج گڏريل ٿورڙي عرصي ۾ تيار ڪرايا آهن، تن جي مقابلي ۾ وچ مشرق جڻ ڪجهه بہ ڪونہ ڪيو آهي .جيترو صدق اوچتو ئي اوچتو آمريڪي ۽ يورپي ارب پتي سرمايہ دارن ۽ خاص ڪري سي آءِ اي ڪاتي جي عملدارن کي دنيا جي سيني پراڻن ۽ نون مذهبن لاءِ ٿي پيو آهي، سو جيڪڏهن واقعي سچو هجي ها تہ جيڪر ڪو سرمايہ دار يا سي آءِ اي وارو ڪليسائن، سناگاگن، مندرن ۽ مسجدن کان ٻاهر مشڪل لڀي ها .سڀ رات ڏينهن يا تہ انهن عبادتخانن جي اندر عبادت ۾ مشغول نظر اچن ها يا وري منجهانئن هڪڙا انگ ڀيوت ٿيا، ڪنهن اوچي پهاڙ جي چوٽيءَ تي هڪ ٽنگ تي بيهي تپسيائون ڪندا نظر اچن ها تہ ٻيا غارن ۽ ڇُرن ۾ رياضتون ڪندا لڀن ها .هڪڙا سَر روزا اڌ ڪارڪ تي ڪوليندا وتن ها تہ ٻيا خانقاهن ۾ چاليها ڪيندا يا ڪوهن ۾ اونڌا لٽڪندا نظر اچن ها.

سڄي دنيا جي پادرين، پنڊتن، يهودي ربيسن، ٻوڌي ڀڪشوئن ۽ دنيا پرست عالم سڳورن ۽ ٻين اهڙي قسم جي پلارن بزرگن جون ڳاٽيتي کان ٻاهر جنسون سال ۾ ڪئين ڀيرا ولرن جا ولر ۽ قافلن جا قافلا ڪريو، ڪن ولايتن کان کهيو اچيو فيض جي چشمن مان سيراب ٿيڻ لاءِ آمريڪا ولايت جي ڪينجهر جي ڪنڌين تي ڪَنا ٿين.

هلو هلو ڪاڪ تڙين، جتي نينهن اُجل،
نڪا جهل نہ پل، سيڪو پَسي پِرينءَ کي.

وارو ڪم لڳو پيو آهي .هر ملڪ جي اهڙن پلارن جي هڪڙي ٽنگ ڳوٺ آهي تہ ٻي هتي . ڪي بزرگ تہ پنڊن ۽ رولڙن کان بچڻ لاءِ، مورڳو ٻارين ٻچين لڏي پلاٽي اچي هن نئين پلاري ولايت ۾ راڄ ڳوٺ ٻڌي وينا آهن .اهڙيءَ ريت اڄ هيءُ ملڪ هڪڙي اهڙي ٻين المذهبي زيارتگاهہ ٻڻجي وئي آهي، جنهن جو مثال تاريخ ۾ نٿو ملي .مڪي ۽ مديني، ڪاشي، روم ۽ بيت المقدس ۾ فقط ڪنهن هڪڙي يا وڌ ۾ وڌ ٻن مذهبن جا زيارتي گڏ ٿين ٿا، پر هت تہ دنيا جي سمورن مذهبن جا خاص پلارا بزرگ، جن جي مٿان نر پڪي پيو هڪلجي ۽ جيڪي هونئن هڪ ٻئي جي مذهب جو نالو ٻُڌي مرڻ مارائڻ لاءِ تيار ٿي وڃن ٿا ۽ هڪٻئي جي مذهبن خلاف ڪئين الماڙيون ڪتابن جون پريو وينا آهن ۽ زباني ڇُرا ۽ ڪات ڪڍيو هلندا وتن، سي هتي پهچڻ سان شينهن ٻڪريءَ وانگر هڪڙي ئي گهاٽ تي فيض ۽ برڪت جا پاڻي پين ٿا .مجال آهي جو ڪو ڪنهن کي الف مان ب بہ ڪٽي چئي !اهڙيءَ ريت

سامراجي آمريڪا اڄ نہ رڳو بين الاقوامي پر بين المذهبي زيارتگاهہ (Holiest of Holy Places)بڻجي چڪو آهي.

هي جو روز اخبارن ۾ پڙهندا اچون تہ اڄ فلاڻي هنڌ مذهبي دنگا فساد ۽ ڪُوس ٿيا، هيترا ڦٽيا، هيترا مئا، اڄ فلاڻي سامراج دشمن حڪومت جو تختو اونڌو ٿيو، اڄ فلاڻي ليڊر جو ڪم لهي ويو، سو رڳو ايئن پاڻمرادو تہ ڪونہ ٿو ٿئي !ان ۾ بين ڳالهين سان گڏ انهن پلارن بزرگن جون ڪجھ دعائون، ڪجھ ڪرامتون ۽ ڪجھ هٿ جون صفايون بہ شامل هونديون آهن.

ثقافتي هٿيار

جنگ ۾ هر قسم جا هٿيار ڪپن، جن ماڻهن تي اهڙن پلارن بزرگن جو ڦيٽو چٽو بہ نٿو هلي سگهي، تن لاءِ وري ٻيون قسمين قسمين نشي آور پُڙيون آهن، جن جو ڪم بہ آهي، ماڻهن کي عقل ۽ هوش مان ڪڍي ڇڏڻ، عقل ۽ هوش ويو تہ باقي ڇا رهيو؟ لک فوجن جي سورهي سپهہ سالار کي ننڍ جي گولِي ڏيئي پوءِ پل ٽئي ڪپڙا بہ لاهي ونوس !ڪنهن ارسطو، بو علي سينا ۽ اينسٽائن جهڙي کي آفيم جي پنڪيءَ ۾ وجهي ڇڏيو .سڀ وجائون وسري ويندس ! ٻِڪي جو ڪوڙو بہ ڪونہ ٻُڌائي سگهندو!

جاسوسي، جنس پرست، جادوئي، ڪرامتي ۽ وحشي مارا ماريءَ وارو سامراجي ادب ۽ فن ماڻهن جي ذهنن ۽ دماغن کي مُڏو ۽ موڳو ڪري، سندن قدرتي طرح صحتمند احساسن ۽ جذبن کي بادفرنگ ۽ ڪوڙهہ لڳائي، ماڻهوءَ کي روحاني طرح پنڪي خور، موالي ۽ هپي ڪريو يا ٻنهي پڙن مان ٻاهر ڪڍي ڇڏي يا بي حس ۽ بي رحم، جهنگ جو چٽو مِرون بنايو ڇڏي.

"ادبي "ڊائجيسٽون

پنڪيون ڏيندڙ، ڪوڙهئي ۽ بادفرنگي ادب کي وبا وانگر سڄي جهان ۾ ڦهلائڻ ۾ "ادبي "ڊائجيسٽون سڀ کان اثرائتو وسيلو ثابت ٿيون آهن .انهن ۾ بن چئن عوام جي پلي جي سُنين لکيتن جي آڙ ۾، ڪنڊ ڇڙهيل زهريلو مال هلايو ويندو آهي .دنيا ۾ انگريزي ريڊرز ڊائجيسٽ کان وٺيڪ مشهور ۽ مقبول ڊائجيسٽ ٻي ڪانهي .ان ۾ ڪن تمام سُنن ڪارائتن ۽ خوبصورت مضمونن جي آڙ ۾ نهايت بي حيائيءَ ۽ بي شرميءَ سان سامراج

پاران زهريلي ۽ چٽي عوام دشمن پروپئگنڊا ڪئي ويندي آهي .عوام جي قاتل دشمنن ۽ غدارن کي سنڌن مُحسن ۽ هيرو ڪري پيش ڪيو ويندو آهي ۽ حقيقي مُحسنن ۽ هيرن کي بدمعاش، مُجرم ۽ پاڳل ڪري پيش ڪيو ويندو آهي .هر ٽئين چوٿين پرچي ۾ سامراجي موت جي واپارين يعني عام تباهيءَ جا هٿيار تيار ڪري، هٿرادو جنگيون جهيڙا ڪرائي، ملڪن کي پاڻ ۾ ويڙهائي، پنهنجي هٿيارن جو وڪرو وڌائي، ارب پدم ڊالر پيدا ڪندڙ ڪارخانيدارن ۽ واپارين پاران هڪڙو اهڙو مضمون ضرور شايع ٿيندو ته،" جنگ سِرَ تي بيٺي آهي، پاڻ وٽ هٿيار ذات ڪونهي .بجيٽ سڄي فضول ڪمن تي يعني تعليم، صحت، سماجي بهبود تي خرچ ٿي ويئي ۽ بُکيا ڪائي ويا !ملڪ خطري ۾ آهي .مغربي تهذيب آخري پساهن تي آهي !بيا فضول خرچ هڪدم بند ڪري جنگ لاءِ تيار ٿي وڃو !فوج وڌايو، هٿيارن جا زبردست نوان آرڊر ڏيو"!

في سبيل الله شاهدي

هر ملڪ ۾ سامراج جا" مشهور معروف "اديب، صحافي، دانشور ۽ محقق وغيره ڊاريل آهن ۽ ڪئين" مشهور معروف "رسالا ۽ ڊائجيسٽون ڪڍايل آهن .پنهنجي ڪوڙي پروپئگنڊا کي سچو ثابت ڪرڻ لاءِ" چانديا چور شنباٽي شاهد "واري ڳالهه وانگر سامراج جا هندستان ۾ ڊاريل پالتو،" مشهور معروف "اديب، صحافي، رسالا ۽ ڊائجيسٽون وغيره، مصر جي "مشهور معروف "سامراجي چاڙتن، اديبن، رسالن ۽ ڊائجيسٽن جي شاهدي وارينڊا ۽ سنڌن حوالا ڏيندا .اهي وري پاڪستان وارن جي وارينڊا ۽ اهي جرمنيءَ وارن جي وارينڊا .دُنيا ۾ ڏيڊ سئو کان مٿي ملڪ آهن، انهن مان ڪنهن به ملڪ جا سامراجي، پالتو" اديب، دانشور ۽ عالم "ڪنهن به ٻئي ملڪ جي پالتوئن جي شاهدي وجهن ۽ حوالا ڏين ته وس وارا آهن . شاهدي اها ملندي جيڪا موت جي واپارين، سنڌن سي آءِ اي جي ڳالهه کي سچو ڪندي، تِر جو به فرق ڪونه پوندو.

جاسوسي ڪهاڻيون

ڪارنل وولرچ ۽ ٻئي اهڙي هڪ اڌ جاسوسي ڪهاڻيڪار جي ڪهاڻين کي ڇڏي باقي ٻيو سمورو سرمايه دار جاسوسي ادب ماڻهوءَ جو ماڻهوءَ مان پروسو ڪڍيو ڇڏي .دنيا جي عوام جون وڏي ۾ وڏيون ضرورتون آهن، هڪٻئي سان همدردي ۽ پيار، هڪٻئي تي پروسو، پاڻ ۾

ٻڌي ۽ تنظيم .جي جاسوسي ڪهاڻين واري ڳالهه سچي آهي ۽ اڪثر ماڻهو واقعي ايتري قدر نيچ، پئسي جا پُٽ آهن جو ٻئن هوارن لاءِ سڳي ماءُ جو ڪنڌ لاهيندي دير نہ ڪندا تہ پوءِ عام ماڻهن جي پاڻ ۾ گڏجڻ، هڪٻئي جو حال پائي ۽ همدرد ٿيڻ، ٻڌي ڪرڻ ۽ تنظيم ناهڻ، سڄي عمر پنهنجي قول تي پورو ۽ وفادار رهڻ ۽ گڏجي سِرَ جون سَٽون ڏيڻ جو سوال ئي ڪيئن ٿو پيدا ٿي سگهي؟ سامراج ڪي ڪپي ئي اها ڳالهه تہ عوام تي اهو عام اثر هجي تہ،" پاڻ ۾ ٻڌيون وري ڇاجون!؟ سڀ ماڻهو بي ايمان، دوکيباز، چور، ڏاڙيل ۽ رهزن آهن .آءٌ ڇو پوئتي رهان؟ " هي ڪهاڻيون اهو بہ اثر ٿيون ويهارين تہ،" غريب ماڻهو وري ڇا جا مظلوم ۽ اشراف آهن؟ اشراف ۽ مظلوم تہ ويچارا ڪروڙپتي، ارب پتي سينيون ۽ سيناٽيون آهن، جيڪي پگهر جي پورهئي مان محل ماڙيون اَڏائين ٿا ۽ هيرا جواهر خريد ڪري رکن ٿا، جن ڪي غريب ماڻهو هر وقت تاڙيندا ۽ چورائيندا رهن ٿا ".اهو بہ سبق ٿو ملي تہ حاڪم طبقن جي ڇاڙتي پوليس ۽ سندن عدالتي نظام اجايا، رحمدل ۽ نرم دل آهن .انهن هٽي ٻُڪين بدمعاشن جو دماغ خراب ڪري ڇڏيو آهي ۽ ڪين ڏاڍي مشڪل سان ڪا ٿوري گهٽي سيڪٽ مس ٿي ملي .هجي ڪو ملڪ ۾ مڙس ماڻهو جو ڏُکين سينين ۽ سيناٽين ڪي حرام خور ۽ مجرم غريب ماڻهن کان بچائي دعا ڪَٽي!

ڪي سمجهُو ماڻهو بہ سوچيندا هوندا تہ آمريڪا ۽ يورپ سامراجي ملڪ آهن، اُتي برابر اڪثر ماڻهو اهڙا ئي بدمعاش هوندا، پر اُتي رڳو سامراجي سينيون نہ پر عوام بہ رهي ٿو، مظلوم بہ رهن ٿا، سُنا ۽ اشراف ماڻهو بہ رهن ٿا، اُتي جي عام ماڻهن ۾، پنهنجين خاص حالتن مطابق، خامين سان گڏ خوبيون بہ آهن، اُتي بہ ظالمن سان گڏ مقابلو ڪري هڪ نئون جهان اَڏڻ وارا ماڻهو موجود آهن، سرمايہ دار سامراجي جاسوسي ڪهاڻيون، جيڪو آمريڪي ۽ يورپي عوام جو نقشو چِٽين ٿيون، سو مجموعي طور سراسر ڪوڙو، گمراهہ ڪندڙ ۽ بي ايمانيءَ وارو آهي.

جادو !اسرار !ڪرامتون

پنهنجن حالتن ڪي بدلائڻ بابت سوچيندو ۽ ان لاءِ جاکوڙ ۽ ويڙهہ ڪندو اهو، جنهن جا پير پَٽ تي هجن ۽ دماغ جاءِ تي هجي .جادو ۽ اسرار جون ڪهاڻيون ماڻهوءَ جا پير ڌرتيءَ تان ڪٽيو ڇڏين ۽ دماغ ڪي بولاٽيون ڪارايو ڇڏين .هو سڄو ڏينهن پيو سوچيندو تہ" ڇا جا پڙهڻ، ڇا جا پورهيا، ڇا جا ڪشالا، ڇا جا گهر گهاٽ!؟ قسمت ياوري ڪري تہ بس رڳو ڪو پراڻو

ڏيئو يا لالٽين اهڙو هٿ چڙهي وڃي، جنهن ۾ کو جِن وينل هجي !پوءِ ته پئون بارهن !سڀ سَٺايون !نه ته وري گس هلندي ڪا اهڙي مومل ملي وڃي جا ڏسندي ئي رڙ ڪري چهٽي وڃي !چي" توکي ته مون الائي ڪيترن جنمن کان الائي ڪهڙين ڪهڙين دُنيائن ۾ پئي ڳوليو !تون هتي وينو آهين "!هڪدم ٻَڪ وِجهي ڪٽي وڃي ڪنهن ٻئي زماني ۽ ٻيءَ دُنِيا ۾ رسائي .پوءِ ته مزا ئي مزا"!

مارا ماريءَ وارو" ادب"

مارا ماريءَ وارو ادب عوام ڪي بي رحمي، سفاڪي ۽ وحشانيت سيکاري ٿو ۽ ڪيس اهڙو وحشي درندو بنائڻ گهري ٿو جو منجهائنس پنهنجي پرائي جي ساڃاهه ئي نڪري وڃي ۽ جيڪو سامهون اچيس تنهن جي نڙي وڍي رکي .اهڙي انساني" مال "مان سامراج ڪي عوام خلاف ڪارائتا ڪِرائي جا قاتل، جاسوس ۽ ايجنٽ ملن ٿا، جيڪي چند ڏوڪڙن عيوض پنهنجي وطن جي عوام خلاف توڙي دُنيا جي عوام خلاف ڪهڙو به غداريءَ، درندگيءَ ۽ شيطانيءَ وارو جرم ڪرڻ لاءِ تيار ٿي وڃن ٿا.

ڪرامتي" ادب"

ڪرامتي ادب ۽ جادوئي اسراري ادب جو پاءُ آهي .پِير جي هڪڙي ڦُوڪاري يا تعويذ سان ئي لُڏڻ ڪنوار ملي وڃي ۽ سڀ ڏکيائيون آسان ٿي وڃن ته ماڻهو ٻيا جوڳ ڇو پچائي؟

ڪرامت باز ليکڪ ڪرامتن بيان ڪرڻ ۾ اهڙيون اهڙيون ٻاٺونڊريون ۽ چَڪا ٿا هڻن جو عمران خان ۽ دنيش لِلي پارا پنهنجي گهر ويهن !ڪي نه ڪي ماڻهو ضرور انهيءَ سوچ ۾ به پئجي سگهن ٿا ته،" جي اهو حساب آهي ته دُنِيا جون حڪومتون ڏاڍيون ڪي پورڙيون آهن جو ايڏا ڪروڙ ۽ ارب خرچي هيڏا سارا هٿيار ۽ فوجون گڏ پيون ڪن ۽ ملڪ جي اقتصادي حالت ڪي ٺيڪ ڏيارڻ لاءِ هيڏا سارا پاپڙ پيون پٽين !دُنِيا ۾ هرو پرو اهڙي صفا سُڄ به ڪانه هوندي !هيءُ جو هيڏو سارو جهان پيو هلي، سو به ڪِن جي ڪري ته هلندو هوندو !انهن خاسارن جي بدران ڇو نه ٿيون ڪنهن ڪاني ڪرامت واري ڪي ڪتان ڳولي هٿ ڪن، جيڪو هڪڙي ئي ڦُوڪاري سان دشمن جا راڪيٽ ۽ بم ڀسم ڪري ڇڏي ۽ ٻن چئن تعويذن سان، ڏڪار دور ڪري، فصل ڀلا ڪري، پيداوار وڌائي ۽ غيرملڪي واپار ۾ کوٽ پوري ڪري ملڪ جو ٻيڙو تاري ڇڏي".

"تاريخي "کهاڻيون

ادب جي روپ ۾ سامراجي پروپيگندا جي زهر جو ٻيو قسم آهي تاريخي کهاڻيون.

هر نئون ڦورو ۽ ظالم حاڪم طبقو يا ٽولو پهريائين عوام جي مدد سان اڳئين حاڪم طبقي سان مقابلو ڪري ان جو تختو اُٿلائي ٿو .ڪم نڪرڻ ڪانپوءِ عوام سان ڪيل واعدن کي پاٽي ڏيڻ بدران اهو پنهنجي دشمنن يعني اڳوڻن حاڪم طبقن ۽ ٽولن سان سمجهوتو ڪري، انهن کي پنهنجو چوٿو پائيوار بڻائي، انهن سان گڏجي پنهنجي مددگار عوام کي ڪُچلي ٿو .دُنيا جي هر ملڪ جي جاگيردارن پهريائين عوام سان گڏجي غلام دارن جو تختو اونڌو ڪيو .پوءِ هنن عوام سان دوکو ڪري، شڪست کاڌل غلام دارن سان ناهه ڪري، ساڻن سازباز ڪري، پنهنجي مددگار اُسرندڙ عوام کي ڪُچلي ڇڏيائون.

تاريخي مها زٽ

18هين ۽19 هين صديءَ ۾ جڏهن سرمايہ داري اجا اُسري رهي هئي ۽ نئون جوين هوس، تڏهن ان، مُردار جاگيرداريءَ جي لعنتي نظام تي، هر ميدان ۾ زبردست ۽ قاتلانہ حملا ڪيا ۽ ان جي بُنيادن ۾ زلزلا وجهي ڇڏيا، پر هاڻ هن صديءَ ۾ جڏهن سرمايہ داري پاڻ آدمخور پوڙهي ٻانيہ ٿي وئي آهي، تڏهن" چندو چندي کي سئو ڪوهن تي ڳولهي لهي " واريءَ ڳالهہ وانگر هن جاگيرداريءَ جي مرڻ ڪنديءَ تي پهتل ڏائڻ کي پنهنجو ننڍو پائيوار بنايو آهي ۽ اُن کي رت جون بوتلون چاڙهي، منجهس ڪجهہ نئون ساهہ وجهي، ڪيس نئين سر عوام جي خلاف استعمال ڪرڻ لڳي آهي .سامراج جي سرپرستيءَ ۽ مدد سان، هر ملڪ جا جاگيردار پرست، عوام دشمن، جاگيردار ثقافت جي بدبودار لاشن کي قبرن مان کوٽي، ڪڍي، ڪين ٽيڪون ڏيئي، ويهاري، سندن ڳڻ ڳائي ۽ ڪين جيئرو ڀير ڪري پُوڄارائي رهيا آهن .جاگيردار طبقي جا ڪئين نئين دؤر جا ادبي ڀَٽ ۽ مڱڻهار دهل ڳچين ۾ وجهيو، رسالن، ڪتابن، ريڊين، ٽي وين ۽ فلمن ۾ سرمائيداري نظام کان سوين دفعا بدتر بُڇڙي ۽ بيهودي جاگيرداري نظام، جاگيردار طبقي ۽ اميرن، اُمرائن، بادشاهن ۽ ٻئي جاگيردار طبقي جي فردن جا هٽرادو ۽ ڪوڙا ڪارناما بيان ڪريو، ڪين ڌرتيءَ جا سوڍا پُٽ ڪريو پيا ڳائين، وجائين .انهن هٽرادو ۽ ڪوڙن قِصن کي" تاريخي "کهاڻيون ۽" تاريخي "ناول ڪري سڏيو ويندو آهي.

ڏرتيءَ جي هڪڙي ڪوڙيءَ ڪان ڪوڙي لکت

هن ڌرتيءَ جي اڪثر بُنيادِي ڪان بنيادي ڳالهين بابت جيڪي ڪوڙين ڪان ڪوڙيون لکيتون موجود آهن، تن ۾ هڪڙي ڪوڙين ڪان ڪوڙي لکيت اها آهي، جنهن کي اسين "تاريخ "سڏيون ٿا .هن ۾ ڏينهن کي رات ۽ رات کي ڏينهن ڪري ڏيکاريو ويو آهي .ظالم کي مظلوم ۽ مظلوم کي ظالم ڪري سڏيو ويو آهي .ڦورولئن ۽ ڌاڙيلن کي سخي ۽ ڏاتار ڪوٺيو ويو آهي .الله جي مخلوق لاءِ قيامتون برپا ڪندڙ وحشي درندن کي سلطان، عادل ۽ الله جو پاڇو سڏيو ويو آهي ۽ پنهنجون جانيون، مال ۽ لڄون بچائڻ جي ڪوشش ڪندڙن کي گسَ تان ٿِڙيل، نافرمان ۽ باغي سڏيو ويو آهي .جاهل ۽ بيهودن غنڊن کي روشن ضمير ۽ دانائيءَ جو سمنڊ ڪوٺيو ويو آهي ۽ دانائن کي ڪَل ٿِڙيل ۽ ڀاڳل سڏيو ويو آهي .هڪڙو ڪمينو ۽ لوفر بدمعاش ٻيا پاڻ جهڙا بدمعاش، ڪمينا ۽ لوفر ساڻ وٺي، ڪنهن جون ٻڪريون ۽ رڍون ڦُري ٿو، ڪنهن جي ڪري کي باهه ٿو ڏئي، ڪنهن جي ڌيءَ ۽ زال ڪڍي ٿو يا ڪنهن کي ماري وجهي ٿو ته سماج ان کي چور، ڦورُو ۽ ڌاڙيل سڏي ٿو ۽ ان کي سوريءَ تي چاڙهڻ کي مناسب سزا نهرائي ٿو، پر جي ٻيو رولاڪ لوفر ۽ بدمعاش رهزن پاڻ سان پنجاهه هزار يا لک ٻيا پاڻ جهڙا رولاڪ لوفر ۽ بدمعاش رهزن وٺي، مسڪين ماڻهن جون لک رڍون، ٻڪريون ۽ اُٺ، گهوڙا ڦُري ٿو، ڳوٺن جا ڳوٺ ۽ شهرن جا شهر ۽ ملڪن جا ملڪ ساڙي رک ڪري ڇڏي ٿو .هزارين لکين ماڻهو بيگناهه قتل ڪري ڇڏي ٿو، ماڻهن جون هزارين لکين نياڻيون ۽ لڄون ڀَجائي ڪڍي وڃي، انهن جي پاڻ ۾ لڄالٽ ڪري ٿو ۽ ٻين لوفرن ۽ بدمعاشن هٿان ۾ سندن لڄالُٽ ڪرائي ٿو ۽ ان ڪان پوءِ انهن کي ٻورن وانگر بازارين ۾ تين وال ڪري ٿو، ته جعلي تاريخ ان کي مهاٻلي، مهاراج، اڌيراج، امير، غازي، سلطان، بادشاهه، شهنشاهه، ظِلِ الله، قيصر قسريٰ، محافظِ دين و الملت Defender of the faith جي لقبن جا هار پهرائي، آفرينون ڏئي ٿي ۽ سندس انهيءَ انسانيت سوز ڏوهن کي " فتح "۽" ڪشور ڪشائيءَ "جو لقب ڏيئي، انهن ٻيانڪ بين الاقوامي ڏوهن کي قابلِ فخر ڪارناما نهرائي ٿي.

ان ڳالهه جو بُنيادي سبب اهو آهي جو دنيا جي تاريخ ذري گهٽ سڄي جي سڄي يا ته حاڪم طبقن جي ٽُڪرِيلُ چاڙتن طرفان لکي وئي آهي يا انهن طرفان لکي وئي آهي، جيڪي حاڪم طبقي منجهان يا ان جي رحم ڪرم تي هئا ۽ ڪيڏو به چاهين ها ۽ سماج ۽ تاريخ بابت پوري ڄاڻ ۽ سمجهه به رکن ها) جيڪا ڳالهه گذريل دؤرن ۾ سماجي سائنس جي موجود نه هئڻ جي

ڪري ناممڪن هئي (تہ بہ انساني سماج ۽ تاريخ جون بُنيادِي حقيقتون بُنيادِي طرح سچي نموني لکي نٿي سگهيا.

سنڌي تاريخ جا ماخذ

پري وڃڻ جي ضرورت ڪانهي، رڳو سنڌي تاريخ جي بنيادي ماخذن جهڙوڪ چچ نامي، تاريخ معصومي، تاريخ طاهري، ترخان نامي، مظهر شاهجهاني، نوائي مُعارڪ وغيره جي لکندڙن کي ونو، جن مان پهرئين کان سواءِ ٻيا سڀ سنڌ جا رهندڙ" سنڌي "هئا .سنڌن لکيل "تاريخن "کي پڙهي فيصلو ڪريو تہ جنهن ملڪ جي تاريخ پيئي لکيائون، تنهن جي ماڻهن جا سڄڻ هئا يا انهن کي ڦُريندڙ ماريندڙ سامراجين جا ٻولڙيا ۽ ڍنڍورچي؟

ڳُجهي تاريخ

دُنيا جي عوام جي باشعور نقطي نگاهہ کان اجا دُنِيا جي مُفصل ۽ مُستند تاريخ ڪانہ لکي وئي آهي .پاڻ کي دُنِيا جي اڳوڻي تاريخ ۾ شايد فقط هڪڙو اهڙو ڪتاب ملندو، جنهن جي لکندڙ پنهنجي دؤر جي جابر حڪمرانن بابت، پنهنجي ذاتي جاڻ ۽ طبقاتي سوچ ۽ سمجهہ آهر، ڪنهن بہ" يعني"،" مگر"،" چونڪ"،" چنانچہ "ڪان سواءِ، سندن اهڙو ڪچو چٺو ڪولي ڪٺي سڄيءَ دُنِيا کان اڳيان رکيو آهي، جنهن جو مثال روءِ زمين تي اڃ تائين مشڪل ملي . اهو ماڻهو پنهنجو داستان ڪجهہ هن قسم جي لفظن ۾ شروع ٿو ڪري" :مون اڳ فلاڻا فلاڻا تاريخي ڪتاب لکيا آهن، انهن ۾ شهنشاهہ ۽ ملڪ عالم جي حڪومت ۽ سندن ذاتي خوبين جو مفصل ذڪر ڪيو اٿم .انهن تاريخن جو لفظ لفظ ڪوڙ آهي .اهي تعريفون بي ايمانيءَ واريون آهن، منهنجو ضمير مون تي ملامت ٿو ڪري .هاڻي پڇي اچي هتي هڪڙي تهہ خاني ۾ لکي، هيءُ تاريخ لکان ٿو، جنهن ۾ لفظ لفظ سچ لکندس .هي سڻون بہ وينو لکان ۽ ڏڪان بہ پيو تہ متان پوليس ڇاپو نہ اچي هٽي"...

ان تاريخ جو انگريزي ترجمو ڇپيل آهي، ان جو نالو آهي ڳُجهي تاريخ (Secret History)، ان جو لکندڙ هڪ يوناني مورخ آهي، جنهن جو نالو آهي پروڪوپيس .Procopiousهن اها تاريخ 14 صديون اڳ قسطنطنيہ جي هاڪاري رومي شهنشاهہ جسٽينين جنهن کي عيسائي ذري گهٽ وليءَ جو درجو ڏيندا هئا، تنهن ۽ سندس ملڪ ٿيوڊورا Theodora جي عقل چرخ ڪندڙ شيطاني ڪارنامن جي باري ۾ لکي آهي .پنجاب

۾ چوندا آهن ته،" جنهن لاهور نه ڏٺو، سو ڄڻ ته ڄائو ئي ڪونه ".سو ان ڳالهه وانگر جنهن پروڪوپيس جي ڳُجهي تاريخ نه پڙهي، تنهن به ڇڻبو يا عمر بنان ملاوت واري، حال سارو اصلي، تاريخي چيز جو ڇُشڪو نه ورتو.

جيڪڏهن سموري تاريخ" ڳُجهي تاريخ "وانگر لکيل هجي ها ته پوءِ جيڪر خلفاءِ راشدين، خليفي عمر بن عبدالعزيز ۽ بين اهڙن ڳاڻ ڳڻين، اٽلي ۽ بي مثال حاڪمن کي ڇڏي، باقي دُنيا جي بين اهڙن قورن ۽ ظالم حاڪم طبقن جي فردن يعني جاگيردارن، اميرن، نوابن، سلطانن، راجائن، مهاراجائن، قيصرن، ڪسرائن ۽ ڏنڊي جي زور تي نهيل هترادن اميرالمومنين ۽ خليفن جا سياهه ڪارناما پڙهي ماڻهن جو رَتُ ٿهڪي پوي ها *.هنن ماڻهن پنهنجين حياتين ۾، خدا ۽ انسانيت جي مهذب قانونن جي خلاف، جيڪي خدا جي مخلوق سان ويل وهايا آهن ۽ انهن خلاف سنگين ۽ ڪڏهن به معاف نه ڪرڻ جهڙا جرم ڪيا آهن، سي سڀ رڪارڊ ڪيا ويا هجن ها ۽ انهن جي ڪين عام ماڻهن وانگر پوري پوري سزا ڏجي ها ته ڏيئي ئي نه سگهجي ها !جيڪر سزا طور سندن جيئري کلون لاهي، سندن بدن ودِي، ٽُڪر ٽُڪر ڪري، تيل جي ڪڙاهين ۾ ڪاڙهي ۽ پوءِ سندن ٽُڪر سِبي، ڪين سُورين تي چاڙهيو وڃي ها ۽ گڏيل سموريون صديون هو ايئن ٽنگيا پيا هجن ها ۽ هجن به جيئرا ها، ته به جيڪر سندن پيانڪ شيطاني ڪرتُوتن جي سزا ملي پوري ڪانه ٿئي ها.

ڪڏهن نه ڪڏهن اهو ڏينهن ضرور اچڻو آهي، جڏهن عوام جي ازلي ۽ ابدي دشمنن يعني شيطان صفت آدم خورن کي هترادي نموني عوام جو گهڻ گهُرو، محسن، محبوب هيرو ۽ معصوم فرشتو ٻڌائي ڪين عوام تي ذهني طرح مڙهڻ وارن ضمير فروش ۽ بي حيا جعلي تاريخ نويسن جي ڪوڙيءَ شهرت جي لاش کي دنيا جو سجاڳ عوام قبرن مان ڪڍي ڪُتن جي حوالي ڪندو.

بغداد ۾ ڏاڙي هٽڻ جو سرڪاري ٺيڪو!

نام نهاد تاريخي ڪهاڻين ۽ تاريخي ناولن ۾ بيون سڀ ڳالهيون آهن، سواءِ انهن به ٽڪا اصلي ڳالهين جي، جيڪي اُن دؤر جي تاريخن ۾ قسمت سانگي لکجي ويون آهن .ڪابه ڊائجيسٽ اسان کي اها تاريخي حقيقت ڪانه ٻُڌائيندي ته عباسي خلافت جي پهرئين دؤر ۾ بغداد جي قاضيءَ جي عهدي کي باقاعدي نيلام ڪيو ويو ۽ قاضيءَ ڪان لکائي ورتو ويو ته رشوت مان هيترا پئسا سرڪاري خزاني ۾ پيارينديِن !نڪو ان ڳالهه جو ذڪر ايندو ته ڪنهن

وقت بغداد کي لُٽڻ لاءِ بہ باقاعدي سرڪاري طرح احمدي ڌاڙيل کي ٺيڪو ڏنو ويو، جنهن جا ماٺهو ٺيڪي ڪٽڻ ڪان پوءِ باقاعدي ڏينهن ڏٺي، شمعدان ٻاري، گهرن مان مال لُٽيندا هئا (پڙهو :تاريخ طبري ۽ تاريخ خلافت از علامہ جلال الدين سيوطي وغيره وغيره) .حوالو رڳو حاڪمن جي" نوازشن"،" حلم"، هڪڙي ڏينهن قاضيءَ اڳيان تابعدار ٿي بيهڻ، ٽوپيون سبي وڪڻڻ ۽ ان مان گذر ڪرڻ، ڪنهن پوڙهيءَ کي انعام ڏيڻ جو ايندو هو !انهن ٻٽن نمائشي ڊرامن جي پويان جيڪا خدا جي مخلوق مٿان صدين جون صديون قيامت برپا رهندي آئي آهي، تنهن جو نالو نشان گم ڪيو ويندو رهيو آهي.

باب ٻيو

خاص ادبي پُڙي!

ڏُنگي وچ درياھ، کي ٻُڏي کي اُپڙي،
هو جي واڍي واٽيا، سي سونهڻ سپ سڙيا،
معلم ماڳ نہ اڳئين، قلنگي منجھ قريا،
ملاح تنهنجي مکڙيءَ، اچي چور چڙهيا،
جتي ڏينگ ڏريا، اتي تاري تنهنجي!

(لطيف)

جادوئي، ڪرامتي، جاسوسي، نام نهاد تاريخي وغيره ادب ڪي هونئن تہ سپ پڙهن ٿا، پر اهو خاص ڪري گهٽ پڙهيل ماڻهن ۾ وڌيڪ مقبول هوندو آهي .ڳچ پڙهيل اديب ۽ دانشور قسم جا ماڻهو جيڪي خود پنهنجي سر عوام جي راءِ تي گهڻو اثر وجهي سگهن ٿا، تن جي ذهنن کي مائوف ڪرڻ لاءِ هڪڙي ٻي خاص زهريلي ادبي جنس تيار ڪري، ڳچ عرصي کان دنيا ۾ هلائي پئي وڃي .اها هڪ وچڙندڙ وبا وانگر ڏسندي ڏسندي دُنيا جي ملڪن کي وڪوڙي وئي آهي .خاص ڪري ٽينءَ دُنيا جي اسان جهڙن غريب ملڪن ۾ ان موذي مرض هاجا ڪري ڇڏيا آهن .ان ادب جو زهريلو پيغام اهو آهي تہ،" ماڻهو نہ ڪجھ ڪري سگهيو آهي ۽ نہ ڪري سگهندو .زندگيءَ جو ڪوبہ مطلب، ڪوبہ مقصد، ڪابہ معنيٰ ڪانهي، ان ۾ ڪابہ آس اُميد رکڻ اجائي آهي .چوطرف صرف اونده هئي، اونده آهي ۽ اونده رهندي .سماجي قيامت اچي وئي آهي .اڳتي مايوسين ۽ پيڙائن جي دوزخ جي باھ کانسواءِ ٻيو ڪجھ ڪونهي .قسمت جي ڪوريئڙي جي ڄار ۾ ڦٽڪڻ اجايو آهي .ڪو ڪنهن جو ڪونهي . هڪبئي کي ڇڏيو !هڪبئي کان پري ڀڄو !اڪيلي وجود جي ٻر ۾ گهڙي وڃو !ڊڄو !ڀڄو ! لِڪو !اگھ ٿيو !روئو، پِٽيو، اوڇنگارون ڏيو، ختم ٿيو !ختم ٿيو"!

ڇو مئلن کي ٿو مارين!

اهو ادب اڻ ڄاڻائيءَ، جهالت ۽ گمراهيءَ جي هٿان اڳ ۾ ئي اڌ مُئل عوام کي اجا به ٻيا نوان ڌڪ ڏيئي، وهم وجهي، مت مان ڪڍي، آسن، اُميدن ۽ مقصدن کان خالي ڪري، مورڳو وائڙو ۽ بتال بنائي ٿو ڇڏي .اهو کين پنهنجو پاڻ مان، پنهنجي سموري زندگيءَ مان ۽ هن سموري جهان مان بيزار ۽ مايوس بنائي، يا ته جيئرو لاش بنائي ٿو ڇڏي يا وري هڪٻئي جا ٻوٽ پٽي کائڻ لاءِ تيار درندا بنائي ڇڏي ٿو.

اهو ادب ماڻهن ۾ بي مقصد مِيڪ مِيڪ ڪري، ڪنجهڻ، ڪُرڪڻ، روئڻ، پڇڪڻ جو مرض وجهيو، منجهن بي اعتمادي، بي همتي ۽ بزدلي پکيڙي ٿو .اهو ماڻهن جو اندر ڪائي، سندن ذهني صحت ۽ روحاني مڙسي ختم ڪري، کين ذهني طرح پِنگِلو ۽ روحاني طرح خصي ڪريو ڇڏي.

اهو ثقافتي ڳوڙها آڻيندڙ گيس "Tear Gas" آهي، جيڪو ماڻهن جي اکين ۾ زبردستي ڳوڙها آڻي، کين روئاڙي، بيهوش ڪري، دشمن جو شڪار بڻائي ٿو.

سامراج جو هيءُ گولو غلام ادب جيڪو سندس هٿ جو باز ۽ عوام جي ثقافتي صفن ۾ سندن ففٿ ڪالم ايجنٽ آهي .تنهن ۾ گهڻو ڪري ڪوبه سُرتال ڪونهي، نه منجهس رس آهي ۽ نه وندر ۽ نه ڪنهن به قسم جو حقيقي فن .هن جا علمبردار علي الاعلان چون ٿا ته هيءُ ادب عوام لاءِ ڪونهي .ان ۾ ماڻهن جي سمجهڻ يا کين سمجهائڻ جهڙيءَ ڪنهن به ڳالهه جو هجڻ ضروري ڪونهي .هو چون ٿا ته اُن مان ماڻهن جي ڪا ڀلائي ٿئي يا بُرائي، تنهن سان اسان جو واسطو ڪونهي .ان ۾ ڪنهن به معنيٰ هجڻ جي به ضرورت به چون ٿا ته ڪانهي .هو ٻوليءَ، ان جي گرامر ۽ ان جي عام استعمال جي مجيل طريقن کي رد ڪن ٿا . هو چون ٿا ته انسانن جي ٻولي اسان جي احساس، جذبن ۽ خيالن جو اظهار نٿي ڪري سگهي .تنهن ڪري هنن تورن اکرن ۽ گهٽين عجب ۽ سوال جي نشانين، ٻُرين، ڊئشن، ليڪن ۽ ڏاڪڻين واري هڪ اُبتي اڌ اکري به ايجاد ڪئي آهي.

جيئن ته هن ادب جي اظهار جو طريقو سَڪٽي ڪکڳي ۽ ڊِڍِپِٽ آهي، تنهن ڪري جيڪڏهن ٻيا ادب" ادب براءِ ادب "۽" ادب براءِ زندگي "وغيره سڏجن ٿا ته هن کي" يخي براءِ يخي " سڏي سگهجي ٿو .بشرطيڪ يخيءَ جو مطلب رڳو اجائي بي مقصد ٻَڪ ٻَڪ نه پر بيهودي ۽ ٻُجڙي جهَڳي، ولل ۽ واويلا ورتو وڃي .هن وللي واويلائي ۽ جهَڳي باز ادب کي دُنِيا جي ادبي بازارين ۾" نئين ادب "يا" جديد ادب "جي ليبل هيٺ هلايو وڃي ٿو.

نوان بانڪا

لکنؤ ۾ جڏهن زوال آيو ۽ حاڪم طبقن مان سچ پچ زنده رهڻ ۽ وڙهڻ جي پهچ نڪري وئي، هو سماجي طرح سُجا ۽ خصي ٿي پيا ۽ ڪنهن بہ حقيقي سورهيائيءَ واري ڪارنامي جي لائق نہ رهيا، تڏهن منجهن بانڪن جو رواج پيو .انهن بانڪن جو مکيہ مقصد هو بي مقصد" نواڻ "پيدا ڪرڻ.

ان" نواڻ "جي پنيان انهن مان ڪي اڌ مٿي ڪي پاڪي هٽايو ۽ اڌ مٿي تي ڪلهن تائين ڊگها وار رکايو گهمندا هئا .ڪي مُڇ جو هڪڙو پاسو چَٽ ۽ ٻيو سڄو سارو رکيو پيا هلندا هئا .ڪي فقط ململيون پايو، تهہ سيارن ۾، شهر گهمندا هئا ۽ اونهاري ۾ اُن جا گدلا پايو، تتهڻ اُس ۾ جهنگ ۾ شڪار ڪرڻ نڪرندا هئا، ڪي تہ ڪاوڙ ۾ اچي، ٻين ڪي سيک ڏيڻ لاءِ، پاڪيءَ جي هڪڙيءَ رهڙ سان، خود پنهنجا نڪ چپ وڍي ڏيکاريندا هئا .مطلب تہ پنهنجي ذاتي ۽ سماجي ڏيوالي ڪي لڪائڻ لاءِ، ڪئين رنگ ڪندا هئا .اڄ ڪلهہ جڏهن، تاريخي حساب سان، سامراج ۽ سرمايہ داريءَ جا پويان ڏينهن آهن، تڏهن بہ مٿئين طبقي جا يورپي ۽ آمريڪي جوان ۽ جوانڙيون، گهر گهاٽ ۽ ڪم ڌنڌا ڇڏيو، ڪنڌن ۾ هار وجهيو، انگ ٻيوت ڪريو، چرس جا سُوٽا هٽيو، ملنگ ٿيو، سڄيءَ دنيا ۾ هلندا وتن .هن ادب ڪي بہ بانڪو يا هِپي ادب سڏي سگهجي ٿو .فرق هيءُ آهي تہ بانڪا ۽ هِپي بنيادي طرح رڳو خود سندن واسطي نقصانڪار آهن، پر هيءُ ادب عوام لاءِ قاتل زهر آهي.

ڪُوڙن جا قسم

ڪُوڙن جا ڪيترائي قسم آهن .هڪڙن ڪُوڙن جا پَير هوندا ئي ڪونہ آهن .انهن ڪي ننڍڙو ٻار بہ ٽڏي تي پڪڙي سگهندو .ٻيا ڪُوڙا اهڙا هوندا آهن، جن جون پاڙون ذري گهٽ ڇڻ تہ پاتال ۾ هونديون آهن .اهي ڳوهہ وانگر اڳوات ڪيتريون اونهيون ڏريون ڪوٽيو وينا هوندا آهن .ڪين ڊوڙائي ڊوڙائي جهلبو، تہ ڪنهن هڪڙيءَ ڏر ۾ گهڙي ويندا .اها ڏر ڪوٽي، پانئبو تہ پڪڙيا تہ اوچتو لُوهہ ڪري، ٻيءَ ڪنهن ڏر ۾ گهڙي ويندا !ٻيءَ مان ٽينءَ ۾، ٽينءَ مان چوٿينءَ ۾، چوٿينءَ مان وري پهرينءَ ۾...

هن" نئين "ادب جا علمبردار بہ هزارين ڪُوڙا آهن .هھڙن شرطي ڪُوڙن ڪي پڪڙڻ لاءِ بہ ڪافي ذهني ڊُڪ ڊوڙ ۽ علمي ڪوتائي نہ ڪبي ۽ ڪين سيني ٻرن مان ٺَڪائي ٻاهر نہ ڪيبو تہ اهي وٽ ئي ڪونہ ڏيندا .چي" اسين سچا !ڏنو !ڪو پڪڙياسين؟"

اچو تہ هنن جديد ڪُوڙن جي لِکڻ جون سموريون ڏريون کوٽي ڏسون.
"نئين "ادب جي پرچارڪ هن" نئين "ادب جي انوکيءَ ۽ اچرج جهڙيءَ" نواڻ "جي حمايت ۾ طرحين طرحين جا دليل ۽ حُجتون پيش ڪن ٿا .هو چون ٿا تہ هيٺين ۽ بين سببن جي ڪري" پراڻو "ادب موجوده دؤر جي ترجماني ڪرڻ جي لائق نہ رهيو آهي ۽ فقط" نئون "ادب ئي اهو فرض انجام ڏيئي سگهي ٿو:

(1)هيءُ نئون ۽ نرالو دؤر آهي .دنيا بلڪل بدلجي ويئي آهي .زندگيءَ جون پراڻيون بنيادي ڪان بنيادي حقيقتون بدلجي ويون آهن .پراڻا مُقدس ڪان مُقدس لاڳاپا ۽ اعليٰ ڪان اعليٰ قدر ڀجي ڀُري، پُرزا پُرزا ٿي چڪا آهن .رشتا ناتا ٽُٽي چڪا آهن .اڄ جي نئين نسل ۽ پراڻي نسل جي وچ ۾ ڀيڙهي وڇوٽيءَ جي اٿاهہ کاهي آهي .هن دؤر جي پراڻي پوڙهي پيڙهيءَ ۽ نوجوان پيڙهيءَ جي وچ ۾ بنا اعلان جي اهڙي جنگ هلي رهي آهي، جنهن ۾ ڪنهن بہ ناهہ ۽ سمجهوتي جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي.
(2)ڳوٺاڻو سماج ٽُٽي رهيو آهي .ٻهراڙيءَ جا ماڻهو ڏڙاڏڙ شهرن ۾ اچي رهيا آهن . اجوکو انسان خاص ڪري ٻهراڙين ڪان شهر ۾ آيل انسان، اڪيلائپ، اڻ سلامتيءَ، بي حسيءَ، وائڙپ، بي مقصدائيءَ، مونجهاري ۽ پِيڙا جو شڪار آهي .سندس شخصيت ڀجي ڀُري، ڀور ڀور ٿي پئي آهي .سندس اندر ڪاڏل آهي .سندس ظاهر ۽ باطن ۾ تضاد آهي .هو پاڻ تي هڪڙو هترادو خول چاڙهي هلڻ تي مجبور آهي .سندس ٻين ماڻهن سان واسطو بي واسطيداريءَ وارو آهي .هو جيڪي ڏسي ٿو سو ناهي، ان جي اُبتڙ آهي.
(3)انساني ٻولي انسان جي اندر جو فقط محدود حدن اندر اظهار ڪري سگهي ٿي .ان جي اظهار جي صلاحيت اجا شروعاتي ڏاڪي ڪان مٿي نہ چڙهي آهي ۽ فقط اٽڪل روءِ پنهنجو ڪم ڪري سگهي ٿي .اها ڪنهن بہ دؤر ۾ انسان جي اندر جي احساسن، جذبن ۽ سوچن جي مڪمل ترجماني نہ ڪري سگهي آهي، چو تہ اها ڪري ئي نٿي سگهي .ان ڪري نئون ادب نئين انسان جي اندر جي دُنيا جي اظهار لاءِ پاڻ کي روايتي اڻ پوري ٻوليءَ تائين محدود رکي نٿو سگهي.
(4)زندگيءَ توڙي ادب ۽ فن جا پراڻا قدر، پراڻا ادب ۽ فني ٽيڪنڪ، پراڻي زماني جي زندگيءَ، فن ۽ ادب لاءِ مناسب ۽ موزون هئا تہ هئا، پر اڄ جي نئين دؤر جي نئين انسانن جي نئين شخصيت ۽ ان جي نَون مونجهارن ۽ پيڙائن جي ترجماني ڪري نٿا سگهن.

(5)فن ۽ ادب جي لاءِ ڪنهن بہ قسم جي اجتماعي، سماجي يا عوامي مقصد هجڻ جي ڪابہ ضرورت ڪانهي .ان جو حقيقي ۽ صحيح مقصد فقط فنڪار ۽ اديب جي اندر جي مونجهارن ۽ پيڙائن جو اظهار آهي .زندگيءَ جون جيڪڏهن ڪي اجتماعي حقيقتون، مسئلا، مونجهارا ۽ حل هوندا تہ اهي پاڻيهي ڪنهن نہ ڪنهن اديب يا فنڪار فرد جي احساسن ۽ سوچن جو روپ وٺي پاڻمرادو پيش ٿي ويندا، ڇو تہ اديب ۽ فنڪار بہ تہ ڪي آسمان مان ڪونہ ٿا ڪِرن .اهي بہ هن سماج جو حصو آهن .انهن جي سوچ لازمي طرح پاڻمرادو ماڻهن ۽ سندن سماج جي احساسن، جذبن ۽ سوچن، مسئلن ۽ مونجهارن جو عڪس پيش ڪندي .ان ڪان الڳ ڪنهن بہ اجتماعي ۽ سماجي سوچ جو تصور ادب ۾ داخل ڪرڻ، ادب جي بي ادبي ۽ نعري بازي ٿيندي.

(6)ادب ۽ فن هر ڪنهن جي سمجهہ ۾ اچڻ جهڙيون ڳالهيون ناهن .انهن کي آباديءَ جو فقط اهڙو ٿهہ يا طبقو چڱيءَ طرح سمجهي ۽ پروڙي سگهي ٿو، جنهن جو ان ڏانهن خاص لاڙو هجي ۽ جنهن ان باري ۾ خاص مطالعو ۽ تجربو حاصل ڪيو هجي.

(7)ان ڪري فن ۽ ادب عام ماڻهن لاءِ نہ آهن، نہ هئڻ گهرجن ۽ نہ وري ٿي سگهن ٿا . اديبن ۽ فنڪارن جو اهو فرض ڪونهي تہ ڪو هرويرو پنهنجو ادب ۽ فن پڙهندڙن جي دماغ ۽ ذهن تائين رسائين، سندن سمجهہ ۾ آڻين .سندن ڪم آهي تہ جيڪي سندن اندر ۾ آهي، تنهن جو ادبي ۽ فني نموني اظهار ڪري ڇڏين، پريان ڪو سمجهي يا نہ سمجهي، تنهن سان هو ٻڌل ڪونهن.

(8)سچو پچو ادب ۽ فن پنهنجا تنقيد نگار پاڻ آهن، ڪوبہ ٻيو ماڻهو، چاهي اهو ڪيڏو بہ وڏو نقاد ڇو نہ هجي، سو سندن اهڙي پرک نٿو ڪري سگهي، جيڪا سندن سمورين ڳالهين بابت هميشہ لاءِ صحيح ۽ قائم رهي .درحقيقت ڪنهن بہ دؤر جي ماڻهن جي اقليت يا اڪثريت پنهنجي دؤر جي ڪنهن بہ ادبي يا فني تخليق بابت اهو قطعي فيصلو ڪري نٿيون سگهن تہ هن دؤر جي فلاڻيءَ تخليق جو رتبو فلاڻو آهي .اهو فيصلو ڪرڻ گهڻن نسلن، دؤرن ۽ صدين جو ڪم آهي تہ فلاڻيءَ تخليق جو تاريخي مُلهہ ڇا آهي .ان ڪري نئين ادب ۽ فن کي ماڻهن جي ٿورائيءَ يا گهڻائيءَ جي پسند يا ناپسند جو محتاج رکي نٿو سگهجي .انهن کي ڪنهن جي تعريف ۽ گِلا کان بي نياز ٿي، پنهنجو رستو وٺي، اڳتي وڌندو رهڻ گهرجي.

(9)نئون ادب خالص ۽ نِجو ادب آهي .اهو زمان ۽ مڪان کان بي نياز هڪڙي آفاقي، ازلي ۽ ابدي شيءِ آهي .شيڪسپيئر، ورجل، هومر، ڪاليداس، ميران ٻائي ۽ لطيف جي عظمت کي ڪنهن خاص زماني يا جاگرافيائي ٽُڪري اندر قيد ڪري نٿو سگهجي .ڪنهن خاص طبقي، قوم يا مذهب تائين محدود ڪري نٿو سگهجي .گُلاب جو گُل هر زماني ۽ هر

علائقي ۾ گُلن جو بادشاهه آهي ۽ سندس خوشبوءِ بي مثال رهندي .روشنيءَ ۽ خوشبوءِ وانگر ادب ۽ فن جو بہ ڪوبہ دين، ڌرم، ڪوبہ طبقو يا مذهب، ڪوبہ رنگ يا نسل ڪونهي . نئون ادب هر گروهي نظريي ۽ طبقاتي مفاد کان پاڪ ۽ بالاتر آهي.

(10)هيستائين جنس ڪي ادب ۾ جاگيرداري منافقيءَ سان پيش ڪيو ويو آهي .ان جي مسئلن جو صحيح، ڀرپور ۽ جرئت ڀريو اظهار فقط" نئون "ادب ڪري سگهي ٿو، وغيره وغيره.

ڪاغذ جا گل ڏسڻ ۾ سُهڻا پر خوشبوءِ کان خالي هوندا آهن .ڪيتريون ڳالهيون بہ ڪاغذ جي گُلن وانگر هونديون آهن .متيون ڳالهيون بہ ايئن آهن .ڏسڻ ۾ دلفريب پر حقيقت جي خوشبوءِ کان خالي .منجهن حقيقت واجبي ساجبي ۽ وڌاءُ، هڪ طرفائي ۽ کوکلي لفاظي گهڻي آهي .مجيل حقيقتن ۾ زباني مرچ مصالحا ۽ لفاظيءَ جو گيهه وجهي، منجهائن وات جو پلاءُ تيار ڪيو ويو آهي.

اچو تہ انهن دليلن ۽ دعوائن کي ورائي ڦيرائي ڏسون تہ منجهن حقيقت ڪيتري قدر آهي ۽ مرچ مصالحو ڪيترو.

"نواڻ "جي طوطي ۾ ساهه

سندن هن کان اڳ بيان ڪيل دعوائن ۽ دليلن جي پهرئين کان وٺي آخري نُقطي جو تَتُ هڪڙي ئي اکر ۾ اچي وڃي ٿو .يعني لفظ" نئين "۾ .مثلاً" نئون دؤر"،" نئون انسان"، "نئين دؤر جا نوان مسئلا"،" نئين دؤر جو نئون ادب "وغيره.

جيئن قديم قصن ۾ جادوگرن جو ساهه اڪثر ڪري ڪنهن طوطي ۾ هوندو آهي، تيئن هنن غلط ۽ گمراهه ڪندڙ دعوائن ۽ دليلن جو ساهه لفظ" نئين "جي هترادي ۽ جُڙتو معنيٰ جي طوطي ۾ سمايل آهي .ان طوطي جي چڱيءَ طرح خبر وٺبي تہ هنن جي سموري جادونگريءَ جو مانداڻ ڊهي اچي پٽ پوندو.

لفظ" نئين "جي اوٽ ۾ هنن موجوده دؤر کي هڪڙو ازغيبي برڙباڪاس بڻائي وڌو آهي . هنن اهو جڻ ڪنهن راڪاس ناهيندڙ فيڪٽريءَ مان خاص آرڊر ڏيئي، پنهنجي پسند جي ماپ ۽ ڊزائن تي، خاص پنهنجي ذاتي استعمال لاءِ نهرائي، هينئر ئي آندو آهي .ان برڙ باڪاس سان نہ ڪو فطرت جو قاعدو قانون لاڳو آهي، نہ انسان جو .ان جي نہ ڪا اڳ آهي نہ پُٺ .اهو نہ ڪٿان آيو آهي ۽ نہ ڪيڏانهن ويندو .بس پنهنجي سر پاڻ آهي .ذري گهٽ" نہ ڪنهن جائو

ڇام ڪي، نڪو ڇام ۽ وياء "وارو لقاءُ آهي !ڇڻ ان جي اچڻ سان سموريون تاريخون ۽ جاگرافيون، سمورا فطري، سماجي، جدلي ۽ منطقي قانون قاعدا، سمورا علم ۽ سائنسون منسوخ ٿي ويا .جيڪي اڳ هو سو سمورو رد .ماضيءَ کي ليڪ، روايت کي ليڪ، ورثي کي ليڪ، فارغ ۽ سماج جي ڳانڍاپي ۽ تسلسل کي ليڪ .زندگيءَ جي صفحي تان ٻيهر هرڪو اکر" نئين "جي ربڙ سان ميسارجي ويو .هاڻ فقط سفيد اڇو پنو رهيو .اهو آهي نئون دؤر .ان سفيد اڇي پني تي اسان جا جديدي لکڻ وارا جيڪي لکندا سو ئي هلندو .ٻي هر شيءِ رد ۽ باطل .ماڻهن کي اهو لکيو پنهنجي نصيب جو لِکيو سمجهي قبول ڪرڻو آهي . "لِکڻ واري جيڪي لِکيو اِلکيو !هئه ڙي لِکيو"!

نئون!

"نئين "جو تصور نهايت من موهيندڙ آهي !اهو هر وقت سورنهن سينگار ڪريو، اسان جي تخيل جي سيج تي ويٺو آهي .اسان جي ذهن جو تصوير-گهر، سوين هزارين نين شين ۽ ڳالهين جي خوبصورت تصويرن سان سينگاريل آهي .نئين جي تصور ۾، بهار جي تازين ڪِرِيل، ماڪ پِنل، مُڪڙين جون سرهاڻيون، سانوڻ جي پهرين وسڪارن جا سُر ۽ ساز، ڪِنوٽين جا تجلا، پهرين پيار پريل نگاهن جا جادو، پهرئين پيار جا خُمار، پهرئين انجام جون ٻي قراريون ۽ پهرئين وِصل جون سرمستيون ۽ سرشاريون، نين ڪنوارين جون لڄاريون، مُرڪون ۽ مائرن جي هنجن ۾ معصوم ٻارن جا ٽهڪڙا سمايل آهن.

ٻين ٻي انداز خوبصورت ۽ من موهيندڙ شين ۽ ڳالهين وانگر، هن خوبصورت ۽ من موهيندڙ تصور کي بہ عوام دشمن پنهنجي مُردار ۽ پليت مطلبن لاءِ ناجائز طرح ڪتب آڻيندا رهيا آهن .جديدي بہ ايئن ڪن ٿا.

ان ڪري اڇو تہ ٿورو پنهنجي دماغ کي تڪليف ڏيئي ويچار ڪريون تہ" نئين "جي تصور ۾ درحقيقت ڪيتري قدر حقيقي نواڻ آهي ۽ ڪيتري قدر ڪانهي .خود نواڻ ڪهڙين حالتن ۾ ماڻهن جي فائدي لاءِ آهي ۽ ڪهڙين حالتن ۾ نہ .آخر ۾ اهو بہ پتو ڪيندا هلون تہ هي جديدي همراهہ جو" نئين "جي لفظ لاءِ هيئن" قربان" "!قربان "!پيا ٿين ۽" نئون !نئون "! ڪريو اصل مريو ٿا پون، تنهن جو اصل راز ڪهڙو آهي.

سڀ کان پهرين سوال اهو آهي تہ ڇا هر نئين شيءِ يا ڳالهہ لازمي طرح سُٺي آهي ۽ ان معنيٰ ۾" نئين "سڏائڻ جي لائق آهي، جنهن معنيٰ ۾ ماڻهو" نئين "تي فدا آهن؟" نئين "جي اکري

معنيٰ آهي، اها ڳالهہ يا شيءِ جيڪا اڳ ڪانہ هئي ۽ اِجها هاڻ پيدا ٿي يا آئي آهي .ڪيترين ئي نين شين ۽ ڳالهين تمام خراب ۽ بُڇڙيون بہ ٿي سگهن ٿيون .مثال طور :نئين برطرفي، نئين بيماري، نئون دوکو، نئون ڪيس، نئون ايڪسيڊنٽ، اهي سڀ لفظي معنيٰ ۾ نوان ئي آهن، پر جنهن معنيٰ ۾ نئين شيءِ سُني سمجهبي آهي، ان معنيٰ ۾ نوان يعني خوبصورت ۽ پيارا ناهن، بلڪ ان جي اُبتڙ آهن.

تنهن ڪانپوءِ سوال آهي تہ ڇا دُنيا ۾ واقعي ڪي اهڙيون قطعي نيون شيون ٿينديون آهن ڇا، يا ٿي سگهن ٿيون، جي اڳي ڪنهن بہ صورت ۾ ڪنهن بہ حد تائين موجود نہ هجن ۽ بلڪل قطعي طرح هر ڳالهہ ۾ نيون نِڪوريون ۽ بنهہ هينئر ئي پيدا ٿيل هجن؟ جواب آهي تہ ائين نہ ٿي سگهي ٿو ۽ نہ ڪڏهن ٿيو آهي .انگريز انهيءَ ڪري چوندا آهن تہ، "There is nothing new under the sun"، هن آسمان هيٺان ڪابہ شيءِ نئين ناهي ".سائنس اسان کي ٻُڌائي ٿي تہ سڀ شيون مادي مان نهيل آهن ۽ مادو ڪڏهن بہ قطعي طرح ختم نٿو ٿئي .فقط پنهنجي صورت بدلائي ٿو .گرميءَ ۾ سمنڊ جو پاڻي ڦري بخار جي صورت ۾ اچي ٿو .بخار مان ڪَڪَرن جي صورت وٺي ٿو .ڪَڪَرن مان پاڻيءَ جي صورت وٺي زمين تي ڪِري ٿو .زمين تي اهو ڳاهن ۽ ٻُوٽن ۾ جذب ٿي، ٻوٽن جي نون خلين جي حصن جو روپ وٺي ٿو .اتان اهو جانورن جي پيٽ ۾ داخل ٿي ان جو جزو بڻجي ٿو .ماڻهوءَ جي بدن مان اهو پگهر وغيره بڻجي گرميءَ ۾ بخار جو روپ وٺي، فضا ۾ ٻئي بخار ۾ شامل ٿئي ٿو ۽ نيٺ ڪَڪَر بڻجي مِينهن جو پاڻي بڻجي وسي ٿو ۽ سمنڊ جي پاڻيءَ سان گڏجي سمنڊ ٿئي ٿو، وري ساڳيو چڪر شروع ٿي وڃي ٿو.

اها ڳالهہ رڳو اڄوڪن نہ، پر اڳوڻن سائنسدانن کي بہ معلوم هئي .اڍائي هزار ورهيہ اڳ يوناني سائنسدان ائين ايگزاگورس (500 ق.م – 422 ق.م) چيو تہ،" ڪائنات ۾ مڪمل ۽ قطعي طرح نيون شيون ٿينديون ئي ناهن".

دراصل ڪائنات ۾ ڪابہ شيءِ يا ڳالهہ قطعي ڪانهي .هر شيءِ، هر ڳالهہ نسبتي يا مشروط آهي، يعني فقط ڪن حالتن ۾ ۽ ڪنهن حد تائين آهي .جيڪو ٻار بنهہ بہ منٽ اڳ ڄائو آهي، ڇا اهو بہ بلڪل نئون ماڻهو آهي؟ سندس اکيون ۽ نڪ ڇگّيءَ طرح جاچي ڏسو !ڇا اهي گهر جي ڪنهن نہ ڪنهن ماڻهوءَ جي اکين ۽ نڪ جهڙيون ناهن؟ ويندي منجهس ڄائي ڄمندي بيماريون بہ اهي ئي پراڻيون ٿي سگهن ٿيون، جيڪي سندس مائٽن ۽ وڏن ۾ پُشتا پُشت هلنديون اچن . اهو ٻار بيشڪ نئون آهي پر قطعي نئون ڪونهي، اهو فقط نسبتي طور ۽ هڪ حد تائين نئون آهي.

ڪلھ چاول چيني ۽ جپاني ٻار جو نَڪُ اھڙو ئي منو ۽ اکيون اھڙيون ئي پيئنل ھونديون جھڙيون ايامن کان وٺي ان نسل جي ماڻھن جون ھلنديون اچن!

خصوصيت ۽ عموميت

ھر شيءِ ۽ ھر ڳالھ جو ھڪ خاص پاسو ۽ ھڪ عام پاسو ھوندو آھي .ھر ڳالھ ۾ ساڳئي وقت ڪافي ذاتي خصوصيتون بہ آھن تہ ٻين سان گڏيل ڪي ھڪجھڙايون يعني عموميتون بہ آھن.

ان ڪري اھا ساڳئي وقت خاص بہ آھي تہ عام بہ آھي .ھن خاص ماءُ پوٽينڙيءَ جو ٻار اِجھو اچ جائو .ھن خاص چوڪريءَ پنھنجي محبوب ڪي سلام ڀريون پيرو اچ موڪليا آھن . انھن لاءِ اھي خاص ڳالھيون آھن، پر مائون، پوٽينڙيءَ جا ٻار لکين سالن کان ڄڻينديون اچن ۽ جوان پنھنجي محبوبائن کي ڀريان سلام ڄُڳن کان ڏيندا اچن، ان ڪري دنيا لاءِ اھي عام ڳالھيون آھن.

اِجھو ھينئر تازي پاڻيءَ سان ڀرجي آيل جيڪو گھڙو اسان جي اڳيان رکيو آھي، ان جو پاڻي تازو بہ آھي تہ ڪروڙين سال پراڻو بہ آھي، جو تہ ڪروڙين سالن کان ڌرتيءَ تي ھڪڙو بہ پاڻيءَ جو اھڙو ڦڙو ڪونہ ونو آھي، جيڪو قطعي نئون ھجي!

اجوڪو دؤر نئون برابر آھي پر قطعي ۽ مڪمل طرح نئون ڪونھي .اھو فقط نسبتي طرح نئون آھي .ڪن ڳالھين ۾ ۽ ڪنھن حد تائين نئون آھي.

نوان دؤر

نوان دؤر ڄُڳن کان ايندا رھيا آھن .رڳو سياسي تاريخ جي خيال کان ئي ونجي تہ ويھ سال اڳ ھتي1954 ع ۾ ڀريون دفعو ون يونٽ جو" نئون دؤر "آيو ھو .ھوبھو ان جھڙو دؤر اڳ ڪونہ ھو .ان کان اڳ1843 ع ۾ انگريزن جو" نئون دؤر "آيو ھو .تنھن کان اڳ ڪلھوڙن جو "نئون دؤر"، مغلن جو" نئون دؤر"، ترخانن، ارغونن، سومرن، سمن، عربن، برھمڻن ۽ راءِ گھراڻي جا" نوان دؤر "آيا ھئا .ان کان اڳ سڪندراعظم جي نئين ڪاھ ھڪ" نئون دؤر "آندو ھو .ان کان اڳ ٻي انداز نوان دؤر آيا ھئا .اھي سڀ نوان دؤر ھئا .سڀ ھڪٻئي کان تمام گھڻو مختلف ۽ نرالا ھئا، پر ڇا اھي قطعي ۽ مڪمل طرح نرالا ۽ ھڪٻئي کان قطعي ۽ مڪمل طرح مختلف ھئا؟ منجھن ڪابہ شيءِ مشترڪ ڪانہ ھئي؟ مثال طور، ڇا انھن سمورن

دؤرن ۾ ماڻهن جي وڏي اڪثريت ساڳئي نموني پورهيا ڪندي ۽ ٻُڪون کائي ڪاٽيندي هئي ۽ ماڻهن جا ننڍڙا ٽولا موجون ڪونہ ماڻيندا ۽ حڪم ڪونہ هلائيندا هئا؟ ڇا ماڻهو ساڳئي نموني گذر لاءِ ڪشالا ڪونہ ڪڍندا هئا؟ پيار ۽ دوستيءَ لاءِ ڪونہ واجهائيندا هئا؟ پاڻ ۾ رُسندا ۽ پرچندا ڪونہ هئا؟ وِصل ۽ وڇوڙي جا گيت ڪونہ ڳائيندا هئا؟ لڙايون، جنگيون ڪونہ ڪندا هئا؟ ڇا انهن سيني دؤرن ۾ پوليس جا پهرا، جيل، جلاد، بيماريون ڪونہ هيون؟ هڪ طرف تعصب، نفرت، ظلم ، ٻئي طرف محبتون، قُرب، ڪچهريون ۽ شغل ڪونہ هوندا هئا.

انسانن جا مسئلا ساڳئي وقت وقتي ۽ نوان بہ آهن تہ دائمي ۽ پراڻا بہ آهن.

باب ٽيون

دلين جو درد – نئين ڪوجنا؟

سُورن سانديياس، پُورن پالي آهيان،
جيڪر آءٌ هُياس، ڪاگري گوندر ول جي.

(لطيف)

پيڙهي وچوٽيءَ جي ڳالهه ڪي ونو .ڇا، ماڻهن اولاد فقط هن دؤر ۾ ڇڙڻ شروع ڪيو آهي؟ اولاد ۽ مائٽن جي خيالن ۾ فرق فقط هن دؤر ۾ ئي پيدا ٿيو آهي؟ ڇا اڳين دؤرن جا ماڻهو سدائين ايئن سوچيندا، چوندا ۽ ڪندا هئا، جيئن سندن مائٽ سوچيندا، چوندا ۽ ڪندا هئا؟ جي ايئن هجي ها ته ماڻهو اجا تائين غارن ۾ ڪونه وينا هجن ها؟ ڇا نئون نسل، هينئر ئي، هن دؤر ۾ ئي، آسمان جي ڳڙي وانگر مٿان ڪِريو آهي؟ ڇا اڳي نوان نسل ڪونه هوندا هئا .اهي اڳين نسلن سان زبردست اختلاف ڪونه رکندا هئا؟

هر ڪا شيءِ ڪنهن بي شيءِ مان پيدا ٿي آهي ۽ سندس پيٽ ۾ سُيان پيدا ٿيڻ واري ڪا بي شيءِ سرجي رهي آهي .هر شيءِ جنهن مان پيدا ٿي آهي، تنهن جو ۽ جيڪي منجهائنس پيدا ٿيڻ وارو آهي، تنهن جو ميلاپ آهي .هر شيءِ ۽ ڳالهه ماضيءَ، حال ۽ آئيندي جو سنگم آهي .هر شيءِ ۽ ڳالهه بي انت ڪائنات ۽ بي انت وقت جي چوواٽن تي بيٺل زمان ۽ مڪان جو هڪ اهڙو سنگ ميل ۽ حد نشان آهي، جيڪو سيني ڏسين ۽ زمانن کي پاڻ ۾ ملائي ٿو.

خلا ۾ لٽڪيل، سيل مهر ٽيل دؤر!؟

اڄوڪو دؤر ڪو اهڙو خلا ۾ لٽڪيل، چئني طرفن کان سيل مهر ٽيل دؤر ڪونهي، جنهن ۾ ٻين دؤرن جي هوا به اچي نه سگهي، جيڪو قطعي نرالو، قطعي بي مثال ۽ قطعي ڌار هجي.

ان جي خصوصيتن توڙي عموميتن ٻنهي کي ڌيان ۾ رکڻ بدران ان جي فقط خصوصيتن ۽ نرالاين تي اجايو زور ڏيڻ ۽ سنڌس عموميت کي، سنڌس ٻين دؤرن سان هڪجهڙاين کي صفا نظرانداز ڪرڻ، هن دؤر جي تصور کي بگاڙڻ ۽ ماڻهن کي گمراهه ڪرڻ آهي.

هيءُ دؤر هڪ اهڙو نئون دؤر آهي، جنهن ۾ نه رڳو ماضيءَ جي سمورن دؤرن جو سلامت رهڻ جهڙو سماجي جوهر سمايل آهي، پر سنڌس پيٽ ۾ ايندڙ نون سماجي دؤرن جا ٻج به موجود آهن ۽ موري رهيا آهن .سياڻي اهي پنهنجا سَلا ۽ گونچ ڪيندا.

هن دؤر جي ٻين دؤرن سان تسلسل، ساڻن لاڳاپن ۽ هڪ جهڙاين کي نظرانداز ڪري، ان کي هڪڙو ابوبهر ڪري ڇو ٿو پيش ڪيو وڃي؟ ان ڳالهه جو" روحاني راز "ڪهڙو آهي؟

جديدي ماما پَٽ ۾ ڇو پيا آهن؟

ڳالهه ڪندا آهن ته ٻار ماءُ کي چيو ته." امان !ماما ڇريو ٿي پيو آهي !اڄ وچ بازار ۾ پَٽ تي سمهي رهيو!؟ "ماءُ چيو." ابا !ماميهن واپاري ٻچو آهي .ان ڇرپڻ جو به ڪو مطلب هوندو .ڪو پيسو پٽ تي ڏٺو هوندائين جو هونئن لِڪائي نه ڪٽي سگهيو هوندو ته ايئن ڪنيو هوندائين "!ڳالهه به اها هئي.

سو هن" نئين دؤر "جي رٽ ۾ به هنن" جديد "اديب ماماڻن جو وڏو مطلب آهي .هن دؤر کي هو، اجهو هينئر آسمان مان ڪِريل، ڳُڙو ڪري، انهيءَ لاءِ پيش ٿا ڪن ته جيئن ان هٿرادي، خاص الخاص" نواڻ "جي آڙ ۾ هو هن دؤر کي، پنهنجيءَ پَر ۾ ، سماجي ۽ ادبي تاريخي تسلسل، اڳ پُٺ ۽ رشتن ناتن کان ڪاٽي، ڪيس اڪيلو ئي اڪيلو، لاوارث ڇورو ڇنو سماجي دؤر" ثابت ڪري "پاڻ کي سنڌس اڪيلو وارث ثابت ڪري، ڪيس هر ڳالهه ۾ رڳو نرالو ئي نرالو ڏيکاري، مٿس پنهنجو نرالو ادب ۽ نراليون ادبي ڪسوٽيون ۽ نرالا ثقافتي فرمان مڙهي سگهن .ان مها نواڻ جي امرت ڌارا سان هو هر" مرض "جو علاج ڪري سگهن ٿا ۽ هر" مصيبت "کي منهن ڏيئي سگهن ٿا.

مثال طور جي چئبن ته" ٻوليءَ جي ٻيڙي نه ٻوڙيو "!ته چوندا."' نئين 'دؤر جي' نون 'ماڻهن جي' نون 'احساسن ۽ جذبن جي ترجماني ڪندڙ' نئون 'ادب پراڻي ٻوليءَ ۾ لکي نٿو سگهجي "! چئبو ته" ادب عظيم مقصدن ۽ عظيم فن جو، سهڻيءَ صورت ۽ سهڻيءَ سيرت ٻنهي جو سنگم ۽ ميلاپ هئڻ گهرجي "ته چوندا ته" اها پراڻي دؤر جي ڳالهه آهي' .نئين 'دؤر سان پراڻا ادبي قدر ۽ ڪسوٽيون لاڳو ئي نٿيون ٿي سگهن".

اهڙيءَ ريت لفظ" نئين "جي بيهودي رت لڳائڻ سان هنن کي ادب خلاف هر جهالت ۽ بيهودگي ڦبي سگهي ٿي .ان کري هو رڙ کريل لفظ" نئون "کي ڇُهتي پيا آهن ۽ ا ن کي ڍال بڻائي، بنا روڪ ٽوڪ جي، ادبي ۽ فني ميدان ۾ عوام خلاف سنگين ثقافتي جرم کري رهيا آهن.

پيڙا جي" ايجاد"!

جديدين جي چوڻ موجب سندن جُڙتو جديد ادب جيکو وڏي ۾ وڏو تير ماري ٿو، سو آهي انسان جي اندر جي پيڙا جو اظهار کرڻ .ان ڳالھ کي هو" اندر جي پيڙا"،" پيڙا جي احساس"، "ذات جي انکشاف"،" اندر جي برڻ ۽ ٽُٽڻ"،" پرڻ پڃڻ جي ماتم"،" ذات جي اظهار جي سچائي"،" ٽڙندڙ-پکڙجندڙ، پڄندڙ، پُرندڙ قدرن "۽" علامتن جو ترجمان "ادب سڏين ٿا ۽" هيءَ پيڙا، هي سناٽو، منهنجي اندر جو "!جا نعرا هڻي، وڏي فخر سان چؤطرف لوٽا هڻي، پنهنجي ان کوکليءَ لفاظيءَ ۽ مخرج جو داد طلب کن ٿا.

ڇا انسان جي دل ۾ درد، کا نئين سائنسي کوجنا آهي، جيکا هينئر هن" جديد سماجي سائنسدانن "اوچتو کري وڌي آهي؟ ڇا اڳ انسانن کي ڏک کونه هئا؟

برابر، اڄ عوام دشمن قوتون انسانيت کي عام تباهيءَ جي اوڙاھ جي کناري تي بيهاريو، کيس ان ۾ ڌِکو ڏيڻ جي سعيي ۾ آهن .برابر اڄ جي هٽلرن، مسولينين، پهلوين ۽ سندن جانشينن، عوام لاءِ اهڙا اهڙا وحشي عذاب ايجاد کيا آهن، جن جو چنگيزن ۽ هلاکوئن ۽ نادرن کي پتو بہ کونہ هو .برابر اڄ بہ انسانن جي اکثريت جي زندگي جڻ جيئري دوزخ جي برابر آهي، پر ڇا هاڻي وانگر اڳي بہ غلامداري ۽ جاگيرداري ۽ پيداواري لاڳاپن ۽ انهن جي پيڙھ تي اڏيل غلامداري جاگيرداري ريتن رسمن جا راکاس" آدم بوءِ، آدم بوءِ "!کندا، انسانن جي جسمن ۽ روحن کي چيپاٽيندا کونہ رهندا هئا؟ ڇا طبقاتي سماجن جي قائم ٿيڻ جي روز اول کان وٺي، ڊکٽيٽري نظامن جي وحشي اونداهين جي پيانک، نہ کُٽندڙ رات ۾، ڦورو ۽ ظالم طبقن هٿان عام انسان اندر ۾ سڙندو، برندو، پڄندو ۽ رجهندو ۽ وِهُ جا وٽا پيئندو کونہ رهيو آهي؟ هنن هومرن، ورجلن، شيکسپيئرن، حافظن، رومين، کبيرن، تُلسيداسن، ميران باين، لطيفن ۽ سانوڻ فقيرن، پنهنجي درديلن گيتن، نغمن ۽ بيتن ۾ سمايل لافاني درد جا املھ موتي تڏهن کنهن جي دلي جي ڏک جي سمندن جي پاتال مان ڳولي هٿ کيا هئا؟ هن گونگي

ٻوڙي ڌرتيءَ جي سيني ۾ جيڪي ڊٻيل دانهن ڪُهُتيل آهُن جا طوفان ۽ گونگن لڙڪن جا سمنڊ دفن ٿيل آهن، سي تڏهن ايئن سڪٽا ڇو سبب آهن؟

ڇا اندر جو حال اورڻ ادب ۽ فن ۾ اهڙي پراڻي ڳالهه ناهي جهڙا هن ڌرتيءَ تي پاڻي، وڻ ۽ پٿر!

اتڪل اڍائي سَئو سال اڳ لطيف پنهنجو پچنڊڙ اندر هھڙين لاڦاني سٽن ۾ اوريندو هو:

ڪڏهن ڪڏهن جيڏيون، ڪو پھ اچيو پوءِ،
سو پڻ ساڙو هوءِ، جو آهي ساهُ سرير جو!

- - - - - - - - -

مٿ مٿ سورن سپ ڪنهن، مون وت وٿاٿان.

- - - - - - - - -

سور مَ ڏي ڏوڻ، آءٌ اڳيئي ڪاهري،
جا پر پاٽيءَ لوڻ، سا پر منهنجي جندڙي!

- - - - - - - - -

اڏوهيءَ جئن ڏڪڙا، چڙهيا چوٽيءَ سيئن!
گوندر مٿان جندڙيءَ ويا ولين جئن!

ڪائنس هڪ صديءَ پوءِ دهليءَ ۾ مير تقي مير پنهنجي حال تي هينئن افسوس ڪندو هو:

سرِ شام ہی بُجھا رہتا ہے،
دل ہوا ہے چراغ مفلس کا!

(ڪنهن مسڪين جي ڏِيئي وانگر منهنجي دل سانجهيءَ کان ئي وسائي وسائي پيئي آهي.)

۾ سندس هم عصر خواجہ مير درد هھڙا درديلا غزل چوندو هو:

زندگی ہے یا کوئی طوفان ہے،
ہم تو اس جینے کے ہاتھوں مر چلے۔

۾ غالب چئي ويو آهي:

زندگی اپنی گر اس طرح سے گذری غالب،
ہم بھی کیا یاد کرینگے کہ خدا رکھتے تھے۔

- - - - - - - - -

اب تو گھبراکے یہ کہتے ہیں کہ مرجائینگے،
مر کی بھی چین نہ پایا، تو کدھر جائینگے۔

انهن کان سَوين سال اڳ سورهين صديءَ ۾ شاهه ڪريم هي ڏکارا بيت پئي چيا:

آيل سهٽو در، سوهٽي ڪام وسهي،
سُتي هئڙم گڏ، جان جاڳان تان ناهه پرين!

- - - - - - - - -

سيئي سيلهه تيام، پڙهيام جي پاٽان،
اکر اڳيان ايري، واڳو تي وريام.

شاهه ڪريم کان چار سَئو سال اڳ ٻارهين صديءَ ۾ پاڪ پتڻ جي شيخ فريد پنهنجي دل جو درد ههڙن سنڌيءَ گاڏڙ بيتن ۾ بيان پئي ڪيو:

فريدا ڏُکان سيتي ڏينهن ڳيا، سولان سيتي رات،
کڙا پکاري پاڻٽي، ٻيڙا کپر وات.

(فريد !ڏينهن ڏکن ۾ گذري ويو ۽ رات سورن ۾، مٿان پاٽڻي ٻينو دانهون ڪري ته پنهنجو ٻيڙو ڪُنن جي وات ۾ اچي ويو!)

فريدا مين جاڻيا دک مجهه کو، دک سبا اي جڳ،
اُچي چڙهه کي ويکيا، تان گهر گهر ايها اڳ.

(فريد !مون ڀانيو ته رُڳو مون کي ڏک آهن پر ڏک سڄي جهان کي آهن .مٿي ڪوٺي تي چڙهي ڏٺم ته گهر گهر اها ئي ڏک جي آڳ ٻيئي ٻري!)

جي اجا به ڪيئي صديون، گهٽيون گهٽيون صديون پوئتي، تاريخ جي شروعات جي ڪوهيڙي ۾، جڏهن روم ته ڇا، يونان به ڪجهه ڪونه هو، تڏهن فرعونن جي دؤر جي قديم مصر ۾،" راڳيندڙن جي گيتن (Songs of the Harpers) "جا پڙاڏا ٻُڌڻ ۾ ايندا، جن ۾ زندگيءَ کان عاجز اهڙن ڏکي انسانن جون درديليون ڪهاڻيون سمايل هيون، جيڪي ان زندگيءَ کان موت بهتر سمجهندا هئا .اهي ڏکارا گيت قبرن تي اُڪيري ڇڏيا هئا .انهن مان هڪڙي جو عنوان هو:

"زندگيءَ مان عاجز انسان "The man who was tired of life" جو گيت"[1].

دراصل موجوده دؤر جي هر بڇڙائي، ڦُرلٽ ۽ وحشانيت جي باوجود، زماني ۾ جيئڻ پوئتي وڃجي، تيئن عام انسان جي زندگي وڌيڪ مجموعي غيرمحفوظ، وڌيڪ سُڃي، سڪٽي، وڌيڪ اذيتناڪ اچي ٿي .اڄوڪي عالمي سرمايه داري /پورهيت دؤر کان جاگيردار عالمي دؤر عام انسانن لاءِ وڌيڪ اذيتناڪ هو .ان کان غلامدار دؤر اجا به وڌيڪ وحشي ۽ بي رحم هو .اڄ به دنيا جي ملڪن جي ماڻهن جي اڪثريت فاقن ۾ آهي، اُگهاڙي آهي، پر اڳ ماڻهو ٻار وڪڻڻ تي مجبور ڪيا ويندا هئا .ماڻهو بک جي انتهائي وچان ٻئي ماڻهوءَ کي کائيندو هو .روز ڪونه ڪو چنگيز، تيمور، نادر شاهه، شاهه شجاع پارو علائقي يا بين الاقوامي بدمعاش، لوفرن ۽ ڌاڙيلن جا ڌمبلا ونيو، ڊِڊا ڊوڙائيندو، نعرا هڻندو، ماڻهن جي مٿان ٿُورو ٿيو ٻينو هوندو هو ۽ ڪُوسَ ڪَريو، گهر ساڙيو، سندن ٻار ٻان ڪريو، ٻارن ٻچن کي نڪن ۾ سُوئا ٽُنبيو، ناڪيليون وجهيو، گهوڙي پُنيان ڊوڙائيندو، ڪٽيو ويندو.

اڄ بہ پنهنجي حقن جي گهُر ڪرڻ وارن سان ڇا نہ ڪيو وڃي ٿو !پر اڳي حالت اڃا بہ بدتر هئي.

سِرُ بہ وڏيءَ سفارش سان لهندو هو!

اڳي عوام جي حقن جي ڳالهہ ڪرڻ يا سياسي اختلاف رکڻ واري کي تلوار جي هڪ ڌڪ سان سِسِي لاهي يا ڦاسيءَ جي جهٽڪي سان پورو ڪرڻ جي نرم سزا ڪا ورلي ۽ وڏيءَ سفارش ۽ اثر رسوخ سان ملندي هئي، اڪثر ڪين اهڙا ڀيانڪ ايذاءَ ڏئي ماريو ويندو هو، جو سندن مائٽ رحم جون اپيلو ڪندا هئا تہ هنن کي هڪدم ختم ڪيو وڃي !منصور کي جڏهن ڦٽڪا هڻي، سندس کل ماس تان اُڌائي، سندس هٿ پيرُ وڍي، پوءِ سندس رَتُ ڳاڙيندڙ ڏيڍڙيءَ کي سوريءَ تي ٽنگيو ويو، تڏهن سج لٿي مهل ڪن خدا ترسن وڏي اثر رسوخ سان آخر اهو "رحمدليءَ "وارو فرمان جاري ڪرايو تہ هاڻي پلي ڌڪ هڻي، سندس سِسِي لاهي، ڪيس وڌيڪ عذاب کان ڇڏايو وڃي، پر شهر جي ڪوتوال قانوني اعتراض اُٿاريو تہ." هاڻ سج لهي ويو آهي، وقت ختم ٿي ويو آهي، سِسِي سڀاڻي لهندي، اڄ نہ"!

اميرالمومنين عبدالله بن زبير رضہ جيڪو حضرت علي رضہ کان پوءِ خليفو ٿيو ۽ جنهن کي مڪي شريف کي جلائيندڙ، صحابہ ڪرام ۽ ٻين لکين مسلمانن جي قاتل، سنڌ تي چڙهائي ڪرائيندڙ ۽ اسلامي تاريخ جي چنگيز، حجاج بن يوسف، شهيد ڪرائي، ڪيس سوريءَ تي چاڙهي ڇڏيو، تنهن جي لاش کي ڪيترن ڏينهن بعد بہ ٽنگيل ڏسي، ماڻس بي بي اسماءَ رضہ هيءُ دل ڏاريندڙ جملو چيو هو،" هيءُ شهسوار اڃا گهوڙي تان نہ لٿو آهي "!سوار ڏينهن جا ڏينهن گهوڙي تان نہ لٿو .حڪم ڪونہ هو.

وقت جي فرعونن جي مخالفن جي لاشن سان جنگ اتي بہ ختم ڪانہ ٿيندي هئي .لاش دفن ڪرڻ لاءِ مائٽن جي حوالي ڪرڻ بدران پَٽَ تي اُڇلائي ڪتن ۽ ڳِجهن جي حوالي ڪري، مٿن پهرو بيهاريو ويندو هو تہ متان مائٽ لڪ چوريءَ ڪُتن ۽ ڳِجهن کان ڇڏائي، ڪٽي وڃي، دفن نہ ڪري ڇڏين!

جيئري کَلون لاٿيون وينديون هيون .پاليل نانگن جي کوهن ۽ بُکين بگهڙن ۽ شينهن جي پڃرن ۾ اُڇليو ويندو هو .جيئري ڳڌهہ يا ڍڳي جي کَل ۾ سبي ڇڏيو ويندو هو .کَل سُڪندي هئي تہ بدن کي پيڙيندي هئي ۽ ماڻهو پيڙجندو ويندو هو ....پهريائين ڪاساين جي ڪاتين سان اکيون ڪڍائي، پوءِ هاٿين هينان چيپاٽيو ويندو هو .جيئري زمين ۾ دفن ڪرايو ويندو هو .جيئري پِٽين

۾ لنبائي ڇڏيو ويندو هو .هڪڙي ماڻهوءَ جي ڏوهه ۾ ان جي پڙ ڏاڏي جي جڻ ٻچي ۽ سندس جڻ ٻچي کي ختم ڪيو ويندو هو!

دُنيا جي ڦورو ۽ ظالم نظامن ۽ طبقن جي انسان ذات خلاف ڏوهن جي تاريخ اسان جي وهم ۽ گمان کان وڌيڪ ڀيانڪ ۽ لڱ ڪانداريندڙ آهي .اڄ، جو رجعت پرست اڳوڻي زماني کي ياد ڪري چپ پيا چٽين ۽ ان کي وري ماڻهن تي مسلط ڪرڻ لاءِ واجهه پيا وجهن، سو بہ ان ڪري .تاريخ بظاهر پاڻ کي دهرائي تي .ساڳيا ڏک، ساڳيون تباهيون، ساڳيا ظلم، ساڳيا بيداد بار بار عوام تي نازل ٿين ٿا ۽ انهن جو هڪڙو اڻ کُٽندڙ سلسلو هليو اچي، پر اهو دهرائڻ جو عمل هر دفعي اڳي کان اوچيءَ سطح تي ٿئي ٿو، ڇو تہ هر دؤر ۾ عوام اڪثر انفرادي طرح ۽ وچ وچ ۾ اجتماعي طرح، ڦورن ۽ ظالمن ۽ سندن نظام خلاف هزارين لکين مختلف طريقن سان وڙهندا، طوفان اُٿاريندا، انقلاب آڻيندا ۽ انهن کي وِک وِک تي وڌيڪ ڪمزور ڪندا ۽ ڪانئن ڪڏهن ٿورا ٿورا ڪڏهن وڏا وڏا حق حاصل ڪندا رهن ٿا.

ان ڪري مجموعي طور اڳوڻي زماني جي انسانن جون زندگيون اڄ کان ڪَئِين دفعا وڌيڪ ڏکن سورن سان پريل هيون.

جيتري قدر اسان جي پيڙائي حضرات ۽ سندن سفيد پوش طبقي جو تعلق آهي، اڄوڪي دؤر ۾ بہ جڏهن جتي جتي ڦورو ۽ ظالم نظام رائج آهي، اتي پورهيت عوام جي زندگي دوزخ جي برابر آهي ۽ سندن دلين ۾ دکن جا ڪورا پيا برن، تڏهن پڙهيل سفيد پوش طبقي جا نسبتاً پتڪڙا ڏک انهن جبل جيڏن سورن سان پيٽڻ جڻ درحقيقت سفيد پوش طبقو مجموعي طرح پنهنجي خاص ماحول جي تربيت (Conditioning) سبب پورهيت خاص جي اڄوڪن سورن ۽ ڏکن کي پرکڻ ۽ سمجهڻ تہ ڇا، رڳو انهن جو تصور ڪرڻ جي بہ نہ خواهش رکي ٿو، نہ ذهني، جذباتي ۽ تخيلي لياقت ۽ قوت.

حقيقت هن حال جِي جي ظاهر ڪريان ذري،
تہ لڳي ماٺ مِرن کي، ڏونگر پون ڏري،
وجن وڻ ٻري، اوير اُيري ڪين ڪي.

(لطيف)

مطلب اهو ناهي تہ ڪو ادب ۾ اندر جو حال جيڪو اورجي ويو، سو اورجي ويو .هاڻ ان جو ورق وري ويو .آئيندي ان جي ادب ۾ ڪابہ گنجائش ڪانهي .مطلب اهو آهي تہ هي

جيڪي اندر جي حال اورڻ تي هڪ هٺيءَ ۽ ٺيڪي جا دعويدار پيڙائي ادب پيدا ٿين ٿا، انهن جي جيڪا سڌي توڙي اڻ سڌي دعويٰ آهي تہ اندر جو حال اسان وارو" نئون "ادب ئي اوري ٿو ، جڻ اها سندن ئي ادبي ايجاد آهي، سا دعويٰ ادبي تاريخ ۽ حقيقت جي روشنيءَ ۾ انتهائي غلط، واهيات ۽ بوگس آهي.

تنهن ڪان سواءِ خود ان دؤر ۾ جنهن کي نام نهاد جديدي، جديد دؤر سڏين ٿا، يعني ويهين صدي، تنهن ۾ بہ سڄيءَ دنيا اندر، يورپ، آمريڪا ۽ ايشيا ۾ ، هند ۽ سنڌ ۾ ، جيڪو عظيم ادب پيدا ٿيو آهي، سو اڄ جي نون پراڻن انسانن، ڏکن ۽ پيڙائن جو ترجمان ناهي تہ ٻيو وري ڇا آهي؟ ڇا، جديد حضرات جي خودپرست مِيڪ مِيڪ ۽ مايُوس واويلا، گورڪي، شولوخوف، پبلونرودا، ناظم حڪمت، لوسون، يئنگ مو) چيني ناول" جوانيءَ جو نغمو " جي لکڻ واري(، آمريڪي مصنف هاورڊ فاسٽ، ويٽنام شاعر گيانگ نام، ڪرشن چندر، منٽو، فيض، ساحر، اياز ۽ ٻين هن دؤر جي ٻي انداز عوام دوست اديبن طرفان دُنيا جي سمورن ڪندڻ، سمورن ملڪن ۽ قومن جي ماڻهن جي دکن دردن جي جيڪا فنڪارانہ انداز ۾ ، زبردست اثر رکندڙ عڪاسي ۽ ترجماني ڪئي وئي آهي، تنهن جي ڌوڙ کي بہ رسي سگهي ٿي؟ درحقيقت ان جي ڀيٽ ۾ هنن جون مايوسي ڏياريندڙ، سخت بور ۽ بيزار ڪندڙ بي مقصد ڪڇيون آڪريل پيٽن جون ڪتيون اوڳرايون ٿيون لڳن.

تہ ڇا اڄ ۽ ڪالهہ ۾ ڪوبہ فرق ڪونهي؟ ڇا، نوان دؤر بنهہ ٿيندا ئي ڪونهن؟ انهن مان هرهڪ جون پنهنجون خصوصيتون ڪونہ ٿينديون آهن؟ ڇا، اڄ جو دؤر نئون دؤر ڪونهي ۽ ان جو پنهنجو ڪو نئون ادب ڪونهي؟

انهن سڀني سوالن جو جواب ها ۾ آهي .ٿوري ۾ ڳالهہ جو مطلب تہ هيءُ دؤر برابر نئون دؤر آهي ۽ ان جو نئون ادب بہ آهي، پر هڪڙي پاسي اڄ جو دؤر اڳين دؤرن سان ڳنڍيل، انهن مان پيدا ٿيل، انهن سان تسلسل رکندڙ آهي تہ ٻئي پاسي فطرت، انساني سماج ۽ سوچ جي بنيادي قانونن مطابق جيئن تہ دنيا ۾ ڪابہ شيءِ يڪي هڪ ساري ٿي ئي نٿي سگهي ۽ جيئن تہ هر شيءِ اُبتڙ شين جو ميلاپ ۽ انهن جي پاڻ ۾ ويڙهہ جو ميدان هوندي آهي، ان ڪري نئون دؤر ۽ نئون ادب بہ يڪا هڪ جهڙا ۽ هڪ سارا ۽ سڄي جا سڄا يڪا هڪڙا ناهن . منجهن اُبتڙ شيون ۽ ڳالهيون سمايل آهن، جيڪي هر وقت هڪٻئي سان ويڙهہ ۾ مشغول آهن.

هڪ نئي نوان ادبي دؤر

تاريخي حساب کان ويهين صديءَ جو نئون دؤر هنن ٻن اُبتڙ دؤرن مان بنيل آهي :

(1)سرمايہ داري نظام جي راڄ جو نئون زوالي دؤر ۽ (2) ان جي مخالف پورهيت عوام جي سامراج دشمن جدوجهد جو نئون دؤر.

سرمايہ داري نظام جي هن دؤر ۾ سرمايہ داري نظام جاگيردار دشمن، جمهوريت پسند ۽ ترقي پسند نظام مان ڦري، مردار جاگيرداريءَ سان سمجهوتو ڪندڙ رجعت پرست ۽ سامراجي نظام بڻجي چڪو آهي ۽ قسمين قسمين گهوٽالن ۾ ڦاسي، زوال ۽ تباهيءَ طرف وڃي رهيو آهي.

سرمايہ داريءَ جي هن نئين رجعت پرست دؤر ۾ جڏهن سرمايہ داري سامراج تاريخ جي سمورن رجعت پرست قوتن سان، خاص ڪري جاگيرداريءَ سان، عوام جي خلاف هڪ ناپاڪ اتحاد قائم ڪيو آهي، تڏهن ان عوام دشمن اتحاد جي نقطي نگاهہ ۽ موقف کان هن دؤر جي زندگي ۽ سماج جي عڪاسي ۽ ترجماني ڪندڙ ادب ٻن قسمن جو آهي (1) .رجعت پرست جاگيردار ادب .هيءُ ادب جاگيرداريءَ جي گذريل صدين جي وحشي ۽ ڀيانڪ دؤر ڪي سونو پاڻي ڏيئي، چمڪائي، دلڪش بڻائي پيش ڪري ٿو ۽ بي شرميءَ سان ڌهل وڄائي ۽ جهُمريون هڻي، ان جا گيت ڳائي ٿو (2) .مايوسيءَ ۽ موت جو پيغام ڏيندڙ، رجعت پرست، سامراج پرست، سرمايہ دار ادب.

ان جي اُبتڙ دُنيا جي پورهيت عوام جي بهتر زندگيءَ ۽ روشن آئيندي لاءِ جدوجهد جو نئون دؤر اهو دؤر آهي، جنهن ۾ دُنيا جي سمورين قومن ۽ ملڪن جي عوام جون طبقاتي ۽ قومي آزاديءَ، ملڪي خودمختياري، جمهوريت ۽ هڪ انصاف پريي سماجي نظام لاءِ ۽ هر قسم جي ناانصافيءَ، اڻ برابريءَ ۽ بالادستيءَ، دٻاءَ ۽ ظلم خلاف جدوجهدون، ڏار ڏار رستن تان هلندي هلندي، نيٺ ان مٿاهينءَ منزل ڪي رسي ويون آهن، جتي اهي سڀ آهستي آهستي پاڻ ۾ ملي، هڪ ٿيڻ شروع ٿي ويون آهن، ۽ پنهنجي گڏيل دشمن، عالمي سامراج ۽ سندس ملڪي ۽ مڪاني چاڙتن خلاف قومي توڙي بين الاقوامي سطح تي زبردست ويڙهہ ۾ جُنبي ويون آهن .ان لاڳيتيءَ عالمي ويڙهہ جي ڪري، دُنيا جا عوام روز بروز وڌيڪ سجاڳ، وڌيڪ سمجهُو، وڌيڪ مُتحد ۽ وڌيڪ سرگرم، وڌيڪ ويڙهو، وڌيڪ سوڀارا، وڌيڪ تخليقون ۽ تعميرون ڪندڙ بڻبا پيا وڃن .حقيقي نئون ترقي پسند ادب پنهنجي بهترين سيرت ۽ صورت

۾، ان شاندار سفر ۾، سندن سوجهرو، سندن سونهون، سندن آسرو ۽ آڌار آهي .ڪين ڏيِ، دلداريون ۽ همتون ڏياريندڙ آهي .سندن پُشت پناهي ڪندڙ ۽ سندن سورهي ساٿي آهي .هيءُ ادب نئين دؤر جي انقلابي لشڪر جي مهڙ واري شاندار روحاني فوج آهي، جيڪا سڀ کان اڳ بجلي بڻجي دشمن تي ڪڙڪي ٿي ۽ ان وقت به وڙهندي رهي ٿي، جڏهن ٻين انقلابي دستن لاءِ وڙهڻ جي پيٽي نٿي رهي.

پورهيت عوام جي زندگي ۽ جدوجهد جي هن نئين دؤر جي عڪاسي ۽ ترجماني ڪندڙ نئين ادب کي طبقاتي نگاهه ۽ موقف جي خيال کان چئن قسمن ۾ ورهائي سگهجي ٿو (1) . زندگيءَ جي جمهوريت پسند، ترقي پسند، سرمايه دار نقط نگاهه ۽ موقف کان ترجماني ڪندڙ سرمايه دار ترقي پسند ادب (2) .ننڍي وچولي سُفيد پوش طبقي جي نقطي نگاهه ۽ موقف کان زندگيءَ جي ترجماني ڪندڙ (Petty Bourgeois) يا ڇوٽو سرمايه دار يا سفيد پوش ترقي پسند ادب (3) .صحيح پورهيت عالمي نقط نظر، سماجي ڄاڻ ۽ سمجهه ٻنا، رُڳو دل جي ڌوڙ تي تخليق ڪيل پورهيت ادب (4) .پورهيت طبقي جي صحيح سائنسي عالمي نقطي نظر، سماجي ڄاڻ ۽ سمجهه جي روشنيءَ ۾ پورهيت سماجي نقطي نگاهه ۽ موقف کان زندگيءَ جي عڪاسي ۽ ترجماني ڪندڙ پورهيت ترقي پسند ادب.

هتي اها ڳالهه سمجهڻ جهڙي آهي ته سرمايه داري لاڙا دُنِيا جي هر علائقي ۽ هر ملڪ ۾ مختلف نموني جا آهن .آمريڪا ۽ يورپ ۾ اهي زواليت ۽ پڇاڙيءَ ڏانهن مائل آهن، ڇو ته اتي سرمايه داريءَ جي عروج وارو دؤر گذري، ختم ٿي چڪو آهي، پر ٽينءَ دُنِيا ۾ هڪڙي پاسي نوان قومي عوامي جمهوري ۽ سوشلسٽ لاڙا ته ٻئي پاسي سرمايه داري لاڙا اجا اُسري ۽ نسري رهيا آهن .اهڙيءَ ريت سرمايه داري لاڙن اندر به اُبتڙ موجود آهي .ان ڪري اهي هڪ پاسي عالمي سامراج جا حامي آهن ته ٻئي پاسي سامراج دشمن عوام جا حامي به !ان ڪري ٽينءَ دُنِيا ۾ قومي، عوامي، جمهوري ۽ پورهيت ترقي پسند ادبي لاڙن سان گڏ هڪڙي پاسي اُسرندڙ سرمايه داريءَ وارا جمهوريت پسند ۽ ترقي پسند ادبي لاڙا به آهن ته ٻئي پاسي زواليت پرست، رجعت پرست، سرمايه داري، سامراج پرست لاڙا به.

چوٿون باب

ڇا، ڏک رڳو تباهه ڪندڙ آهن؟

ڏيکاريس ڏکن، گوندر گس پرينءَ جو!

(لطيف)

"عرفي !دل آباد بيک جو نہ خرد عشق،
من هم دل ويران، بدو عالم نہ فروشم"!

(عرفي)

(عرفي !عشق ڪنهن آباد ۽ خوشحال دل کي هڪڙي جَوَ جي داڻي عيوض بہ ڪين وٺندو ! خوشيءَ پريل دل کي وٺي ڇا ڪبو؟ ان جي قيمت ئي ڪهڙي؟ آءٌ بہ پنهنجي ويران ۽ تباهه دل ٻن جهانن عيوض بہ نہ ڏيندس!)

وللي واويلائي ادب، هڪ طرفائيءَ ۽ وڏاءُ کان ڪم وٺي، انساني دل جي سمورن رنگ برنگي جذبن کي فقط ڏکن تائين محدود رکي ٿو ۽ ڏک جو ردعمل فقط مايوسي ڏيکاري ٿو . مايوسيءَ کي وري هڪ نسبتي، جُزوي ۽ عارضي جذبي بدران قطعي، دائمي ۽ آخري جذبو ڪري پيش ڪري ٿو .اهڙيءَ ريت اهو دائمي ڏک ۽ مايوسيءَ جو پرچار ڪري، انسانن سان همدرديءَ جي آڙ ۾ ، ڪين ڏکن ۽ مايوسين سان ويڙهه جي ۽ ڏک ۽ مايوسيون ڏيندڙ ماڻهن ۽ قوتن سان مقابلي جي خواهش ۽ سگهه کان محروم ڪري ڇڏي ٿو .اهڙيءَ ريت اهو دوستيءَ جي رُوپ ۾ ماڻهن سان دشمني ڪري ٿو ۽ انهن يزيدي قوتن جي خدمت ۽ دلالي ڪري ٿو، جيڪي چاهين ٿيون تہ ماڻهُو هڪڙي معمولي چوٽ ڪائڻ شرط ئي ڏکن ۽ مايوسين ۾ اهڙا ونجي وڃن جو وري يا عمر ڪنڌ متي ڪٽي، دشمن جي مُنهن ۾ نهارڻ جو سوچي بہ نہ سگهن.

اهو ڏک جي مسئلي کي فقط مِيڪ مِيڪ ڪرڻ تائين محدود رکي ٿو .انساني ڏک جي بُنيادِي عالمي تاريخي ڪارڻن بابت، ان جي عالمي تاريخي نوعيت ۽ ان جي بُنيادِي علاج بابت، ڏک ڏيندڙ قوتن ۽ ڏک جو علاج ڪندڙ قوتن بابت، نہ رُڳو هو پاڻ چپن کي چُنو لايو وينو آهي ۽ ٻڙڪ بہ ٻاهر نٿو ڪڍي پر ٻين کي بہ نڙيءَ تي گهُٽيو ڏيو وينو آهي تہ انهن ڳالهين بابت اکر بہ ڪڍيو اٿم تہ اوهان کي نعريباز ۽ پروپئگنڊا باز اديب نهرائي، ادب جي ملڪ مان ڌيڪ نيڪالي ڏيئي ڇڏيندا سين.

اهو ڏک سک جي توازن کي نظرانداز ڪري، ڏک ۽ مايوسيءَ کي مطلق (Absolute) ۽ قطعي، آخري ۽ دائمي نهرائي، ان کي سندس پس منظر، اڳ پُٺ کان الڳ ڪري، ان بابت خيالي ۽ بي بنياد تصور ڪڙا ڪري، ان کي هڪڙو پُوت ٻڌائي، انساني ڏک جي حقيقي ۽ تخليقي ترجماني ڪرڻ بدران ان کي بگاڙي، غلط ۽ گمراھ ڪندڙ نموني ۽ بيهودي ۽ واهيات انداز ۾ پيش ڪري، ان کي خوار ڪري ٿو .ڏک جي پوت جهڙن خيالن ۽ هٽرادن تصورن جي آڙ ۾ ، اهو انسانن جي حقيقي ڏک جي صحيح ۽ پرپور اظهار جو رستو روڪي ٿو .اهڙيءَ ريت هو پنهنجن سامراجي آقائن جي خدمت ڪري ٿو، جيڪي دُنيا جي اربين ڏکويل ماڻهن جي حقيقي ڏک کان ڊڄن ٿا .ڪين خبر آهي تہ جيڪڏهن اهو سمنڊن جهڙو اٿاھ ڏک گڏ ٿيو، ان کي سندس صحيح ڪارڻن ۽ صحيح علاجن سميت صحيح نموني سمجهيو ۽ پروڙيو ويو تہ اهو دُنيا ۾ اهڙو انقلابي طوفان ٻڄي اُٿندو، جنهن جي سٽ هماليہ جبل بہ سهي ڪونہ سگهندو.

اهو ادب جنهن بيهودي نموني ۾ هترادي ڏک جو واهيات اظهار ڪري ٿو، تنهن جي ڪري ماڻهو ڏک بابت ڳالهہ پڙهڻ لاءِ تيار نٿا ٿين، بلڪ جيڪي پڙهندڙ هنن جي پروپئگنڊا طوفان جي اثر هيٺ اچي، هن ادب کي ئي ادب سمجهن ٿا ۽ ان ۾ پيش ڪيل ادب کي ئي ماڻهن جي اندر جي پيڙا جو اظهار ڪندڙ ادب سمجهن ٿا، سي سموري ادب کي هڙو هوائي، بيهودو ۽ بور ڪندڙ سمجهي، ڪنهن بہ حقيقت پسند ادب ڏانهن منهن ڪري بہ نٿا نهارين ۽ وڃيو جادوئي، اسراري، جاسوسي ۽ نام نهاد تاريخي ڪهاڻين جي ڏُٻڻ ۾ ڦاسائن .اهڙيءَ ريت اهو ادب ان تڙ ڪرڻ واري وانگر آهي، جيڪو شڪار کي هڪليو وڃيو، شڪاريءَ جي بندوق جي سامهون آڻي !هيءُ ادب ماڻهن کي حقيقي ادب کان ڊوڙايو، ڀڄايو، وڃيو آفيمي ادب جي حوالي ڪري.

اها ڳالهہ هرڪو ڄاڻي ٿو تہ ماڻهن جي وڏي ۾ وڏي گهڻائي اڄ سوڏي هميشہ محرومين، مصيبتن، مونجهارن ۽ عذابن جو شڪار پئي رهي آهي .اڪثر حالتن ۾ وٽن چوٽڪاري جو

ڪوبہ رستو ڪونهي .منجهانئن گهڻا اڪثر مات مڃيءَ ۾ يا ڪجهہ مقابلي ڪان پوءِ، ان ڳالهہ ڪي پنهنجي تقدير ۽ لکئي جو ليک سمجهي، برداشت ڪن ٿا ۽ زندگيءَ جو زهر ڍڪ ڍڪ ڪري پي، چٽي چٽي، حياتيءَ جي قيد جا ڏينهن پورا ڪن ٿا .سندن اندر هر دم روئندو، سڙندو پڇندو ۽ ٻرندو رهي ٿو .ڪي تہ ڏک وچان پاڳل ٿيو پون ۽ جيئري ئي مئن گڏ ٿيو وڃن.

ڏک، پيڙائون، مايوسيون ۽ موت زندگيءَ جون ازلي ابدي حقيقتون آهن .اهي اجوڪي انسان جي زندگيءَ ۾ بہ موجود آهن، پر ڇا زندگي ۽ انسان جي دل ۾ فقط ڏک ۽ پيڙائون ئي آهن؟ ڇا انهن ڏکن ۽ پيڙائن جي ڪري ماڻهو فقط دل ۾ رجهن پچن ٿا، رڳو رڳو مايوس ئي ٿين ٿا، رڳو ماتم ئي ڪن ٿا ۽ ذهني، جذباتي ۽ روحاني طرح رڳو مرن ۽ ختم ئي ٿين ٿا؟

نہ .ماڻهن جي زندگيءَ ۾ رڳو ڏک، ناڪاميون ۽ مايوسيون ۽ موت جون تمنائون ڪونهن .زندگيءَ ۾، بدترين دؤرن ۽ حالتن ۾ بہ، ڪي سک، ڪي ڪاميابيون ۽ ڪي زندهہ رهڻ جون آسون هجن ٿيون.

لازم – ملزوم!

انساني زندگي بہ اُبتڙن جو ميلاپ آهي .ان ۾ ڏک ۽ سک ٻئي آهن .ٻئي هڪٻئي جي اُبتڙ بہ آهن تہ لازم ملزوم بہ آهن .اهي زندگيءَ جون اهڙيون هڪٻئي سان لاڳاپو رکندڙ ۽ هڪٻئي تي دارومدار رکندڙ اُبتڙيون آهن، جهڙا ڏينهن ۽ رات، جم ۽ موت ۽ سردي ۽ گرمي، نہ سک بنا ڏک جو تصور ڪري سگهجي ٿو، نہ ڏک بنا سک جو .ٻنهي جو هڪٻئي تي دارومدار آهي ۽ هڪٻئي ۾ سمايل آهن .جيئن ٿڪ بنا آرام جو، اوجاڳي بنا ننڊ جو، رات بنا ڏينهن جو ۽ سرءُ بنا بهار جو احساس ٿي نٿو سگهي، تيئن جنهن کي ڏکن جي خبر ڪانهي، تنهن کي سکن جو ڪهڙو احساس، ڪهڙو قدر ٿي سگهي ٿو؟

اُڃ نہ هوندي تہ شربت بہ ڪونہ وڻندو .ڍاؤل ماڻهو ست رڃي طعامن ڏانهن بہ اک کڻي ڪونہ نهاريندو .جنهن جي حرم ۾ هزارين سهڻيون زالون فالتون وينيون هونديون، ان کي ڪهڙي خبر تہ پرديسي محبوب سان اوچتي ملاقات ڇا ٿيندي آهي؟

درحقيقت خوشيءَ جو ڪافي دارومدار ڏک تي آهي .سچو سک پيدا ئي ڏک مان ٿئي ٿو . ماءُ ڏک ڏسي ٻار ڄڻي ٿي، تڏهن ان کي ٻار ايڏي خوشي ڏئي ٿو .محبوب جي هڪڙي جهلڪ

ان عاشق لاءِ خوشيءَ جو خزانو آهي، جنهن ان لاءِ ڪانگ أڏايا ۽ فالون پاتيون آهن، تارا ڳڻيا ۽ راڄن جون غلاميون ڪيون آهن.

ڏک سُکن جي سونهن، گهوريا سُک ڏکن ري) .لطيف(

رڳو لٺ ٻڌي سُکن پنيان ڪاهجي پئبو ته اهي سُک ڦريو وڃي ۾ وڏا ڏک ۽ مصبيتون ٿي پوندا .ماڻهو ٻُک نه ڪاتي ۽ سچو ڏينهن وينو ڪاٺ جون لستون وني، جاڳي نه رڳو سُتو پيو هجي ته جيڪر سندس ڪهڙو حال ٿئي؟ ڏک ئي سکن جي راهه ڏيکارين ٿا ۽ انهن کي پيدا ڪن ٿا.

ڏيکاريس ڏکن، گوندر گس پرين جو) .شاهه(

ڪي ڪي ڏک ته اهڙا به آهن، جو ماڻهو هزارين سُک اُنهن تان قربان ڪري ڇڏي .ماءُ کي ته پلا چئجي ته تون هرويرو پاڻ کي اوجاڳا نه ڏي، ڇڏ ته بار پلي پيو رڙيون ڪري، صبح جو آرام سان اُٿي خبر ونجانس !جي عاشق کي چئجي ته" ميان !چو تو اجايو آزار ۾ پئين !ڇڏ ته پرائي ڌيءَ پلي پرٽجي وڃي، تون آرام سان گهر ۾ ويهي آرام ڪر "!ته جيڪر ڪهڙو جواب ڏئي؟ ڪڏهن ماڻهو سؤ سُک عيوض ۾ ڏيئي، زندگيءَ جي بازار مان هڪڙو وڏو ڏک به خريد ڪندو آهي .چاهي اهو ذاتي هجي يا طبقاتي ۽ قومي يا عدم انساني.

سو سُک ڏيئي، وِرهه وهايم هيڪڙو .(شاهه)

ضرورت ايجاد جي ماءُ آهي، ڏک ۽ درد ئي علاج پيدا ڪندا آهن .طبيب ۽ ڊاڪٽر تيار ڪندا آهن .ڏک ئي نه هجي ته علاج ڇا جو؟

جان جان ناهه ضرور، تان تان طبيب ناهه ڪو،
جو سو سُرئو سور، ته ڪر ويج ور پيو.

(لطيف)

(جيسين ضرورت ڪانهي، تيسين طبيب ڪونهي .سُور حاصل ٿيو معنيٰ ڄڻ ان جو علاج ڪرڻ وارو ويج يا طبيب هٿ اچي ويو!)

خوشي رڳو خوراڪ ڪانهي!

چوندا آهن ته" خوشيءَ جهڙي خوراڪ ڪانهي .ڏک ۽ ڳڻتيءَ جهڙو مرض ڪونهي ".ٻين پهاڪن ۽ چوڻين وانگر هيءُ پهاڪو به فقط جزوي طرح صحيح آهي .هن ۾ به ٻين وانگر

هڪ طرفائيءَ ۽ وڏاءُ کان ڪم ورتو ويو آهي .خوشي برابر ماڻهوءَ کي طاقت ڏئي ٿي ۽ ڏک ڪمزور ڪري ٿو، پر هر وقت نہ ۽ سدائين لاءِ نہ .محرومي ۽ ڏک ڪجھ عرصي کان پوءِ محروم ۽ ڏکويل ماڻهن، قومن ۽ طبقن ۾ ڪيترين ڪمزورين سان گڏ سهپ، جفاڪشيءَ، دوراندیشيءَ، بي خوفيءَ ۽ قربانيءَ جون قوتون بہ پيدا ڪري ٿو .سُکين ماڻهن، طبقن ۽ قومن کان اهي ڳالهيون آهستي آهستي ڪري نيٺ موڪلايون وڃن .ان ڪري نيٺ ڪنهن ڏينهن محروم ۽ ڏکيا ماڻهو، قومون ۽ طبقا سُکين کان زور ٿيو وڃن، سندن ڏک سُکن ۾ بدلجيو وڃن.

ڏک تخليق ڪندڙ ۽ اَڏيندڙ بہ آهي!

ڏک رڳو ڊاهيندڙ ۽ ناس ڪندڙ نہ پر ڪيترين حالتن ۾ اَڏيندڙ ۽ تخليق ڪندڙ بہ آهي .هر عظيم ۽ پياري شيءِ ۽ ڳالھ، مسئلن ۽ مونجهارن، ڏکن ۽ پيڙائن سان مقابلي ۽ ويڙھ مان پيدا ٿي آهي .ڏک انسانيت جا گهڻا اعليٰ ترين گڻ پيدا ڪن ٿا .انسان ۽ انسان جي وچ ۾ ويجهي ۾ ويجها ناتا، گڏيل ڏک، گڏيل پيڙائون پيدا ڪن ٿيون .ماڻهوءَ جي آزمائش سُکن ۾ نہ، ڏکن ۾ ٿئي ٿي .ڏک ۽ پيڙائون ئي انسانن کي صحيح معنيٰ ۾ انسان بڻائين ٿا .

دُنيا جا پياري ۾ پيارا، املھ ۾ املھ ماڻهو ڏکن ۽ پيڙائن جي اوڙاهن جهاڳڻ وارا ماڻهو ٿيا آهن .الجزائر، ويتنام، روس، چين، فلسطين جي آزاديءَ جي پروانن ۾ زمان، مڪان ۽ مرتبي جي هر فرق جي باوجود، هڪ ڳالھ ساڳي آهي .انهن سمورن سُکن سان سگّ ڇڏي، ڏکن سان پاند اڙايو هو ۽ انهن سان مقابلو ڪيو هو.

سورن سانڍياس پورن پالي آهيان،
جُڪس آءٌ هياس، ڪا گري گوندر ول جي.

(لطيف)

مايوسي قطعي ۽ آخري جذبو ڪونهي!

ڏک جو ردعل رڳو مايوسي ڪانهي .ڏک ڪاوڙ ۽ بدلي، جدوجهد ۽ ويڙھ جا جذبا، سورهيائي ۽ قربانيءَ جا جذبا بہ پيدا ڪري ٿو .خود مايوسي بہ ڪو قطعي، آخري، تبديل نہ ٿيندڙ ۽ دائمي احساس ڪونهي .مايوسي ڪجھ وقت ڪانپوءِ بدلجي اُميد بہ ٿي سگهي ٿي .

اها ڦِري ڪاوڙ ۾ مقابلي جو جذبو بہ ٿي سگهي ٿو .احساس ۾ سمجهہ جي سفر ۾ مايوسي هڪ قدرتي منزل آهي، پر اها آخري منزل ڪانهي .ماڻهن، طبقن ۾ قومن جي زندگيءَ ۾ مايوسين جون ڪئين ٻاٽ اونداهيون راتيون اچن ٿيون ۾ اُميدن جي سياڳن صبحن ڪي جنم ڏيئي گم ٿيو وڃن .ڪڏهن ڪڏهن اهي راتيون سڀ ڪان اونداهيون اُن وقت نظر ايندين آهن، جڏهن پرهہ جي ڦُٽڻ ۾ باقي ڪي گهڙيون هونديون آهن!

انسان جي انفرادي توڙي گڏيل زندگيءَ جو سفر لاهين، چاڙهين ۾ ورن وڪڙن جي باوجود، بنيادي طرح ڏکن ۾ مايوسين ڪان سوين ۾ خوشين ڏانهن سفر آهي.

جمڻ مهل ماءُ جي اذيت پريل دانهن ۾ ٻار جي رڙين ڪان ماءُ جي ڪڇ ۾ ٻار جي معصوم ٽهڪڙن ۾ ماءُ جي چهري تي مرڪن جي ست-رنگي اندلنن ٽڙي پوڻ تائين سفر، غلام انقلابي اسپارٽئڪس جي دليرانہ بغاوت ۾ ان جي حيوانيت سان ڪچلئي وڃڻ ڪان وٺي، آمريڪا ۾ غلام دارن جي بغاوت جي ڪچلئي وڃڻ ۾ غلامن جي آزاد ٿيڻ جو سفر، بنو هاشم جي مڪي مان نيڪالي ۾ سندن قريش سرمايہ دارن طرفان حُقي پاٽي بند ٿيڻ ڪان وٺي، مڪي جي فتح تائين جو سفر، روس ۾1905 ع جي انقلاب جي ڪچلئي وڃڻ ڪان عظيم آڪٽوبر انقلاب جي شاندار ڪاميابيءَ تائين جو سفر، شانگهائيءَ ۾ چيانگ ڪائي شيڪ طرفان1927 ع ۾ دغا سان انقلابين جي قتلام ڪرائڻ ڪان1949 ع جي چيني انقلاب جي ذرتي ڌوڏيندڙ فتح تائين جو سفر، ويتنام ۾1933 ع جي پورهيت بغاوت جي ڪچلئي وڃڻ ڪان پوءِ ڊِين بين ڦو جي عظيم فتح ۽1975 ع واري سڄي ملڪ جي آزاديءَ جي جنگ ۾ زبردست سوڀ تائين جو سفر وغيره .ڏکن ۾ مايوسين ڪان سوين ۾ خوشين ڏانهن عالمي تاريخي سفر جي راهہ ۾ جيڪي لکين حد نشان آهن، انهن مان ڪي ٿورا حد نشان اهي آهن.

انسان ذات مجموعي طرح بدنصيب نہ پر خوش نصيب آهي

نہ رڳو انسان جي تاريخ بلڪ هن ڌرتيءَ جي ۾ هن پوريءَ ڪائنات جي تاريخ ان ڳالهہ جو ثبوت آهي تہ انسان ذات مجموعي طرح بدنصيب نہ پر خوشنصيب آهي .سندس آئيندو اونداهو نہ پر روشن آهي .انسان ڪي پنهنجي مجموعي ۾ گڏيل مقدر بابت مايوس نہ پر بيحد آسائتو ۾ يقين سان پرپور هجڻ گهرجي .هر ڳالهہ جي باوجود، ڪيس پنهنجي انسان هجڻ تي فخر ڪرڻ جو حق آهي .مڪمل تباهيءَ جي خطرن جي باوجود، هيءُ دؤر انسان ذات جي زوال جو نہ پر اؤسر جو دؤر آهي .سندس جوڀن ختم نہ ٿيو آهي .اهو اجا هاڻ اچڻ وارو آهي .

هيستائين انسان جي ٻالڪپڻ جو دؤر هلي رهيو هو .پلا انسان جي وسهڻ ۾ تصور ڪان ٻاهر حيرت انگيز خوش نصيبيءَ تي ويچار تہ ڪريو!

ڪائنات جا ڄاڻو سائنسدان، بي پناهہ طاقت رکندڙ ريڊيائي رسدگاهن وسيلي ڪائنات ۾ اها تلاش ڪري رهيا آهن تہ ڌرتيءَ جهڙو ڪو ٻيو اهڙو گرهہ بہ آهي، جتي ساهوارا هجن . ڪجهہ سال اڳ تائين روس جي گورڪي شهر واري ريڊيائي رسدگاهہ جي سربراهہ پروفيسر وسيو ولود ٽرائٽسڪيءَ چيو هو تہ،" اسان ڌرتيءَ جي چوڌاري خلا ۾ 16 نوري سالن جي پنڌ تائين تپاس ڪئي آهي تہ اتي ڪوبہ ڌرتيءَ جهڙو اهڙو ٻيو خوش نصيب گرهہ ڪونهي، جتي انسان تہ ڇڏيو پر ڪوبہ ساهوارو هجي .ڪائنات جي انهيءَ پٽ ۾ اسان جي سج جهڙا هزارين ٻيا سج آهن .انهن مان ڪيترن سجن کي پنهنجا پنهنجا گرهہ آهن، پر انهن هزارين ڌرتيءَ جهڙن گرهن مان ڪنهن جي بہ ڪُڪ سائي ڪانهي ".اسان جو تارو جنهن جو نالو اسان سج رکيو آهي، سو ڪو اهڙو وڏو تارو بہ ڪونهي .اهو هڪڙو ٻئي ٽئي درجي جو نهايت معمولي تارو آهي ۽ اسان جي ڪهڪشان جي هڪڙيءَ ڪُنڊ ۾ پيل آهي، پر ڪائنات جي اسان واري اربين ضربيان اربين ضربيان اربين ميلن جي علائقي ۾ فقط اسان وارو تارو) سج (ئي هڪڙو اهڙو گرهہ رکي ٿو، جنهن تي زندگي آهي !تنهن ڪان پوءِ سج جو گرهہ رکو ڌرتي ڪانهي، ٻيا بہ آهن .زحل آهي، مشتري آهي، مريخ آهي، وغيره .انهن مان ڪي تمام وڏا آهن ۽ ڪئين ڪئين چنڊ رکن ٿا .پر زندگي اسان جي ننڍڙي گهر يعني ڌرتيءَ تي ئي پيدا ٿي ۽ نہ ڪنهن بہ ٻئي گرهہ تي !اسين فقط هن ئي خاص ننڍڙي گرهہ بدران ٻين هزارين سجن جي لکين گرهن مان ڪنهن بہ ٻئي گرهہ تي هجون ها تہ يا تہ بي جان پٿر هجن ها يا ڪنهن ٻئي ڌاتوءَ جا ٽڪرا!

اسان واري تاري يعني سج جي بہ ڌرتيءَ ڪانسواءِ ڪنهن ٻئي گرهہ تي هجون ها تہ بہ اهي ئي پٿر يا ڪنهن ٻيا بي جان ٽڪرا هجون ها، اسان جو بخت ڏسبو جو ڪروڙين اربين گرهن مان هن اڻ لڀ ۽ بي مثال اڪيلي گرهہ ڌرتيءَ تي پيدا ٿيا آهيون ۽ سو بہ پٿر، لوهہ جا ٽڪرا بنجي نہ، پر ساهوار بنجي ۽ ساهوارن ۾ بہ مانگر مڇ، ڏيڏر، لومڙ، ڪُچون يا جيت جڻيا بنجي نہ، انسان بنجي!

حساب لڳايو اٿن تہ ڪائنات اٽڪل 30 ارب سال يعني ٽي هزار ڪروڙ سال اڳ ڦهلجڻ شروع ڪيو .ان 30 ارب سالن جي عرصي جي پنجن حصن ۾ اسان جو تارو، سج، دنيا ۾ هو ئي ڪونہ .اهو ڦهلجندڙ ڪائنات جي ڪُل عمر جي پوئين ڇهين حصي ۾، اٽڪل 5 ارب سال اڳ پيدا ٿيو آهي .انهن پنج ارب سالن جي پهرين ٻن پتين ۾ يعني 2 ارب سالن تائين اسان

جي ڌرتيءَ جو وجود ڪونہ هو .اها اٽڪل 3 ارب سال يعني ٽي سئو ڪروڙ سال اڳ وجود ۾ آئي.

ڌرتيءَ جو سڀني کان بزرگ يا سينيئر ساهوارو انسان ناهي، ٻيا آهن .پٿر جي دؤر جو انسان 10 لک سال اڳ ڌرتيءَ تي موجود هو، پر هو ڇڙ نو وارد هو، ڇو تہ کير ڏينڌڙ جانور ڪانئس ڏيڍ ڪروڙ سال اڳ ۽ مڇيون ڪانئس 20 ڪروڙ سال اڳ ڌرتيءَ تي موجود هيون!

دنيا لازمي طرح ۽ اٽل نموني ترقي ڪري رهي آهي" .ڪين "مان" ڪجھ "بلڪ تمام گھڻو" ڪجھ "پيو ٿئي .اسان ڏسون ٿا تہ اربين سال سج جو اٿاھ پاڙو زندگيءَ کان خالي ۽ ويران هو .پوءِ ڌرتي پيدا ٿي .اتي بہ سوين ڪروڙ سال زندگيءَ جو ڪوبہ آثار ڪونہ هو .پوءِ نيٺ زندگي پيدا ٿي، پر وڻن ٽڻن جي صورت ۾ .جڏهن جانور پيدا ٿيا، تڏهن بہ ڪروڙين سال ڌرتيءَ جون مالڪ اهڙيون اجگر بلائون هيون، جن کي پنهنجن ٻچن جي سنڀال ۽ پرگھور جي بہ ساڃاھ ڪانہ هئي .ماڻهو پيدا ٿيو تہ اهو بہ پهرين وحشي آدمخور قسم جو هو . انهن ڀيانڪ ۽ وحشي جانورن جهڙن ماڻهن مان ترقي ڪري ماڻهو ماڻهو ٿيو ۽ زندگيءَ جي مختلف شعبن ۾ اسپارٽئڪس، قلوپطره، گوتم ٻڌ، موسيٰ، عيسيٰ ع، محمد صہ، ارسطو، بو علي سينا، نيوٽن، گئليلو، لطيف، شيڪسپيئر، اينسٽائين، مارڪس، اينجلس، لينن، مائو، هوچي منھ، ميران ٻائي، قرت العين طاهره ۽ لتا منگيشڪر جهڙا ماڻهو پيدا ٿيا.

تنهن کان پوءِ هيءَ تہ اڃا مس شروعات آهي .انسان کي نئين دؤر جو انسان ٿئي 25 هزار سال مس ٿيا آهن .ان عرصي ۾ 20 هزارن سالن تائين جي سنڌس ڪابہ تاريخ ڪانہ ٿي ڏسجي .سنڌس تاريخ پنج هزار سالن کان شروع ٿئي ٿي .اهو پنج هزار سالن جو عرصو پورهيت عوام گھڻي ڀاڱي غلامدارن، جاگيردارن ۽ سرمايہ دارن جا غلام رهيا آهن .دنيا جو پهريون پورهيت سماجي انقلاب فقط24 ، 25 سال اڳ آيو آهي ۽ اڃا دنيا جي فقط ٽئين حصي ۾ پورهيت گھڻائيءَ جو اقتدار قائم ٿيو آهي .ڌرتيءَ تي صحيح انساني دؤر تڏهن شروع ٿيندو، جڏهن سڄيءَ دنيا تي پورهيت عوام يعني انساني اڪثريت جو راڄ قائم ٿي ويندو .اڃا تہ ڦورو ۽ ظالم ٽولن جي اڳيان اربين عوام جي بي وسيءَ ۽ مجبوريءَ جو دؤر ختم نہ ٿيو آهي .جڏهن اهو دؤر ختم ٿيندو، تڏهن ئي انسان ذات پنهنجي جوانيءَ ۾ قدم رکندي ۽ صحيح معنيٰ ۾ پنهنجي ترقيءَ جي سفر جو آغاز ڪري سگھندي.

ڏکن جي ماٺيءَ مان سُکن جي مکڻ جو ڏکو!

جدوجهد ختم ٿيڻي ناهي .جڏهن ظالم ۽ مظلوم جي وچ ۾ جدوجهد ڪامياب ٿي ويندي ۽ طبقا ختم ٿي ويندا، تڏهن به نئين ۽ پراڻي جي وچ ۾، صحيح ۽ وڌيڪ صحيح جي وچ ۾ جدوجهد جاري رهندي .ڏک ۽ سک ايندڙ دؤرن ۾ به هوندا، پر انهن جي نوعيت بدليل هوندي .جيئن جيئن وقت گذرندو ويندو، تيئن تيئن انهن جو توازن بدلبو ويندو .اڄ ڏکن جي سڄي ماٽي ولوڙڻ سان سُکن جي مکڻ جو ڏُکو به مس نڪتو نڪري ۽ اهو به ڦورو ۽ ظالم اڪثر چورايو ۽ ڦُريو ڪٽيو وڃن .ايندڙ دؤر ۾ ڏک جيئن پوءِ تيئن وڌيڪ اعليٰ درجي جا هوندا .انهن مان سُکن جو مکڻ جهجهو نڪرندو ۽ انهن کي ڪير به اڄ وانگر شاهه شاهوڪاريءَ چورائي يا ڦُري ڪونه سگهندو.

هر قسم جي محرومين، ڏکن ۽ تباهيءَ جي خطرن جي باوجود هيءُ دؤر انسان ذات جي زوال جي مايوس ڳالهين جو نه پر سندس اؤسر ۽ عروج جي اُميدن ۽ اُمنگن ڀريل ڳالهين جو آهي.

باب پنجون

من حرام تي حُجتان ڍير ! (سرائيڪي چوٽي)

آٽيو آب اکين ۾ ڏيهه ڪي ڏيکارين ...(لطيف)

زال ذات سان ڏيکاءُ واري همدردي

رجعت پرست نظامن ۾ غلامداري، جاگيرداري توڙي سرمايہ داري نظامن انسانيت خلاف جيڪي زبردست تاريخي جرم ڪيا آهن، تن ۾ هڪڙو وڏي ۾ وڏو جرم آهي عورت کي غلام رکڻ ۽ جنسي معاملن بابت ظالماڻو، منافقيءَ ۽ مکر وارو پليت رويو ڦهلائڻ .انهن ڳالهين خلاف جدوجهد عوام جي ادب ۽ ثقافت جو اهم ۽ مقدس فرض آهي .اهو مسئلو ٻن مان هڪڙيءَ جنس جي يعني اڌ انسانيت جي غلاميءَ ۽ هڪ ظالماڻي ۽ منافقيءَ واري رجعت پرست روش جو مسئلو بہ آهي تہ ان سان گڏ ۽ ان کان وڌيڪ ڦورو ۽ ظالم نظامن جي ٻين گهڻن بنيادي مسئلن منجهان هڪ بنيادي مسئلو آهي .ان جي حل لاءِ الڳ جدوجهد بہ ٿيڻي آهي تہ هن سميت سيني مسئلن جي گڏيل بنيادي ۽ دائمي حل لاءِ گڏيل جدوجهد بہ ڪرڻي آهي، الڳ جدوجهد محدود هوندي .ان جا نتيجا بہ محدود هوندا .اها بہ ڪرڻي آهي ۽ بي بہ ڪرڻي آهي .مسئلي جو بنيادي حل ڪرڻو آهي.

عورت جي ذلت، انسان ذات جي ذلت

عورت جي غلامي رڳو عورت جي غلامي، بدنصيبي ۽ ذلت ناهي، هڪ حد کان پوءِ اها عورت توڙي مرد ٻنهي جي غلامي، بدنصيبي ۽ ذلت آهي .اها هن غلام ماءُ جي پٽ، هر غلام ڀيڻ جي ڀاءُ، هر غلام محبوبہ جي عاشق، هر غلام زال جي مڙس ۽ هر غلام ڌيءَ جي پيءُ جي غلامي، بدنصيبي ۽ ذلت آهي .ان غلاميءَ خلاف مقدس جدوجهد ۾ رڳو عورت جي نہ پر مرد توڙي عورت، سموري عوام، سموري انسان ذات جي نجات آهي.

سرمايہ داري، خاص ڪري هن دؤر جي رجعت پرست بڻجي ويل زوال پذير سرمايہ داري، انسان ذات جي ان ازلي غلاميءَ، بدنصيبيءَ ۽ ذلت کي ڪرڙي، ڏوئي، ڌرتيءَ کي ان ڪان پاڪ ڪرڻ جي جدوجهد ڪرڻ بدران ان جدوجهد کي روڪي ۽ تارپيڊو ڪري ٿي، ڇو تہ اها ڌرتي ڌوڏيندڙ جدوجهد جيڪا اڌ انسانيت جي جدوجهد ٿيندي، جيڪا دنيا جي هر پُٽ جي ماءُ، هر پيءُ جي ڌيءَ، هر ڀاءُ جي ڀيڻ، هر عاشق جي محبوبہ ۽ هر مڙس جي زال جي جدوجهد ٿيندي، سا جيڪڏهن واقعي صحيح نموني هلي تہ اها هن زمين کي، ان جي تاريخ کي، ان جي ڦورو، ظالم، جنگجو، ڏاڙيل، رهزن ۽ قاتل سماجن ۽ نظامن کي زير زبر ڪري ڇڏيندي .دنيا جون مائون، ڌيئون، ڀيڻون، محبوبائون ۽ زالون سجاڳ ٿي اُٿي ڪڙيون ٿين ۽ پاڻ ۾ توڙي ٻين انسان دوستن سان ٻڌي ڪري، منظم ٿي، هڪ عالمي طاقت بڻجي وڃن، تہ ڇا هو موت جي سوداگرن کي عام تباهيءَ جا هٿيار تيار ڪرڻ ڏينديون؟ جنگيون ڪرڻ ڏينديون؟ پنهنجا پٽ، پيءُ، ڀائر، محبوب ۽ مڙس سرمايہ دارن جي تجوڙين ڀرڻ لاءِ ڪُهائڻ ڏينديون؟ موت ۽ تباهيءَ کي ڌرتيءَ جي تقدير بڻجڻ ڏينديون؟ هرگز نہ!

ان ڪري عوام دشمن سازش اها آهي تہ عورت، جا ڌرتيءَ وانگر هر نيڪيءَ، قوت ۽ خير جو سرچشمو آهي، جيڪا زندگيءَ جي خالق ۽ ان جي محافظ آهي، جيڪا هن ڌرتيءَ جي تقدير لاءِ مرد ڪان وڌيڪ ذميوار آهي، ان کي فقط جنس جو مجسمو بڻائبو، ان جي فقط جنسي محرومي، مظلوميت جي ڳالھ ڪبي، سا بہ ڪوشش ڪري، گندي، بيهودي، بڇان ڏياريندڙ نموني، سندس زندگيءَ ۽ سندس مقدر جي مسئلن کي فقط جنس تائين محدود رکبو، جنسي مسئلو زبردست ۽ بنيادي جمهوري مسئلو آهي .ان جي صحيح نموني ڳالھ بہ لازمي ٿيڻ کپي ۽ زبردست نموني ٿيڻ کپي، پر اهو عورت جو اڪيلو مسئلو ۽ فقط عورت جو مسئلو تہ ڪونهي .اهو ٻين ڪان الڳ تہ ڪونهي .ان کي اڪيلي سر ٻين ڪان ڌار حل تہ نٿو ڪري سگھجي .جيستائين قبائلي، سرداري ۽ جاگيرداري نظام قائم آهي .سرمايہ داري ۽ سامراجي نظام قائم آهي، جيستائين انهن جي سماجي، اقتصادي، ثقافتي، نظرياتي ۽ سياسي نوٽڻ قائم آهي ۽ جيستائين سمورا عوام سندن مها چار ۾ قيد ۽ بيوس آهن، تيستائين ٻئي عوام وانگر عورت بہ هڪڙي غلاميءَ جي چار يعني جاگيرداري رسمن رواجن جي چار مان نڪرندي تہ سرمايہ داري ۽ سو بہ زوال پرست سرمايہ داريءَ جي چار ۾ ڦاسندي .هوءَ مجموعي طرح هر حال ۾ غلام رهندي.

جڏهن عورتن ۽ مردن جي ڪوشش ۽ ويڙھ سان اهڙو نظام قائم ڪيو ويندو، جنهن ۾ سڀ عورتون اقتصادي طرح پنهنجن پيرن تي بيٺل هونديون، ڪنهن جون محتاج نہ هونديون،

ڪنهن جي ڪيسن ڦلورڻ، ڪنهن جي خوشامد ڪرڻ لاءِ مجبور نہ هونديون، اتي، لٽي، گهر ۽ آبروءَ لاءِ ڪنهن جون محتاج نہ هونديون، جڏهن هو مردن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي ڌرتيءَ جون وارث ۽ مالڪ بڻبيون، تڏهن ئي غلامي ختم ٿيندي، نہ رڳو عورت جي پر سموري عوام جي، سموري انسانيت جي.

جيڪو ادب عورت کي رڳو هڪ جنس طور پيش ڪري ٿو ۽ سندس مسئلو فقط جنسي مسئلي تائين محدود رکي ٿو، سو دوست جي ويس ۾ عورت جو دشمن ادب آهي .اهو جاگيردارن ۽ سرمائيدارن جو چاڙتو ادب آهي.

ڳوٺن مان شهرن ۾ اچڻ وارن جي پيڙا

هزارين سالن کان ڳوٺن مان ماڻهو شهرن ۾ ايندا رهندا آهن .هاڻ بہ اچن پيا، سياڻي بہ ايندا ۽ پرينهن بہ .هر دؤر ۾ شروعات ۾ هو پاڻ کي نئين شهر ۾ اوپرو اوپرو، وائڙو وائڙو محسوس ڪن ٿا، پر پوءِ نهيو وڃن، نيٺ پراڻا شهري ٿيو وڃن .اُنهن جا مسئلا اهم آهن ۽ اهي حل ٿيڻ گهرجن .پر اهي اهڙا ڪي بنهہ اچرج ۾ وجهندڙ مسئلا ناهن، جي نہ ڪنهن سُڻا نہ ٻُڌا ۽ جنهن لاءِ ڪو نئون برڙ باڪاس قسم جو ادب لازم ٿيو پوي .عالمي ادب صدين کان ڌڪارن، قتلامن، ٻوڏين، جنگين جي پيڙا جو اظهار پئي ڪيو آهي .اها ڪهڙي اهڙي انهن کي وڏي ازغيبي پيڙا آهي، جنهن جو اظهار نہ ڪري سگهندو ۽ ان لاءِ ڪنهن جو بہ روزگار جي خاص الخاص پيڙائي ادب جي ضرورت پئجي وڃي.

پراڻا قدر ۽ ناتا ٽُٽن ٿا تہ ٽُٽڻ ڏيو!

چوندا آهن" ڪُتِي، سهڪي ڏجاڻي !چوڻ چي، مون کي نيپاج جو ساءُ "!هيءُ قصو اجا بہ اور آهي .هتي تہ مورڳو،" ڏجاڻي، سهڪي ڪُتي "!وارو ڪم آهي!

پلا جيڪي اڳوڻا سماجي قديم ناتا ٽُٽن پيا سي ڪهڙا آهن؟

اڳوڻا سماجي قدر ۽ ناتا ڪهڙا هئا؟ اهي سماجي طرح جاگيرداري، سرمايہ داري، سامراجي قدر ۽ ناتا هئا .ڪجھ وقت تائين اهي بنيادي طرح ساڳيا رهڻا آهن .فرض ڪريو تہ اهي بدلجن پيا، ٽُٽن پيا، پُرن پيا، پر انهن تي ٽين دنيا جي عوام کي رنج ٿيڻ جو ۽ ماتم ڪرڻ جو ڪهڙو لاچار آهي؟ اهي عوام ڪهڙا يورپي ملڪيت وارا طبقا آهن، جن وٽ سرمايہ داري نظام پهرين عروج تي هو ۽ جن ان جي وسيلي پنهنجي عوام ۽ سڄيءَ دنيا جي عوام کي

ڦُري ماري ۽ لُٽي موجون ماڻيون؟ اهي ڪهڙا جاگيردار، نواب، بادشاهه ۽ سُلطان آهن، جن پراڻن جاگيرداري قدرن ۽ ناتن جي ذريعي خرمستيون ڪري عيش تي ڪيا؟ انهن ڪي سرمايہ داري، جاگيرداري نظامن ڪهڙو پيڱهن ۾ لوڏيو هو جو هو ويهي اِنهن جي زوال ۽ سندن قدرن ۽ ناتن جي ٽُٽڻ تي پار ڪڍن؟ هنن جون تہ انهن آدمخور نظامن ۽ سندن قدرن ۽ ناتن، پيڙهيون ڳاڙي ۽ سندن ڪلون لاهي ڇڏيون!

ڪا اِٽي، ڪو ڏونڪو؟

خاص ڪري هندستان پاڪستان جي جديدين ڪان تہ ڪو ماڻهو هجي جو پڇي تہ،" ميان اوهان جو انهن مردار نظامن ۾ ڪا اِٽي، ڪو ڏونڪو !اوهان جاگيردار، سرمايہ دار، سامراجي نظامن جا ماريل، ڪُٺل ماڻهو، اوهان ڪي انهن نظامن ڪهڙيون ڀڳون ٻُڌايون آهن، جو انهن جي ڏک ۾ اوهان جو هيءُ پار جو نڪاءُ پيو پوي ۽ اکين تان ڳوڙهو نٽو سُڪيو!؟ اوهان جي تہ پاڻ خدا ٻڌي، جو اهي آدمخور نظام ۽ سندن قدر ۽ ناتا پنهنجي ڪُنيءَ مرن پيا !اوهان کي تہ پاڻ گهرجي تہ سڄي دنيا ۾ جيڪو نئون جاگيردار دشمن، سرمايہ دار دشمن ۽ سامراج دشمن، قومي عوامي جمهوري انقلابي نظام ڏاڪي بہ ڏاڪي اڏجي پيو، ان ۾ پهچ آهر هٿ وجهايو . ان جي أسرڻ، نسرڻ، وڌڻ ويجهڻ جي آجيان ڪريو، خوش ٿيو، سرهايون ڪريو .اوهان کي وري محمد باقي يا محمد تغلق، تيمور يا نادر شاهه ۽ لارڊ هيٽنگس جي راڄ جو شوق ٿيو آهي، جو مٿي ۾ ڌوڙ وجهيو مُنهن مٿا پيا پٽيو!؟"

"ڄڄ ۾ ڄاڻي ڪونہ، ڇي آئون گهوٽ جي پڦي"!

انگريزن جي واريءَ ۾ ڪيترا ڪارا هندستاني بہ گورن انگريزن جو نقل ڪندا هئا ۽ ماڻهن تي پنهنجي صاحبلوڪيءَ جو رعب وجهندا هئا .ماڻهو انهن کي ڪارا انگريز ڪوٺيندا هئا، جيڪي ٽين دنيا جي اديب، يورپ ۽ آمريڪا جي سرمايہ دار سامراج جي زوال تي ماتم ڪندڙ آمريڪي، يورپي زوالي اديبن جو نقل ڪري، دنيا ۾ سرمايہ دار سامراجي قدرن ۽ ناتن جي ٽُٽڻ جو ادبي ماتم پيا ڪن، سي بہ ادب جا ڄڻ ڪارا انگريز آهن.
انگريزن جي دؤر ۾ ويچارن ديسي ڪارن ڪرستانن کي، پاڻ بابت، ڏاڍيون رحم جوڳيون خوش فهميون هونديون هيون .ڳالهہ ڪندا آهن تہ لاهور ۾ انگريزن جي راڄ ۾ هڪڙي پيري انگريزن خلاف مظاهرا ٿيا .هڪڙي پنگياڻيءَ ٻيءَ کان پڇيو،" ني اي ڪِي منڊگي هين؟ "

ٻيءَ وراڻيو،" اي سادي ڪولون آزادي پي منگدي نين تي اسي نيهون ديڻ لڳي") ".ائي !هي
چا تا گهرن؟" "هي پاڻ ڪان آزاد تا گهرن ۽ پاڻ ڪونہ تا ڏيون (".مطلب تہ ٻهارا هتن ۾، پر پاڻ
ڪي گورن انگريزن جو شريڪ ۽ ملڪ جو مالڪ پيو سمجهجي !تيئن تين دنيا ۾ ماڻهو
موچڙن جي ويل ۾ ۽ هنن ڪي غم جاگيردارن ۽ سرمايہ دارن ۽ سامراجي قدرن ۽ ناتن جي ٽُنڻ
جو!

ٻوليءَ کي ڇا ٿيو آهي؟

چون تا ٻولي اسان جي احساسن جو ڀرپور اظهار نٿي ڪري سگهي .ڪيئن ڪندي؟ ٻولي
ماڻهوءَ ڪي اچي تہ ان ڪان ڪم بہ وٺي سگهي نہ !انساني ٻوليءَ ڪروڙين ڪتاب لکايا آهن .
هزارين شعر، ڊراما، ناول، ڪهاڻيون، قصا وغيره ان ٻوليءَ ۾ لکيا ويا آهن .انهيءَ ٻوليءَ ۾
هومر، ڪاليداس، ورجل، دانتي، شيڪسپيئر، لطيف، گورڪيءَ ۽ ٻين پنهنجي ذات جو
اظهار ڪيو آهي .ان ٻوليءَ ۾ ڪائنات جا ڪروڙين اسرار ڪاميابيءَ سان سمجهايا ويا آهن .
سوين سائنسون ان ۾ نهايت چٽائيءَ ۽ صفائيءَ سان بيان ٿي چڪيون آهن .اينسٽائين انهيءَ
انساني ٻوليءَ ذريعي پنهنجو تاريخ ساز اضافيت جو نظريو بيان ڪري ورتو.

هاڻ ٻوليءَ کي اوچتو ڇا ٿي ويو آهي جو هي جديدي حضرات ان ۾ پنهنجا خيال ظاهر
ڪرڻ ۾ تڪليف محسوس تا ڪن؟ تنهن ڪان سواءِ هر ٻي شيءِ وانگر ٻولي بہ هر دؤر ۾
ارتقائي يا انقلابي ترقي ڪندي رهي ٿي، وڌندي ويجهندي رهي ٿي .هنن جديدي حضرات
وٽ اهڙا ڪهڙا غيبي اسرار لکل آهن، جن کي هو سدا وڌندڙ ويجهندڙ انساني ٻوليءَ جي
مدد سان ظاهر ڪري نٿا سگهن؟

درحقيقت ٻوليءَ تي پورو عبور حاصل ڪرڻ محنت طلب ڪم آهي .ان لاءِ وڏيءَ چاڻ،
وڏيءَ لياقت، وڏي ڪمال جي ضرورت آهي .جديدين جي هڪڙي سجاٽپ اها آهي تہ هنن کي
پنهنجي ٻولي نٽي اچي .هر خوبصورت، اثرائتي ۽ جاندار ٻولي تہ نهيو، صحيح ٻولي بہ لکي
نٿا سگهن .اڪثر ڪري ان ڳالهہ ۾ هو بلڪل ڄٽ ۽ جاهل آهن.

پراڻا ادبي ۽ فني قدر ۽ ٽيڪنيڪ ٽُٽن پيا!

برابر ٽُٽن پيا، پر رڳو ٽُٽن ڪونہ پيا، بدلجن، نهن ۽ جُڙن بہ پيا .اهو سلسلو شروع کان وٺي
هليو اچي ۽ هلندو رهندو .ان ۾ ڪابہ اهڙي ڳالهہ ڪانهي، جيڪا بلڪل اهڙيءَ بنهہ نئين

هجي، جو ان لاءِ آسمان مان ڪنهن بنهه هوائي ادب جي نازل ٿيڻ جي ضرورت پوي .ادب ۾ ان جي ٽيڪنيڪ ۾ نوان عنصر سدائين شامل ٿيندا رهيا آهن ۽ ٿيندا رهندا، پر هيئن نه ته اڳوٽي هر ڳالهه رد ۽ سماج جا سمورا رشتا غائب.

ماڻهو اسان جي ڳالهه سمجهي نه سگهندا!

ماڻهو ڇو نه سمجهي سگهندا؟ آخر ماڻهو ڪجهه نه ڪجهه ارسطو، بو علي سينا، گئليلو، مارڪس، اينسٽائين، شيڪسپيئر، رومي ۽ لطيف کي به سمجهي ويا .ماڻهو ڪائنات جا ڪئين قانون ۽ راز به سمجهي ويا .مادي جا، ايٽم بم جا، ڪو ائنٽم نظريي جا، خلا جا، خلا ۾ سمايل مقناطيسي برقي لهرن جا .اهڙو سمجهي ويا جو ڪائنات کي فتح ڪرڻ شروع ڪري ڇڏيو اٿن .ماڻهو چنڊ تي پهچي ويا آهن .سمندن جي پاتالن ۾ پهچي ويا آهن .هتان نشانو ٽا ڇُٽين ته نڪ وڃيو مريخ کي لڳي !ماڻهو هزارين سال اڳ جون بابلي، ايسري ۽ مصري لکيتون پڙهي ويا آهن .موهن جي دڙي جي لکيتن کي لڳا پيا آهن.

اهي ماڻهو هنن جي لکيت ڇو نه سمجهندا؟ هي ڪي زحل ۽ مشتري يا ستاري الفاسينٽاري جي مخلوق ته ناهن جو هنن جون لکيتون ماڻهن کي سمجهه ۾ نه اچن؟ پر پريان ڪا سمجهڻ جهڙي ڳالهه به ته هجي !ڪا معنيٰ ڪو مطلب به ته هجي !

ڪنهن معنيٰ مطلب سان واسطو ڪونهي!

پر هنن جو ڪنهن به معنيٰ مطلب سان واسطو ڪونهي .هنن کي پنهنجون بي مثال صلاحيتون، معنيٰ ۽ مطلب جهڙي خسيس ڳالهه تي زيان ڪرڻيون ڪونهن !هنن کي" نئون"، "جوان سال"،" پنهجي ذات جي آڳاهي رڪندڙ"،" پنهنجي ذات سان سچو"،" اندر جي پيڙا ۾ پچندڙ"،" صليب ڪلهي تي کڻي، ٻاٻرن ڪنڌن تي هلندڙ"،" يور يور ٿيندڙ"،" ٽِرندڙ پکڙجندڙ ذات وارو "جغاداري مها اديب ٿيڻو آهي .چرچي جي ڳالهه ته ڪانهي !مطلب ۽ معنيٰ جيترو گهٽ، اوترو چڱو !اوتري لکيت وڌيڪ علامتي ۽ خيالي ٿيندي .مطلب ته معنيٰ بنهه نه هجي ته اهڙي ڳالهه ڪا ٻي !الکيت نسوري علامت، علامت جي به علامت هجي ۽ مٿان جي ان ۾ پڙهندڙ کي بنهه مت مان ڪڍي چٽو ڪري، ڪانئس گونهه دقاني جو مصالحو به پيل هجي ته پوءِ جڻ کير ۾ کنڊ پئجي ويئي" !نئين "ادب جو بي مثال شاهڪار تيار ٿي ويو، آسپاس جا ڪئين نقاد ۽ ٽُٽن پوٽن وارا" جوان سال اديب "نئين مها ادب جي چرنن ۾ سيس

نوائڻ لاءِ اچي ڳاهٺ ٿيندا .سندس شاهڪار ۾ لڪل عظيم علامتي ڳُجهارتن جون سوين پيچيدگيون ۽ روحاني راز پيش ٿي ويندا .ڪو چوندو" پيڙهي وچوٿيءَ جي علامت آهي ".ڪو چوندو،" نراس سچائيءَ جي علامت آهي"، ته ڪو چوندو،" نه، نراس سچائيءَ جي علامت نه، سچيءَ نراسائيءَ جي ڳُجهارت آهي ".مطلب ته جيترا ڏند ڏاڙهون وجائي وينل، ڏاڏي آدم جي واريءَ جا" نوان "نقاد، اوتريون، مُنهن جي پڪائيءَ ۽ جاهل ۽ ڪوڪليءَ لفاظيءَ واريون تاويلون.

ننڍي هوندي ٻن ٺڳن جو قصو پڙهيو هئوسين، جن بادشاهه کي چيو هو ته اسان توکي سونيءَ تار مان اُٽيل اهڙا حيرت انگيز ڪپڙا پارايا آهن، جن کي ڪوبه بيوقوف يا تنهنجو ويري ڏسي ڪونه سگهندو .اهڙيءَ طرح بادشاهه کي اُگهاڙو ئي اُگهاڙو، گهوڙي تي چاڙهي ڪٺي سندس شهر ۾ جلوس ڪيرايائون .ڪنهن کي بادشاهه جي نظر ۾ بيوقوفي ۽ ويري ته ٿيڻو ڪونه هو !سو سڄو شهر واهه واهه ڪرڻ ۾ لڳي ويو .آخر هڪڙي ٻار ونئي رڙ ڪئي، "اڙي بادشاهه اُگهاڙو" "!اڙي بادشاهه اُگهاڙو "!تڏهن وڃي ٺڳي ظاهر ٿي.

سو هي به پنهنجيءَ پر ۾ سونيءَ تار مان اُٽيل حيرت جهڙو ادبي لباس اوڍيو وينا آهن . ڪير چوي شينهن کي ته مون کي کاءُ !ڪير چوي" بادشاهه اُگهاڙو!؟"

ماٺهو سمجهن نه سمجهن، پسند ڪن نه ڪن، اسان جو واسطو ڪونهي، اسين پنهنجا نقاد پاڻ آهيون.

چالاڪيءَ جي به ڪا حد هجي !پنهنجا شاهڪار به لڪٽا آهن، ڇپائٽا آهن، شهر شهر پهچائٽا به آهن، انهن جون تعريفون به ڪرائٽيون آهن، مها نئون اديب به سڏائٽو آهي، پر جي ڪو وات مان اکر ڪڍي ته،" ٻيلي، ڏاها ٿيو !هن ۾ ادب جي پائي ڪهڙي ڳالهه آهي؟ "ته هڪدم اکيون ڦوٽاري چئبو،" اسان اوهان لاءِ نه لکيو آهي، اوهان کي سمجهه ۾ به ڪونه ايندو .اچي نه اچي، اسين ٻڌل ناهيون، اسين پنهنجا نقاد پاڻ آهيون".

مطلب ته ماٺهو داد ڏين ته سبحان الله !پر جي سوال جواب ڪن ته" ماٺهن جو اسان سان واسطو ئي ڪونهي"!

پلا جي ماٺهو اعليٰ ادب سمجهي به نٿا سگهن، انهن لاءِ آهي به ڪونه، انهن جي راءِ کي ڪوبه وزن ڪونهي ته پوءِ آخر پنهنجي خيالن کي لکڻ جي تڪليف ڪرڻ جو ضرور ڪهڙو؟

لکڻ ته آخر ڪنهن نہ ڪنهن جي سمجهڻ يا ان کي سمجهائڻ لاءِ هوندو آهي !چو نہ اهي اڻ لپ خيال دماغ ۾ ويچاري، دماغ ۾ ئي سانڍي رکي ڇڏجن؟ هيڏي تڪليف ڪري پني تي لکڻ جو ڪهڙو ضرور؟ پر جي هروپرو لکڻ بنا رهي نہ سگهجي تہ پاڻ پڙهي ڦاڙي ڇڏجي يا وڏ ۾ وڏ پاڻ وٽ سوگهو ڪري رکي ڇڏجي ۽ جڏهن وٽي تڏهن پيو پڙهجي .ان کي هرو پرو ڇپائڻ جو ڪهڙو ضرور؟ بازار ۾ آڻڻ ۽ عام ماڻهن ۾ وڪڻڻ جو ڪهڙو ضرور؟

هيءُ دؤر اسان جي تخليق جي عظمت جو فيصلو نٿو ڪري سگهي!

برابر ڪي ماڻهو، ڪي فنڪار اهڙا بہ آهن، جن جي تخليق جي سموريءَ عظمت کي ڪو هڪڙو نسل، ڪو هڪڙو دؤر يا ڪا هڪڙي اڌ صدي مڪمل طرح پروڙي نٿي سگهي .ڪيئي اهڙا بہ ٿي گذريا آهن، جن کي سندن زماني جي وڏن پڳڙن مرڳو ڌڪاري ڇڏيو .سندن ڳالهہ مرڳو سمجهي ئي ڪانہ، پر انهن مان اڪثر، انهيءَ جي باوجود، پنهنجي دؤر جي عوام جي عدالت ۾ پيش ٿيا .صحيح يا غلط، انهن جي راءِ ٻڌائون ۽ سَنائون .ايئن ڪنهن بہ ڪونہ چيو تہ،" ماڻهو مون کي سمجهي ڪونہ سگهندا .ماڻهن جو مون ۾ ڪجهہ بہ ڪونہ وڃي .مون کان پڇي پري ٿيو "!نہ ڪاليداس ايئن چيو، نہ هومر، نہ سئفو، نہ ميران، نہ شيڪسپيئر، نہ لطيف، نہ ٽالسٽاءِ، نہ گورڪي يا ڪنهن ٻئي اهڙي.

تنهن ڪان سواءِ عظيم فنڪارن، جي ناجائز ملامت سَني آهي تہ اڪثر ڦورو، ظالم طبقن ۽ سندن ادبي ۽ ثقافتي ڪمدارن هٿان، هيءُ ادب تہ دنيا جي سرمايہ دار سامراجي طبقي جي عين منشا ۽ مرضيءَ مطابق آهي .انهن جو ئي خادم آهي، انهن جو ئي ڪم ڪري ٿو، مڪاني حاڪم طبقي کي بہ هن ادب مان اڻ سڌو نفعو نقصان ڇا جو؟ ماڻهن کي ادب جي نالي ۾ نااُميديءَ ۽ مايوسيءَ جو چرس ۽ گانجو پياري، بتال ڪرڻ واري ادب کان وڌيڪ حاڪم طبقن جو هيئين نار ادب بيو اڃا ڪهڙو ٿيندو؟ اهڙي ادب کي زماني مان بيو ڪهڙو ڊپ ڊاءُ؟

پر حال اهو آهي، جو جنهن ڪکڙ جي آني مان ڦُٽي" چيون" "!چيون "!مس شروع ڪئي تہ هن لاءِ هڪدم ماڻهو ٿيو وڃن جاهل ۽ سڄي نسل جو نسل ۽ دؤر جو دؤر ٿيو پوي هن جي عظيم وللي ۽ واويلائي فن بابت ڪا راءِ ڏيڻ لاءِ نااهل !تنقيد جا دروازا بند !ادب کي پرکڻ جون سموريون ڪسوٽيون رد ۽ باطل" !مين جو آکيا گابا سو گابي ڪِوين تيسي؟ "جي هي عوام لاءِ چون ٿا تہ عوام جي اڪثريت ڪين ۽ سندن فن کي سمجهي نٿي سگهي ۽ سندن عوام سان ۽ انهن جي پسند ناپسند سان واسطو ئي ڪونهي تہ ڇا عوام کي اهو حق ڪونهي تہ هو بہ چون تہ،" اي ادب جي مسند جا عالمي مقامو !جيئن تہ اوهين بہ اسان کي ۽ اسان جي ڏکن دردن کي سمجهي نٿا

سگهو، تنهن ڪري اوهين بہ اسان جي ڪم جا ناهيو !اوهين بہ اسان ڪي ڪونہ ڪپو !ڪٽي وڃو اسان جي اڳيان هي پنهنجا ڪوڙا ۽ ڄُڙتو دفتر ۽ بند ڪريو اسان جي اڳيان هي اجايون وللون ۽ ڪڳيون؟ "

"عوام کي نفعو ٿئي يا نقصان اسين ٻڌل ناهيون"

عام طرح هر ڪو ماڻهو بنيادي طرح پنهنجي فائدي لاءِ ڪم ڪري ٿو، پر ڪي جيري ڪارڻ ٻڪري ڪُهن ٿا .ڪي نہ، چرس ۽ گانجو وڪڻندڙ، سمگل ڪندڙ، ڪوڙيون دوائون وڪڻندڙ، ٻار اغوا ڪندڙ، بلئڪ مارڪيٽر، ذخيره اندوز، رشوت خور ڪامورا ۽ ظالم حڪمران طبقا، ملاوت ڪندڙ، سڀ ايئن سوچين ٿا تہ،" اسان جو ڪم پنهنجي فائدي سان .ان مان ٻئي جو نفعو ٿئي يا نقصان، اسان جو واسطو ڪونهي ".ادب جي ميدان ۾ بہ ڪن ماڻهن جي سوچ اها آهي .ادب جي ميدان ۾ عوام جي مفادن ڏانهن لاتعلقيءَ ۽ لاپرواهيءَ جو، جنسي پرستيءَ، ماراماري، دهشت انگيزيءَ، خودپرستيءَ، لالچ، عوام دشمنيءَ، مايوسيءَ ۽ بزدليءَ جو سڌو ۽ اڻ سڌو پرچار ڪندڙ اديبن يا فنڪارن لاءِ بہ عوام جو رويو اهو ئي رهڻ گهرجي، جهڙو ٻار اغوا ڪندڙن، بلئڪ مارڪيٽرن، ذخيره اندوزن وغيره لاءِ .اهي سڀ عوام جا مجرم آهن، جن کي عوام جي ڀلي جو خيال ڪونهي، جيڪي عوام جي مفادن بابت لاتعلق ۽ لاپرواهہ ٿيل ٿا وڃن، تن سان عوام جو سلوڪ بہ اهڙو ئي هئڻ گهرجي.

هي لاتعلق هرگز ڪونهن!

پر هي عوام ڏانهن لاتعلق ناهن .فقط اهڙو ڍونگ رچائين ٿا .هنن جو عوام جي مفادن ۽ نفعن ۽ نقصانن سان گهرو واسطو آهي .عوام جي دشمنن جو چاڙتو ادب پنهنجي شڪار يعني عوام تي هردم ڪَرڙي نظر رکيو وينو آهي .سندس ڊيوٽي ئي اها آهي تہ عوام کي ڪيئن وڌ ۾ وڌ نقصان رسائي، پنهنجي آقائن يعني عوام دشمن حاڪم طبقن وٽ سرخرو ٿئي.

نام نهاد" نئون "ادب قسمين قسمين رنگن ۽ روپن ۾ طرحين طرحين نموني سان پنهنجن آقائن جي خدمت ۽ دنيا جي عوام سان دشمني پيو ڪري.

عوام جي حمايت ۽ عوام دشمنن جي مخالفت ڪندڙ ادب خلاف خونخوار جنگ

عوام جي خدمت ڪندڙ ادب عوام جي دشمنن خلاف سڄي دنيا جي ڪروڙين ڦُريل ماريل انقلابي ماڻهن جي ذهنن ۾ ڇوٽڪاري ۽ آزاديءَ ۽ خوشحاليءَ جا جدوجهد ۽ ويڙهه جي پختن ارادن، سورهيائيءَ ۽ قربانيءَ جي حوصلن جا بم بارود پيو رکي .هيءُ" نئون "ادب ڊوڙ ڪريو، انهن بمن جا فيوز اُڏايو ڇڏي .هي ماڻهن کي جنس پرستيءَ، مايوسيءَ، بزدليءَ، خودلذتيءَ، خودقياسيءَ ۽ خودپرستيءَ جا چريا ڏاٿُورا پياريو، ڪين مت مان ڪڍيو، سندن ڌيان متين ڳالهين تان هٽايو ڇڏي.

اصل مسئلن تان ڌيان هٽائڻ

پيڙهي وچوٽي، انسان جا ذاتي مونجهارا، جنسي مسئلا وغيره انساني مسئلا آهن، پر اهي بنيادي مسئلن جي پيداوار آهن، خود بنيادي ڪان بنيادي مسئلا ناهن .بنيادي ڪان بنيادي مسئلا هڪ ڦورو ۽ ظالم سماجي نظام ۾ عوام جي ڦُرلٽ ۽ غلاميءَ جا پيدا ڪيل مسئلا آهن .جي سماجي نظام ٿو بدلجي ۽ اهي مسئلا حل ٿا ٿين ته پيڙهي وچوٽي ماڻهن کي ڦان ڪانه ڪري ڇڏيندي.

ماڻهو سڄاڳ، متحد، منظم ۽ سرگرم هوندا ته فرد جي اڪيلائپ ۽ وائڙپ جو علاج به ٿي پوندو ته جنسي منافقيءَ ۽ مڪاريءَ جو به .اصل بيماري ٽي بي آهي، مٿي جو سُور نه .اهو ته ان جو اثر آهي .هي اصل مرضن کي جيئن جو تيئن قائم رکڻ لاءِ، انهن جي ڳالهه به نٽا ڪرڻ ڏين . رڳو مٿي جي سور تي اوچنگارون پيا ڏين ۽ ائسپرو جو علاج پيا ڏسين .اهڙيءَ ريت تيليءَ مان ٿنڀ بڻائي، هترادن مسئلن ۽ اصل مسئلن مان پيدا ٿيل ٻئي ٽئين درجي جي مسئلن بابت ڦشري مچائي، هو اصل مسئلن تان عوام جو ڌيان هٽائي، انهن جي حل جي راهه روڪي، عوام دشمنن جي خدمت ڪن ٿا.

جعفر واريون ڪوڙيون دانهون

متان ڪي ماڻهو، سچن پچن مظلوم ماڻهن جي سچي پچي اجتماعي ۽ تاريخي مظلوميت بابت سچيون دانهون ڪري، عوام کي سڄاڳ نه ڪري وجهن، ان ڪري ڪوڙي جعفر واريون ڪوڙيون دانهون ڪري ادب ۾" دانهن ڪوڪ "جي تصور کي اهڙو بور ڪندڙ، گندو ۽ بدنام ڪريو ڇڏين، جو ماڻهو ان ڪان ايئن ٿا ونءُ وجن جيئن ڪانءُ ٻڃي ڪمان ڪان!

ميسٽپائيءَ سان فتني انگيزي

زواليت، مايوسيءَ ۽ موت جا پرچارڪ جديدي ادب ڏسڻ ۾ ڏاڍا بي ضرر قسم جا چرڙيا ۽ بتال قسم جا ماڻهو نظر اچن ٿا، پر اهو رڳو سندن ظاهري ڏيک ۽ ڍونگ آهي .ان بتالپڻي جي بهروپ هيٺ هو وڏي سازش لڪايو ويٺا آهن .پاڻ تي ڪَک به نه سهڻ وارا !وقت تي چانهه نه ملي ته هڪدم سٽ ڏيئي، قلم ڪٽي، ڪامائن، اڌ دمن ۽ سوالن جي نشانين جي اڌ اڪريءَ ۾ واويلا مچائي ڏيندا !چي" پيڙهي وچوٽيءَ ماري ڇڏيو !پڇان پيو !پُران پيو !بس ويس "!جي ڪو منجهانئن بور ٿي، ٻه ٽي ڏينهن ڪانئن پڇي پنهنجي جان بچائي ته هڪدم" اڪيلائيءَ جي صليب "متي ڪجي ويندي ۽" ٻاهرن ڪندن تي سفر "شروع ٿي ويندو !مطلب ته شل نه متي ۾ سُور پوين !پوندو قلم جي نڪ ۾ هٽ ۽ اوچنگارو جو نڪاءُ شروع ٿي ويندو.

پر شل نه ڪا خبر پوين ته ڪنهن اديب يا فنڪار، ڪروڙين محروم ۽ مظلوم ماروئڙن جي ڏکن سورن، مقصدن ۽ آدرشن ۽ جدوجهدن ۽ سوپن کي پنهنجي جيءَ ۾ محسوس ڪري، انهن کي سمجهي ۽ پروڙي، انهن جي روشنيءَ ۾ ڪا ادبي ۽ فني تخليق ڪئي آهي !اڪ چنبي ۾ هي ظاهري انان چريا، جيڪي ڏسڻ ۾ رڳو پنهنجي جَوَڙَ ۾ پورا آهن ۽ ڪنهن جي به نه هنئي ۾ آهن نه ڪنئيءَ ۾، سي اڪيون قوتاري رانياڙ ۽ چچرات ڪري اُيا ٿي ويندا !چي" ادب ۾ سياست، هان؟ سنئين سڌي نعري بازي !فن جي توهين !انڪرو اسان جي ادبي گهر مان ٻاهر "!واڪا ڪندا ۽ ڍِڍِيٽ مچائيندا، سڄي ملڪ ۾ پڪڙجي پوندا ته." وٺونَ !نه ڇڏيونَ، هي اٿوَ بي ادب، نعريباز ! سياسي غندا".

اهڙيءَ طرح هي هڪڙي طرح اديبن کي نعريبازيءَ جي نپي لڳڻ ۽ ادبي پت پوت مان ڪڍڻ جو ڊپ ڏيئي، ڪين پنهنجي ذهن ۽ ضمير مطابق ادب تخليق ڪرڻ کان روڪي، عوام کي پنهنجي ڪم جي ادب کان محروم ڪن ٿا ته ٻئي طرف ادبي ميدان تي پنهنجي هڪ هٽي قائم ڪري، ماڻهن تي سچو پچو نعريباز ۽ پروپئگندا باز، رجعت پرست ۽ سامراج پرست ادب مڙهين ٿا.

رجعت پرست جاگيردار، سرمايہ دار ۽ سامراجي ادب سان ڀِڙڻ

دراصل هيءُ ميسٽو، ترقي پسنديءَ جو نپو لڳل ادب ڏني وائني رجعت پرست، جاگيردار ۽ سرمايہ دار ادب سان گڏ ڀِڙڻ مچايو وينو آهي .ظاهر ظهور رجعت پرست ۽ کُليو کُلايو عوام دشمن ادب، عوام ۽ سندن ادب تي کُليا کُلايا نظرياتي ۽ سياسي وار ڪن ٿا .ان ڪري

اهي عوام وٽ ڄاتل سُڃاتل ۽ اڳواٽ ئي خوار خراب ٿيل آهن ۽ عوام انهن کي ڏسڻ شرط سڃاڻي، ڌڪار وچان ٿوڪاري ڇڏي ٿو، پر هي نواڻ ۽ روشن خياليءَ جو پوش چاڙهي گهمندڙ ادب، عوام جي وچ ۾ مُبي ٿيو وينو آهي ۽ سندن دوست جي لباس ۾ سندن خلاف ڪڌُون پيو ڪوڙي .ان ڪري هيءُ ادب انهن ادبن ڪان وڌيڪ خطرناڪ عوام دشمن ادب آهي.

جن جن ملڪن ۾ عوام بنهه هيٺا آهن ۽ ڦورو طبقا مٿن ٻي دستوري ڦُرلٽ ۽ ظلم سان گڏ، مٿن اُگهاڙيون آمريتون بہ مڙهيو وينا آهن، اتي تہ هنن لاءِ چاندي آهي .آمريت آئي، ڄڻ هنن جو لولو گيهہ ۾ ڪري پيو !ڇو تہ عوام جي گهٽگهرن اديبن ۽ فنڪارن تي سرڪار جا ڪاٽ ڪهاڙا هوندا آهن ۽ اُهي لِڪڻ ۾ پورا هوندا آهن ۽ هي زهريلا ڪانڌيرا، آمريت سان هڪڙي اڻ لکيل سمجهوتي موجب، انهن جي اڻ لکيل اجازت سان، عوامي اديبن کي ٻي دخل ڪري، ادب ۽ فن جي ملڪ جا وڏا درخت ٻڇجي ويهي رهندا آهن ۽ ملڪ جا مالڪ ٿي حڪم هلائيندا آهن.

باب ڇهون

طبقاتي مفادن ۽ نظرين کان بالاتر خالص ادب جو ڍونگ

چئي" ڪُن فيڪون"، جڏهن خلقيا روح خداءِ،
ڳڏ جِت گذران هو، جڙَ لڳي تنهن جاءِ،
مون توهين سين آءِ، اِها ساجاءُ سپرين!

(لطيف)

زوالي چون ٿا تہ اسان جو ادب خالص آهي .ان ۾ ڪابہ ملاوت ڪانهي، ڪابہ غيرادبي ڳالهہ ڪانهي .ان ۾ نہ ڪنهن طبقي جي ڳالهہ آهي، نہ ڪنهن نظريي جي، ڇو تہ اهي ڳالهيون ادب کي خراب ٿيون ڪن .ادب کي ادب نٿيون رهڻ ڏين ۽ پروپيگنڊا بڻايو ڇڏين.

ڇا، اها ڳالهہ سچي آهي؟ ڇا واقعي خالص ادب نالي ڪا شيءِ دنيا ۾ ٿي آهي؟ يا ٿي سگهي ٿي؟ ڇا، ڪنهن نہ ڪنهن فرد، انساني گروهہ، طبقي يا قوم جي فائدي يا نقصان جي سڌي يا اڻ سڌي، ڪنهن نہ ڪنهن قسم جي، ڪنهن نہ ڪنهن حد تائين، ترجماني يا وڪالت يا تبلغ) پروپيگنڊا (ڪرڻ کان سواءِ بہ ڪو ادب وجود ۾ اچي سگهيو آهي يا سگهي ٿو؟

دنيا ۾ ڪوڙيون ڳالهيون سچين ڳالهين کان لک ڪروڙ دفعا گهٽيون ٿيل ۽ ڦهليل آهن . اهي لکين ڪروڙين ڪوڙيون ڳالهيون ڪن ايامن کان لکين ڪروڙين دفعا ورجائينديون رهيون آهن ۽ روز پيون ورجائجن .سچي ڳالهہ ڪا اڌ دفعو، ڪنهن ڪنڌ پاسي کان لڪي ٿي وئي تہ ٿي وئي، نہ تہ ٻيو ٿيو خدا جو نالو .ان ڪري ضرورت آهر زندگيءَ جي سچاين کي جيترو گهڻو ورجائجي سو ٿورو.

اڄو تہ ذهني تڪليف کان وڻون ويندڙ، علمي ۽ سائنسي ڳالهين کان پري کان ٽهندڙ، پنهجي قومي نازڪ مزاجيءَ جي گهوڙي کي، هڪ پل لاءِ لغام ڍيئي ۽ پنهنجي ڪَک جيترو بار نہ سهندڙ ۽ لحظي ۾ بور ٿي پوندڙ دماغ کي ٿورڙي تڪليف ڏيئي، انساني زندگي ۽ سماج جي ڪن بنيادي حقيقتن ۽ سچاين کي، بنھ ٿورڙن لفظن ۾ ، هڪ دفعو وري ورجائي ونون.

انسان ۽ حيوان ۾ هڪ وڏو فرق اهو آهي تہ انسان جون ضرورتون رڳو جسماني ناهن . دنيا ۾ انسان تي رهڻ لاءِ رڳو اتو، لتو ۽ اَجهو ڪافي ناهن، اهي بہ کپن، پر ڪجھ ٻيو بہ کپي" .او ڪو ٻيو فهم، جنهن سان پسجي پرينءَ ڪي "سندس ذهني، جذباتي ۽ روحاني ضرورتون گڏي پوريون ڪري ڪونہ سگهبيون .انهن ضرورتن جي پورت کان سواءِ انسان ۽ حيوان ۾ ڪهڙو فرق؟

پر ماڻهوءَ جي جياپي لاءِ مرڳو هڪڙي حيوان جي جياپي جيترو بہ بندوبست بہ نہ هوندو، تہ اهو انسان ڇا مان ٿيندو؟

ڄمندي ڄام ڪير بہ ڪونهي، ننڍڙي ٻار کي پهلوان مرد ليکي نٿو سگهجي .ٻار، ٻار آهي، پهلوان مرد ٻي ڳالھ آهي، پر جيڪو ماءُ پيٽان ڄاول انساني ٻچڙو، ٻار جي درجي کي ئي رسي نہ سگهندو ۽ اڳ ۾ ئي ختم ٿي ويندو، سو اڳتي وڏي پهلوان مڙس ڇا ٿي سگهندو؟ الف-ب ياد ڪرڻ ۽ ڪوڙا پڪا ڪرڻ سان ماڻهو پي.ايچ.ڊي .ڊاڪٽر ۽ علم جو اڪابر ٿي ڪونہ پوندو، پر الف-ب ياد ڪرڻ ۽ ڪوڙا پڪا ڪرڻ بنا بہ ڪو ماڻهو علم جو ڊاڪٽر ۽ اڪابر ڪونہ ٿي سگهندو .انسان جيسين ٻيو ڪجھ ٿئي، جيسين شاعر، مدبر، پهلوان، انجنيئر، عاشق، واپاري يا ولي الله جو بڻجي، تنهن کان اڳ سندس پيٽ ۾ ڪجھ ٽڪر مانيءَ جو پوندو رهڻ ضروري آهي .سيءُ واءُ کان بچاءُ لاءِ بدن تي ڪپڙي جي ليڙ ۽ سسيءَ مٿان ڍنگر تارو هجڻ بہ لازم آهي، ڇو تہ بُکون، سرديون ۽ لُڪون ندوريون آهن ۽ ڪنهن جي اڳتي هلي عالم يا انجنيئر وغيره ٿيڻ جي صلاحيت جو ڪو لحاظ نٿيون ڪن.

ٿورو ياد ڪريون تہ ننڍڙي هوندي ڪيترا نہ بيحد هوشيار، ذهين ۽ محنتي ٻار پاڻ سان گڏ پڙهندا هئا !انهن ۾ ڪهڙا ڪهڙا نہ موتيءَ جا داڻا هئا ۽ اهي ڇا ڇا نہ بڻجي ٿي سگهيا !پر مڙس يا تہ ٻکن ۽ بيمارين هٿي فنا ڪري ڇڏيا يا اڻ هوندي وڳهي مال چاريندي، ڪوڏريون هڻندي، يا چوريون ڪندي ۽ پوليس جون مارون کائيندي، ڄڻ جيئري ئي ختم ٿي ويا!

حسرت ان غنچون پہ هي جو بن کِلي مرجها گئي!

(افسوس گلن جي انهن مُکڙين تي آهي، جيڪي ٽِڙڻ بنا ئي ڪومائجي ويون.)

سب ڪهان ڪچ لالہ و گل مين نمايان هوگئين!
خاک مين ڪيا صورتين هونگين کي پنهان هوگئين!

(خاڪ ۾ الائي ڪهڙيون سدا ملوڪ صورتون لڪل هونديون !سڀ جون سڀ ڪتي پڌريون ٿيون !منجهانئن مس ڪي توريون گلن جي روپ ۾ ظاهر ٿيون آهن.)

"غالب "اها ڳالهه اجائي ڪانه ڪئي آهي .زمين توڙي سماج جي خاڪ ۾ الائي ڪهڙا ڪهڙا گل سمايل آهن، جن کي ظاهر ٿي ٽِڙڻ نصيب ئي نه ٿيو .ڌرتيءَ جي ڌين رڳو اهي ڳاڻ ڳڻيا لال ته ڪين ڄڻيا، جن مان ڪي ارسطو ۽ سُقراط، ارشميدس ۽ هرئڪليتس، ابن رشد ۽ بو علي سينا، ڪاليداس، شيڪسپيئر، رومي، لطيف، گئليلو ۽ برونو، نيوٽن ۽ اينسٽائين، سهڻي، سسئي، مارئي ۽ جون آف آرڪ، دودو ۽ درياهه خان ۽ ٻيا اهڙا ڳچيءَ ۾ ڳهه ڪري پائڻ جهڙا ماڻهو ٻڻيا ! انهن ڪُڪن ۾ ڪئين اهڙا لکن جا مٿ، مور مڙس، لڪل هئا، جيڪي اتي لٽي ۽ اجهي جي اڻ هوند جي پارن سرجندي ئي ساڙي ڇڏيا.

ڳالهه جو اکر تورو ته:

انسان کي سڀ کان پهرين گذر کپي، پوءِ ئي هو جيئرو رهي سگهندو .مذهب، فلسفي ۽ سائنس بابت سوچي سگهندو، ادب ۽ فن تخليق ڪري سگهندو ۽ ڳُجهارتون ۽ ڏور ڏيئي سگهندو .ميلاپ جا گيت ۽ وڇوڙي جون وايون ڳائي سگهندو .ڪو گراهه پور پيٽ ۾ هوندن، تڏهن ئي موملون ۽ مينڌرا، ڪاڪ ڪنڌين تي، هڪٻئي کي ماڻي سگهندا.

اياز بلڪل سچ چيو آهي:

"ڍَوَ بنا ڍولا، ڪانهي ساجهه سونهن جي"!

بدقسمتيءَ سان دنيا ۾ جيترا گهرجن اوترا گذر جا وسيلا ڪونهن .تنهن ڪري هزارين سالن کان وني گذران جي گهٽن ۾ گهٽن وسيلن تي قبضو ڪرڻ لاءِ لٽ لڳندي اچي" .ڏاڍو سو گابو "واريءَ ان ويڙهه ۾ هر هنڌ ۽ هر دؤر ۾ تورا بدمعاش ۽ غنڊا ماڻهو پنهنجي پتيءَ کان تمام گهڻا وڌيڪ گذر جا وسيلا) چراگاهه، زمينون، ڪارخانا وغيره (قبائي ويهي رهندا آيا آهن .جنهن جو پيڙهه تي قبضو سو عمارت جو مالڪ، جنهن جو ٽُڙ تي قبضو، سو ٽارين، پنن ۽ ميون سوڌو سڀجي وڻ جو ڌڻي!

گذران جي وسيلن تي قابض ٽيڻ کان پوءِ اهي ڦورو ۽ ظالم ٽولا هر ٻي شيءِ، سياست، قانون، انصاف، علم، مذهب، فن، تعليم، فلسفي توڙي نظريي تي قابض ٿي ويندا رهيا آهن ۽ انهن کي هٿرادو ٻڻائي، بگاڙي ۽ خراب ڪري پنهنجي ڦورو ۽ ظالم مطلبن لاءِ ناجائز طرح استعمال ڪندا رهيا آهن .هڪڙي پاسي انهن شين جي مدد سان ته ٻئي پاسي اُگهاڙي جبر ۽ ڏنڊي جي زور تي، اهي ماڻهو ماڻهن جي وسيلن کان محروم ٻڻايل اڪثريت کي ڍورن

وانگر وهائي، سندن ڪمائيءَ مان مال ۽ دولتون گڏ ڪري، عيش ۽ بادشاهيون ڪندا رهيا آهن.

اهڙيءَ طرح هزارين سال اڳ انساني تاريخ جي هڪڙي ڏاڪي تي، انسان اهڙن مخالف وڏن ٽولن ۾ ورهائجي ويا، جن مان هڪڙا پيٽ ٽڪر تي پورهيا ڪري، دولتون ۽ ملڪيتون ناهيندا رهيا آهن ۽ ٻيا انهن دولتن ۽ ملڪيتن تي ناجائز قبضا ڪري، ملڪ جا مالڪ بڻجي، عيش ڪندا رهيا آهن .انهن ٽولن کي سماجي علم جي ٻوليءَ ۾" طبقا "سڏجي ٿو .غلام ۽ غلامدار طبقا، هاري ۽ زميندار طبقا، مزدور ۽ سرمايہ دار طبقا انساني تاريخ جا ڇهہ وڏي ۾ وڏا طبقا ٿيا آهن.

انهن مخالف طبقن جا ٽورا مفاد پاڻ ۾ ڳنڍيل ۽ گهٽا هڪٻئي جي سخت خلاف ۽ اُبتڙ پئي رهيا آهن .هڪڙي جو فائدو ٻئي جي نقصان بنا ٿي نٿو سگهي .هڪڙي جي نقصان جو لازمي طرح ٻئي کي فائدو ٿو رسي .مخالف طبقن جي مخالف نفعن نقصانن کي" طبقاتي مفاد " چئجي ٿو .اُبتڙ طبقاتي مفادن جي ويڙهہ کي" طبقاتي ويڙهہ "سڏجي ٿو .انساني تاريخ جي ذري پرزي چنڊ ڇاڻ ڪري ڏسبو تہ پس پيش انساني تاريخ جو نچوڙ) تفصيل نہ (اها طبقاتي ويڙهہ آهي .انساني تاريخ جي هر شيءِ، سماج، تاريخ، مذهب، قانون، سياست، ادب، فن وغيره تي اُبتڙ طبقاتي مفادن ۽ سندن ويڙهہ جا اثر ڏسي گهجن ٿا، بشرطيڪ ماڻهو سماجي علم ۽ سائنس جي خوردبين ۽ دوربين سان انهن کي تپاسي.

خاص حالتون هر ڳالهہ ۾ آهن، ان ڪري جڏهن بہ ڪا عام ڳالهہ ڪبي تڏهن اها ڳالهہ هر وقت ذهن ۾ رکبي تہ خاص حالتن ۾ اَوس ان عام ڳالهہ جي اُبتڙ بہ ٿيٽو آهي .خاص حالتن جي ڳالهہ کي ذهن ۾ پاسيرو رکي، غور ڪبو تہ معلوم ٿيندو تہ انساني سماج جي تاريخ ۾ بُنيادي اهميت ماڻهن جي گذر سفر جي اُبتڙ مفادن يعني اُبتڙ اقتصادي مفادن کي حاصل آهي .مفادن کي جيڪڏهن ڪنهن جاءِ سان پيٽ ڏجي تہ پوءِ چئبو تہ گذر سفر جا مفاد ان جاءِ جي پيڙهہ آهن ۽ ٻيا مقصد انهن جي مٿين اڏاوت ۽ رنگ روغن.

پرائي دل پرديس

اسين سنڌيءَ ۾ چوندا آهيون،" پرائي دل پرديس آهي ".حقيقت ۾ ڏنو وڃي تہ پرائي ڇا، پنهنجي دل بہ پرديس آهي .اسان مان ڪنهن کي خبر آهي تہ خود اسان جي دل ۾ ڪهڙيون ڪهڙيون" سلڻ نہ جهڙيون، ڪرڻ نہ جهڙيون "ڳالهيون ذهن جي ڪنڊن پاسن ۽ تهخانن ۾ لڪيون، دبيون ۽ دفن ٿيون پيون آهن ۽ اهي ڪيڏي مهل، اوچتو، سٽ ڏيئي، پنهنجا ڪفن ڦاڙي، ٻاهر اچي، ڪهڙيون قيامتون برپا ڪنديون !سلطان باهوءَ سچ چيو آهي تہ" دل درياءَ

سمندرون ڊونگهي، ڪون دلان ديان جاڻي؟ "(دلين جا درياهه سمنڊ ڪان ٻه اونها آهن، انهن جا راز ڪير ٿو ڄاڻي سگهي؟)

ان حقيقت جي باوجود، ٿلهي ليکي ۽ عام طرح بنيادي حقيقت اها آهي ته ماڻهوءَ جا خيال ۽ سوچون بنيادي طرح مادي دنيا ۽ مادي زندگيءَ جو عڪس هوندا آهن .ماڻهو جهڙي نموني جيئي ٿو، اهڙي نموني جا خيال ۽ سوچون ڌاري ٿو.

مُهاڻو اڪثر مڇين ۽ ٻيڙن بابت سوچيندو، سيٺ اڪثر بازار جي اگهن بابت، ياڳين کي چورن ۽ پوليس تي باهيون هونديون ۽ پوليس کي چورن، وڪيلن ۽ ڪورٽن تي .ساڳيءَ طرح گڏيل مفادن ۾ ٻه ماڻهو انهن گڏيل مفادن کي بنيادي اهميت ڏئي ٿو، جيڪي سندس گذر سفر ۽ اقتصادي مفادن بابت آهن .گڏيل سوچون ٻه اهي اهم آهن، جيڪي گذر سفر بابت آهن، جن ماڻهن جا گذر سفر جا وسيلا گهٽين ڳالهين ۾ هڪجهڙا آهن، تن جون بنيادي سوچون ٻه ساڳيون .جي رپئي جا سورهن آنا نه ته ٻه ڏهه ٻارهن آنا ته بلاشڪ ساڳيون هونديون .زميندار لاڙ جو هجي يا اُتر جو، سنڌ جو هجي يا پنجاب جو، ايران جو هجي يا ملايا ۽ اسپين جو، ايشيا جو هجي يا لاطيني آمريڪا جو، ڪارو هجي يا گورو يا پيلو، سندس سوچ، پاڻي، ٻج، ياڻ، جيت مار دوائن، فصل جي اگهن ۽ هارين جي" سستين ۽ ڪاهلين " بابت هوندي .سڄي دنيا جي هارين جي سوچ ٻه موسم، زميندارن جي زيادتين، فصل نه ٿيڻ، گذر ۾ تنگيءَ بابت ساڳي هوندي .سيڪاٽ جي پوليس واري جي سوچ پنهنجي ڳوٺ جي پوليس جي ستايل ياڳئي جهڙي نه پر ڪوريا يا يونان جي ڪنهن ڳوناڻي ٽاٽي جي سپاهيءَ سان وڌيڪ ملندي .سيني جي سوچ اها ئي هوندي ته،" ياڳين ۽ ٻين ماڻهن جو دماغ خراب آهي .انهن کي نيڪ ڪرڻ گهرجي "!ساڳيءَ طرح سکر، ڪوٽ ادو، مني پور) پارت(، ڪوالالمپور، پاناما ۽ اسپين جي چورن جا خيال ۽ سوچون ٻه هڪٻئي سان ايترو ملندڙ جلندڙ هونديون، جو سڳن ڀائرن جون ٻه اهڙيون نه هونديون .حالانڪ انهن کي هڪٻئي جي وجود ٻه پتو نه هوندو !سندن رنگ، نسل، مذهب سڀ هڪٻئي جي اُبتڙ هوندا.

مطلب ڳالهه جو ته جن ماڻهن جا گذر سفر جا وسيلا ۽ طريقا عام طرح ۽ لڳ ڀڳ هڪجهڙا آهن ۽ سماج جي اقتصادي نظام ۾ سندن پوزيشن هڪجهڙي آهي، يعني هو ساڳئي سماجي طبقي جا ماڻهو آهن، تن جون سماج بابت سوچون بُنيادي طرح ۽ لڳ ڀڳ هڪجهڙيون ٿين ٿيون .چاهي هو ڪيترن ٻه ڌار ڌار علائقن، ملڪن يا زمانن ۾ رهندا هجن ۽ سندن قبيلو، قوم، رنگ، نسل، ٻولي، ثقافت ۽ مذهب ڪهڙا ٻه مختلف بلڪ مخالف ڇو نه

هجن، هو اڪثر هڪ خاص قسم جي گذر سفر رڪندڙ انساني گروهن ۽ سندن سماجي سوچن جا مخالف هوندا آهن، چاهي اهي سندن هم وطن، هم مذهب، هم زبان چو نہ هجن.

روءِ زمين جا مزدور ۽ سرمايہ دار هڪٻئي جا آقي ويري آهن، چاهي پاڻ ۾ هم وطن، هم مذهب ۽ هم زبان چو نہ هجن، روءِ زمين جا زميندار، مذهبن، ٻولين ۽ تهذيبن جي اختلافن ۽ تضادن جي باوجود هارين خلاف ساڳي ٻولي ٻولين ٿا" .چي سست !ڪم چور !اٿي تي چٽي "! اها ساڳي ٻولي، ڪانئن سندن ساڳيا طبقاتي مفاد ٻولائين ٿا.

ماڻهو پنهنجن دشمنن يعني حاڪم طبقن جي طبقاتي سوچ کان بہ متاثر ٿين ٿا.

عربيءَ ۾ چوندا آهن" الناس عليٰ دين ملوڪهم) "ماڻهو پنهنجي بادشاهن جي دين تي هلندا آهن (.صدين کان ڦورو ۽ ظالم حاڪم طبقا، فريب توڙي زبردستيءَ سان، ڪڏهن دين ڌرم جي آڙ ۾، ڪڏهن علم ۽ ڏاهپ جي نالي ۾، ڪڏهن قدرتي قانون جي نالي ۾، سڌيءَ يا اڻ سڌيءَ طرح پنهنجا طبقاتي خيال، سوچون ۽ نظريا عوام تي مڙهيندا رهن ٿا .ان ڪري عوام جي سوچ جو هڪ وڏو حصو دشمن طبقن جي طبقاتي سوچ پٽاندڙ هوندو آهي .اها سوچ مٿن زباني توڙي لکت ۾، گهرن، ڪچهرين، اسڪولن، عبادتگاهن، ثقافتي گڏجاڻين، ڪتابن، اخبارن، رسالن، فلمن، ٽي وين وغيره ذريعي مڙهي ويندي آهي.

هونئن بہ طبقن جي وچ ۾ ڪا بہ چين جي شاهي ديوار نهيل ڪانهي، جنهن ۾ هڪڙا هر وقت هڪڙي پاسي هجن ۽ ٻيا سدائين ديوار جي ٻئي پاسي .مختلف طبقن جا ماڻهو ڏينهن ۾ هزار دفعا هڪٻئي سان ملن ٿا يا ٻيءَ ڪنهن طرح هڪٻئي جي طبقاتي سوچ جي سڌيءَ طرح يا اڻ سڌيءَ طرح اثر هيٺ اچن ٿا .ان ڪري هڪڙي طبقي جي ماڻهوءَ جي ذهن ۾ رڳو سندس طبقي جا خيال نہ پر ڪيترن ٻين طبقن، خاص ڪري حاڪم طبقن جي طبقاتي نفعي نقصان، وارا خيال بہ اڪثر گهر ڪري ويٺا هوندا آهن .اهڙيءَ ريت هڪڙي ماڻهوءَ جي ذهن ۾ غالباً خيال گهڻو ڪري سندس جاڻ ۽ سمجهہ آهر سندس ئي) حقيقي يا فرضي (طبقاتي نفعي نقصان مطابق هوندا آهن، پر انهن سان گڏ بلڪ انهن سان مڪمل طرح گڏ وچڙ ٿيل حالت ۾، ٻين طبقن، خاص ڪري ٻين حاڪم طبقن، ڪان پر ايل انهن طبقن جي نفعي نقصان وارا خيال، بہ لاشعوري طرح موجود هوندا آهن .اهي گڏ وچڙ خيال ڪڏهن ڪيس ڪهڙي طبقاتي سوچ جي گس ڏانهن وٺي ويندا آهن تہ ڪڏهن ڪهڙي .انهيءَ ڳالهہ کان اديب فنڪار بہ آجا ناهن .سندن سوچ بہ ايئن گڏ وچڙ هوندي آهي .ان ڪري شعوري يا لاشعوري طرح اڪثر هر تخليق ۾ مختلف طبقن ۽ گروهن جي گڏيل ۽ اُبتڙ طبقاتي مفادن جي گڏ وچڙ ادبي ۽ فني ترجماني ۽ عڪاسي ڪيل هوندي آهي.

دنيا جي ثقافت مجموعي طرح ڦورو ۽ ظالم طبقن جي ترجماني ڪري ٿي

دنيا جي ثقافت ان ڪري بنيادي طرح ڦورو ۽ ظالم طبقن جي ترجمان ثقافت آهي .ان ۾ فقط ڪجهه جزا دنيا جي پورهيت طبقي جي گهٽائيءَ جي زندگين ۽ مفادن جي ترجماني ڪن ٿا.

ادب ۽ فن ثقافت جو حصو آهن، ان ڪري دنيا ۾ جيڪو ڪُل سُنو يا ٻُرو لکيو ويو آهي، اهو مجموعي طرح ڦورو ۽ ظالم طبقن جو ترجمان پئي رهيو آهي .ان جا فقط ڪجهه جزا، ڪجهه تخليقون، جزوي يا مجموعي طور عوام جي ترجماني ڪندڙ آهن .انهن کي به پوريءَ طرح چندي چاٽي ڏسڻو آهي ته اهي ڪيتريءَ حد تائين تائين عوام جون ترجمان آهن، ڪيتريءَ حد تائين نه.

طبقاتي ۽ ٻين مفادن ۽ نظرين کان بالاتر ۽ خالص ادب دنيا ۾ ڪڏهن به پيدا ڪونه ٿيو آهي

دنيا ۾ اڄ تائين اهڙو هڪڙو اکر به نه ڳالهايو ويو آهي نه لکيو ويو آهي، جيڪو ذاتي، طبقاتي ۽ ٻين سماجي مفادن ۽ نظرين کان خالي يا بالاتر هجي، ڇا لطيف جي ڪلام جي هڪ وڏي حصي جي سٽ سٽ، اکر، اکر، حڪمران طبقن جي ظُلم ۽ زبردستي، سندن قدرن ۽ پسندن ۽ نظرين جي خلاف ۽ عوام جي فائدي ۾ ڪونهن؟ ڇا خود سندس مذهبي تشريح به، مجموعي طور، ڦورو ۽ ظالم طبقن واري مذهبي تشريح جي اُبتڙ ڪانهي؟ الف ليليٰ سڄو عورتن، غلامن، نوڪرن ۽ پورهيت طبقن خلاف پروپئگنڊا سان ستيو ڪونه پيو آهي؟ عام طرح ڪلاسيڪي ادب ۾ حسن، وفاداري، بهادري، شان، سخاوت، مهرباني وغيره گُڻن کي جنهن نموني پيش ڪيو ويو آهي، سو سراسر حاڪم طبقن جي رائج تصورن، نظرين ۽ مفادن وٽان ۽ باشعور عوام جي صحيح عالمي تصورن، نظرين ۽ مفادن جي خلاف ناهي ته ٻيو ڇا آهي؟ جيڪو مستندو ڪم چور، ڦورو ۽ ظالم حاڪمن طرفان، چوري ۽ گناهه، ڦُرلُٽ ۽ تباهيءَ ۾ شامل ٿئي ۽ ٻيءَ ڌُرَ جا گهٽي ۾ گهٽا ماڻهو قتل ڪري، سو ٿيو بهادر، چاهي انهن هن جو ڪَک به نه بگاڙيو هجي! چاهي هُو پنهنجن گهرن ۾ پنهنجن ڪکن، لڄن ۽ نياڻين جو بچاءُ پيا ڪندا هجن! جيڪا مفت خورن ڪک چني به نه ڪري، ماڙين ۽ محلن ۾، سڄو ڏينهن غريب پورهيتن کان ويني پان مهتائي ۽ ويلي تي سئو گهرن جي گذران جي رقم جيترا ڪاڏا ۽ ميوا

هضم ڪري ۽ سڄو ڏينهن حڪم هلائي، پاڻ جيڏين جون زندگيون زهر ڪري، سا تي محبت ۽ پوڄا جي لائق !ڇا، حقيقي انساني سونهن ۽ دلڪشي رڳو عضون جي ماپ، اچڙي ڳاڙهڙي رنگ، ڇُميءَ، ناز نخري ۽ چندڻ ڦوڪ ۾ آهي؟ دنيا جو ڪلاسيڪي ادب گهٽي پاڳي رڳو مفت خور ۽ ظالم طبقن جي اهڙين مفت خور عورتن جي شان ۾ قصيدا ٿو پڙهي، جيڪي حقيقي سونهن سان ٽمٽار، عوام جي بڪين نياڻين جي جُتيءَ جي برابر ڪونہ هيون !انهن ڪي هڪڙو ڏينهن بہ عوام جي ڏين جهڙي سخت ۽ ڪنور زندگي گذارڻي پوي ها تہ ٻوٽ سُڪي پادر ٿي پونن ها !لک غندا گڏ ڪري انهن جي زور تي، ماڻهن جا گهر ڦُري ٻهاري، بي حيائيءَ سان ائنڊ ٻڌي، شهر مان لنگهڻ ۽ پاڻ پڏارائڻ، اهو تي پيو شان !ڪروڙن اربن جا ٽپڙ مسڪين بکين جي وات تان ڪسي، انهن مان ڪجهہ ٽڪر خوشامدي ٽنوئن يا ياڙت قاتلن کي ڏيڻ، سا تي سخاوت !راڄن کي جلائي، ساڙي، ٻاري، خاڪ ڪري پوءِ منجهائن ٻن چئن کي ڪتي واري زندگي گهارڻ جي موڪل ڏيڻ، سا تي مهرباني، عنايت خسروانہ، نوازشات سڪندرانہ!

اهي سڀ ڳالهيون ڦورو ۽ ظالم حاڪم طبقن جي مفادن، قدرن ۽ نظرين مطابق پروپئگندا جون ڳالهيون ناهن؟ جنهن ادب ۾ اهي اڻ لکي فنائتي نموني سمايل آهن، سو بدترين معنيٰ ۾ نظرياتي، طبقاتي ۽ پروپئگندا ادب ناهي؟

دنيا جي پراڻي توڙي اجوڪي ادب ۾ هڪڙي سِٽَ تہ ڪو ڏيکاري، جنهن ۾ توڙي ڪٽي ستن پردن ۾ ويڙهيل، پر ڪنهن نہ ڪنهن فرد، گروهہ يا طبقي جي مفادن ۽ قدرن جي تبليغ نہ ڪئي وئي هجي !ڏسڻ واريون اکيون هجن تہ ڏسي سگهبو تہ سامراجي دنيا جا سائنسي ۽ خلائي افسانا ۽ خود ٻاراڻو ادب بہ عوام دشمن پروپئگندا جي جيوڙن سان پريا پيا آهن ! چوٽين، پهاڪن، نقلن، ٽوٽڪن تي ويچار ڪريو تہ گهڻا غريب عوام جي ساراهہ ۾ آهن، گهڻا مٿن ٺوڪ ۽ چٿر جا!

چرچي ڀوڳ، مزاح ۽ طنز واري ادب کي ٻيهر غور سان پڙهو ۽ ڏسو تہ انهن جو نشانو اڪثر ڪهڙي طبقي جا ماڻهو آهن ۽ سڌي يا اڻ سڌي ساراهہ ڪهڙي طبقي جي ٿيل آهي؟

هندستان پاڪستان جي شفيق الرحمان جهڙن مزاح نگارن جون مزاحيہ لکڻيون ان خيال سان وري پڙهي ڏسو .جڳ مشهور انگريزي مزاح نگار پي جي ووڊ هائوس جي لکڻين ۾ لڪل لارڊن پاران معذرت پڙهو .سندن اڻ سڌي تعريف پڙهو .انگلينڊ جي ڀيانڪ ظالم ۽ مجرم جاگيردار نظام کي ڏنل سونو پاڻي ڏسو .اهڙي هر تخليق سڌي يا اڻ سڌي، نفيس ۽ نازڪ، بخملي ۽ اطلسي، فني، پوشن ۾ ويڙهيل طبقاتي پروپئگندا نظر ايندي.

طبقاتي مفادن کي سمجهڻ پيچيدو ۽ ڏکيو ڪم آهي

سماجي لاڳاپا، تضاد ۽ مفاد ڪَئِين قسمن جا، گهڻ طرفا ۽ نهايت پيچيدا ٿين ٿا، ڪي مادي آهن ته ڪي روحاني ته ڪي سڌا آهن ته ڪي اڻ سڌا .ڪي ويجها ۽ فوري آهن ته ڪي تمام ڏورانهان ۽ گهٽيءَ دير سان اثر ڏيکاريندڙ .وڏي ڳالهه ته هڪڙا عالمي تاريخي حساب سان نسبتاً دائمي ۽ بنيادي ٿين ٿا ته ڪي ان حساب سان عارضي ۽ ثانوي نوعيت جا.

انساني سماج جي هڪڙي بنيادي عالمي تاريخي حقيقت اها پئي رهي آهي ۽ اڄ تائين قائم آهي ته مفت خور، ڦورو ۽ ظالم طبقا پنهنجي بنيادي ۽ دائمي طبقاتي لاڳاپن، تضادن ۽ مقامن کي نسبتاً چڱيءَ طرح سمجهي، پروڙي، ڪين بنيادي اهميت ۽ اوليت ڏيندا رهيا آهن . هُو پنهنجي جڳ جهان جي طبقاتي دوستن جا جگري دوست ۽ پنهنجي جڳ جهان جي دشمنن يعني پورهيت عوام جا جاني دشمن پئي رهيا آهن.

هُو پنهنجي طبقي جي ماڻهن سان پنهنجي سنگين ترين اختلافن ۽ تضادن کي، هر قسم جي ڪُتن واريءَ ويڙهه کان پوءِ جلد از جلد حل ڪندا يا گهٽائيندا ۽ حد ضابطي اندر رکندا رهيا آهن .ٻئي طرف هُو عوام جي اندر جيڪي ننڍا وڏا حل ٿيڻ جوڳا اختلاف ۽ تضاد آهن، انهن کي وڏي سازش، منصوبہ بندي ۽ جاکوڙ سان وڌائي وڻ ڪندا ۽ ڦرڙيءَ مان ڦَٽُ بڻائي، ناقابل حل بڻائيندا رهيا آهن .هُو عوام جي ذهنن ۽ ضميرن کي خاندان، پاڙي، ذات پات، راڄ، قوم، مُلڪ، مذهبن، رنگ ۽ نسل جي رفق جي آڙ ۾ تعصب ۽ نفرت جي هڻ ڪٽين ۽ ڪوراڙين هٿان ڏنگارائي، سندن نس نس ۾ هڪٻئي لاءِ زهر ڀرائي، ڪين هڪٻئي کان ڀري، چڙوچڙ ۽ اڪيلو اڪيلو ڪري، صدين جون صديون، وَيرَ، دشمني ۽ ڪروڌ جي ڪال ڪوٺڙين ۾ بند ڪري، جنم قيدن جون سزائون ڪاٽارائيندا رهيا آهن.

سندن جيڪي عوام جي بُنيادِي، دائمي ۽ ڪڏهن بہ حل نہ ٿيڻ جوڳا دشمنيءَ وارا تضاد آهن، انهن جي سلسلي ۾ هُو هڪڙي طرف عوام سان آڦي ويريءَ وارو ورتاءُ ڪري، ڪين پيڙهيندا ۽ چيپاٽيندا رهيا آهن ته ٻئي پاسي عوام کي ڏيکاءُ اهو ڏيندا رهيا آهن، ڄڻ انهن تضادن جو ڪو وجود ئي ڪونهي .ڪين اهڙي ڪا ڳالهه خيال ۾ ئي ڪانهي .عوام سندن ٻچا آهن.

عوام اندر بہ ڏار طبقا ۽ پَرٿ هوندا آهن، جهڙوڪ هاري، مزدور، وچولي طبقي جو هيٺيون پَرٿ وغيره .انهن ۾ مُفادن جي بنيادي ۽ دائمي هڪجهڙاين سان گڏ دوستاڻي نموني حل ٿيڻ جوڳا جزوي ۽ ثانوي تضاد بہ هوندا آهن ۽ انهن تضادن جي ڪري عوام جي مختلف گروهن جون ڦورو طبقن سان خاندان، ذات، مذهب وغيره ۽ گذر سفر جي بنياد تي جزوي ۽ ثانوي هڪ جهڙايون بہ هونديون آهن .ڦورو طبقا عوام کي هميشہ اها پٽي پڙهائيندا رهندا آهن تہ اسان جي

توهان جي وچ ۾ طبقاتي، بنيادي ۽ دائمي تضاد ڪا شيءِ ناهن .توهان جون پاڻ ۾ مفادن جون بنيادي ۽ دائمي هڪجهڙايون بہ ڪا حقيقت ڪانہ ٿيون رکن .اصل ڳالهيون آهن، اُهي جن جي ڪري اوهان جا پاڻ ۾ تضاد آهن ۽ اسان سان هڪ جهڙايون آهن .هُو ماڻهو کي ٻُڌائيندا رهيا آهن تہ،" دنيا ۾ اصل رشتو خاندان، پاڙي، قبيلي، مذهب، قوم، رنگ يا نسل وغيره جو آهي . ان ڪري ساڳئي خاندان يا پاڙي يا قوم يا مذهب يا رنگ يا نسل جي ڪري پاڻ، پاڻ ۾ هڪ آهيون .اسين ان رشتي جي ڪري اوهان جا ٿيو، ٻيءَ دنيا کي ترڪ ڪريو وينا آهيون ". حالانڪ سموري تاريخ ڏيکاري ٿي تہ هُو پنهنجي ذاتي ۽ طبقاتي مفاد خاطر پنهنجي خاندان، پاڙي، راڄ، مذهب، قوم، رنگ ۽ نسل جي غريب ماڻهن جا هميشہ ترا ڪيندا رهيا آهن ۽ تاقيامت ڪيندا رهندا.

دنيا جي عوام لاءِ، عالمي تاريخي حساب سان، نسبتاً دائمي ۽ بُنيادِي رشتو، محنت، محروميءَ، مظلوميءَ، محڪوميءَ جو، انهن کان نجات حاصل ڪرڻ ۽ هڪ نئين انصاف پري دنيا اَڏڻ جي ازلي ضرورت ۽ ان لاءِ جدوجهد جو رشتو ئي آهي .ٻيا رشتا، عالمي تاريخي حساب سان، پنهنجي حصي جي اهميت رکندي بہ پَس پيش ثانوي سماجي رشتا آهن.

پر دنيا جا عوام سماج جي سٽاءَ ۽ ارتقا جي رازن کان اڻ واقف آهن، ان ڪري هُو اڃا تائين گهڻي ڀاڱي پنهنجن بنيادي لاڳاپن، تضادن ۽ مفادن ۽ ٻئي درجي لاڳاپن وغيره جي وچ ۾، حقيقي ۽ نمائشي مفادن وغيره جي وچ ۾، اهم ۽ خَسِيس مفادن وغيره جي وچ ۾، فرق سمجهي نہ سگهيا آهن .ان ڪري هو پنهنجي دائمي، بُنيادِي، حقيقي ۽ اهم سماجي مفادن کي ڇڏي، فقط ٻئي ٽئي درجي جي، عارضي، خَسِيس، نقلي ۽ نمائشي مفادن کي اهميت ڏيئي، انهن پويان لڳي، هڪٻئي کان ٽُٽي، ڇڙوڇڙ ٿي، وجي پنهنجي ازلي ۽ بُنيادِي دشمن طبقن جا شڪاري ۽ هڪٻئي جا مارا ٻڌجي، صدين جون صديون ڌڪ کائيندا رهيا آهن.

مثال طور جڏهن هڪڙين قومن، ملڪن، نسلن وغيره جا پورهيت عوام ٻين قومن، ملڪن يا نسلن جي پورهيت عوام پنهنجي بنيادي طبقاتي دوستيءَ جي رشتن ۽ لاڳاپن ۽ پنهنجي قوم، ملڪ ۽ نسل جي ڦورن ۽ ظالمن سان سندن جيڪي نسبتاً دائمي ۽ بُنيادِي تضاد ۽ وَيرَ آهن، تن کي وساري نظرانداز ڪري، صدين جي اڻ ڄاڻائي ۽ گمراهيءَ جو شڪار ٿي، فوري فائدن جي انڌي لالچ ۾ اچي، ذات، راڄ، قبيلي، دين ڌرم، قوم، رنگ، نسل وغيره جي نالي جي آڙ ۾ پنهنجي حقيقي سڄڻن يعني ٻين ذاتين، راڄن، قبيلن، مذهبن، قومن، رنگن ۽ نسلن جي پورهيتن سان وڙهن ٿا، تڏهن فطري دوست ڦريو هڪٻئي جي نسلن لاءِ ويري

ٻڌجيو ۽ پنهنجي فطري ويرين جا ٻانهن ٻڌا ٻانها تيو، هڪٻئي جا ٻوث پٽيندا ۽ ويرين جا سهم سهندا رهن تا ۽ سندن دشمن الوليون ڪندا رهن تا.

عوام دشمنن طرفان صدين کان ڦهلائجندڙ گمراهيءَ کان سواءِ، عوام جي طبقاتي ۽ سماجي حقيقتن بابت اڻڄاڻائيءَ ۽ مونجهاري جا ٻيا به ڪئين سبب آهن.

علمي طرح وڏو سبب اهو به آهي ته دنيا ۾ تضاد ۽ لاڳاپو، دوستي ۽ دشمني ٻئي آهن ۽ ٻنهي جو وري پاڻ ۾ لاڳاپو به آهي .هڪٻئي تي دارومدار به آهي، پاڻ ۾ سمايل به آهن !اهڙي پيچيدي گورک ڌنڌي کي سمجهڻ ۾ ماڻهن کي، خاص ڪري ويچارن مسڪين ماڻهن کي، ڏکيائي ۽ مونجهارو ٿئي ته ڪا عجب جي ڳالهه ڪانه ٿي.

مونجهاري جو ٻيو مکيه سبب اها ڳالهه آهي ته انسانن جا رڳو پاڻ ۾ لاڳاپا ۽ تضاد ناهن . سندن هڪڙا ٻُنيادِي کان ٻُنيادِي ۽ دائمي کان دائمي تضاد فطرت سان آهن .فطري قُوتن کان هُو ڪجهه حد تائين واقعي هڪ جهڙا متاثر ٿين تا .ظاهري طرح ته اها هڪجهڙائي مڪمل نظر اچي ٿي.

بنا ڪنهن امير غريب جي فرق ۽ لحاظ جي، فطري قوتون سيني لاءِ هڪجهڙا لَقاءَ ڏيکارينديون رهن ٿيون .موسمون بدلجن ٿيون، ٻوڏون ۽ طوفان ۽ زلزلا اچن تا، پارا پون تا، لُڪون ۽ جهولا لڳن تا، گُل ٽِڙن تا، ساوڪون ۽ بهارون ٿين ٿيون، ٻاٻن توڙي ٻانهين کي وقت تي محبت جي پياس لڳي ٿي .امير توڙي فقير مائورن سور ڪائي ٻار ڄڻين ٿيون ۽ گهڙيءَ گهڙيءَ اولاد خاطر گهاوَ سهن ٿيون .هر طبقي ۾ هڪڙا چڱا آهن ٻيا بُرا .هڪڙا سهڻا آهن ٻيا ڪوجها .هڪڙا ڏاها آهن ٻيا سادا، بيماريون، ڏک، پيار، وڇوڙا، يادگيريون ۽ پڇتاءُ امير غريب نٽا ڏسن .آخر ۾ موت هر ڪنهن جو مهمان آهي .ڪوڏيءَ جو محتاج ۽ ڪروڙپتي، ٻئي هڪڙي ڏينهن مريو وڃن، شهنشاهه ۽ پينو فقير ٻئي نيٺ خاڪ ٿيو وڃن.

عام ماڻهو انهن لَقائن کي ڏسندي ڏسندي صدين کان ائين سمجهڻ تي مجبور آهن ته فطرت جي انهن شهزور قوتن جو سيني انسانن تي هڪجهڙو اثر پوي ٿو .اها ڳالهه فقط هڪ حد تائين صحيح آهي.

مثلاً بيمار ته سڀ ڪو ٿئي ٿو ۽ مري به سڀ ڪو ٿو، پر پورهيت جي بيماريءَ جو ڦورو طبقن جي ماڻهن جي بيماريءَ سان ڪهڙو مقابلو؟ غريب جو ٻار سَستيءَ ڦَڪيءَ لاءِ تڙپي مري ويندو .امير هڇا اسي سالن جي به ڊاڪٽرن ۽ دوائن جي زور تي بيمارين جي پاڙ پٽي نين شادين جا پروگرام پيئي ٻڌائيندي .امير مرندو ته راڄ ماري پوءِ، غريب جو پٽ نندپڻ مان

چڙهي جوانيءَ کي رسيو ته به وڏي ڳالهه .غريب عوام جي پُٽَ ڌِيئن جي جواني جهڙي کهنبي جو چٽڪو .امير پوڙهيون ٻانيون به ڇَتو ته کر هينئر سيج تان لهي آيون آهن.

تنهن کان سواءِ فطرت جي قوتن جو انسان تي اثر هڪ طرفي آمدرفت One way Trafficڪانهي .موت ۾ انسان به فطرت جي شهزور ارڏين قوتن کي سمجهي، ڪين پنهنجي وس ڪري، ڪتب آڻي، فطرت کي بدلائي رهيو آهي .فطري قوتن، ڪِنوٽين، ٻوڏن، زلزلن، طوفانن ۽ ظاهري فطري قوتن جهڙوڪ بيمارين، وبائن، ڏڪارن وغيره جي مڪمل بي لغامي به ڏاڪي به ڏاڪي گهٽجي رهي آهي.

سماجي – اقتصادي نظام ۽ ڏکين طبقاتي ويڙهين ڪان پوءِ انهن جي تبديلي، انساني تقدير تي ڏينهون ڏينهن وڌيڪ اثرانداز ٿي رهيا آهن.

سماجي مُفادن جي پيچيدگيءَ جي حد اها آهي جو ساڳئي ماڻهوءَ جا ساڳئي هڪڙي مسئلي ۾ به اُبتڙ مفاد ٿي سگهن ٿا .سندس هڪڙي دل چوندي ته هينئن ٿئي ته چڱو، ته ٻي چوندي ته نه، ائين نه، هينئن ئي ٿئي ته چڱو !مثال طور جنهن زميندار جي زمين جبل توڙي ميدان ۾ هوندي، سو ڪنهن مهل چوندو ته مينهن پلي گهٽي ۾ گهڻو پوي ته جيئن باراني فصل کي فائدو رسي ته ڪنهن مهل چوندو ته هاڻ اصل نه پوي، متان ميدان وارو فصل نه تباهه ٿي وڃي !ساڳئي ماڻهوءَ جون هڪ کان وڌيڪ طبقاتي حيثيتون به ٿي سگهن ٿيون . جيڪو ماڻهُو ڪجهه زمين جو ٽُڪر پاڻ آباد ڪري ٿو ۽ ڪجهه هارين کان ڪرائي ٿو، سو هاري به آهي ته زميندار به .سندس سوچ تي ٻنهي قسمن جا اثر پوندا رهندا.

ماڻهُو پنهنجا مفادَ سَنوان سِڌا بيان نه ڪندا آهن

فرد، گروهه، طبقا ۽ قومون پنهنجا سياسي، سماجي، ثقافتي، اقتصادي توڙي ٻيا مفاد اڪثر ڪُليا ڪُلايا بيان نه ڪندا آهن .پنهنجي نياڻيءَ لاءِ ور ڪپندو ته ائين ڪير ڪونه چوندو ته،" ڌِيءَ لاءِ مڙس ڪپيم ".پر هرڪو چوندو ته،" بار لاهڻو اٿم ".سڱ گهرندڙ به ٻيءَ ڪنهن ڳالهه بدران چوندا ته،" ماءُ پوڙهي آهيس، گهر ۾ ڪو لولوي پچائڻ وارو ڪونهيس .وڏو بار وهارڻ خدا، خدا جي رسول جو ڏوهه آهي .وڏو بنبال آهي ".وغيره .پراون ملڪن جي مسڪين ماڻهن جا مال ملڪيتون، ٻار ٻچا، لَڄون لُٽڻ جو ارادو هوندو ته ملڪ وڌائڻ جي ڳالهه ڪبي، ڪشور ڪشائيءَ جي ڳالهه ڪبي، مذهب ڦهلائڻ ۽ غازِي ٿيڻ جي ڳالهه ڪبي يا تهذيب جي روشني عام ڪرڻ جي ڳالهه ڪبي .ثقافتي ميدان ۾ ته خاص ڪري طبقاتي مفادن جي ڳالهه، هڪڙي نه، ستر پردن ۾ ڪئي ويندي آهي.

ڦورو طبقا پنھنجي مُفادَن جي وڪالت ٻين کان ڪرائيندا آھن

ھرڪا ڌر پنھنجي مُفادَن جي وڪالت پاڻ نہ ڪندي آھي .جاگيردار ۽ سرمايہ دار مُفادَن جي وڪالت ۽ تبليغ ثقافتي ميدان ۾ اڪثر ٻڪين پانگن اديبن ۽ فنڪارن کان ڪرائي ويندي رھي آھي .بادشاھن جا قصيدا بادشاھ ڪونہ لکندا آھن، ٻُڪيا شاعر لکندا آھن .سنڌن پاران ناحق ماڻھُو مارڻ جو شرعِي جواز سنڌن پُٽُ پائتيا ڪونہ ڳولي ڪڍندا آھن، سنڌن پگھاردار ٻُڪيا لالچي قاضي ڳولي ڪڍندا آھن .ساڳيءَ طرح ادب ۽ فن ۾ مختلف طبقن جي قدرن، لاڙن ۽ سنڌن ناپسندين، نفعن نقصانن جي وڪالت ۽ ترجماني اڪثر ٻين طبقن مان پرتي ٿيل، ماڻھُو ڪندا آھن.

چوندا آھن تہ،" ڪن جو روئڻ بہ راحت تہ ڪن جو کِلڻ بہ خواري ."ھڪڙا سُني ڳالھ ڪندا تہ بہ سنڌن ڳالھ ۾ رس ڪونہ ھوندو .ٻيا گھٽ ڳالھ ڪندا تہ بہ ماڻھوءَ کي پيا وڻندا.

اديب ۽ فنڪار پنھنجي ڳالھ ھنر ۽ ڪاريگريءَ سان ڪن ٿا .ان ڪري سنڌن تخليقن ۾ طبقاتي مُفادَن جو چور ڳولي لھڻ ھر ڪنھن جو ڪم ڪونھي، پر اھا ڳالھ اٽر آھي تہ ڪي گھٽ ڪي وڌ، پر ھرڪو اديب ۽ فنڪار شعوري يا لاشعوري طرح ڪن نہ ڪن سماجي مفادن جي ترجماني ضرور ڪري ٿو .چاھي پنھنجي پر ۾ سندس نيت ڪٿي ڪھڙي بہ ھجي يا نہ ھجي.

اديب ۽ فنڪار ڪھڙن سماجي گروھن ۽ طبقن جي نمائندگي ٿو ڪري، تنھن جي خبر رڳو ان مواد مان ڪانہ پوندي، جيڪو ھُو سماجي زندگيءَ مان ڪٽي، پنھنجي ادبي ۽ فني تخليق ۾ ڪم آڻي ٿو ۽ ان کي اھميت ڏيئي ٿو، پر ان ڳالھ مان بہ پوندي تہ ھُو زندگيءَ جي ڪھڙين حقيقتن ۽ ڪھڙن لقائن کي نظرانداز ٿو ڪري ڇڏي يا اھميت ئي نٿو ڏئي .سندس مواد جي چونڊ ئي سندس اصلي طبقاتي لاڙن تي پھرين ڇُغلي ھڻندي.

ادب ۽ فن جي طبقاتي ڇنڊڇاڻ بہ ھڪ ڏکيو ۽ پيچيدو ڪم آھي

ڪا تخليق ڪھڙي طبقي جي نقطي نظر جي ترجماني ڪري ٿي، سا ڳالھ سمجھڻ وڏي ڇنڊڇاڻ ۽ ڪاريگريءَ جو ڪم آھي .ان ۾ مشيني طريقو اختيار ڪري نٿو سگھجي.

بھرحال جاڻُو، سمجھُو ۽ سُڄاڻ ترقي پسند ادبي پارکُو اُونھي جاچ ۽ ڇنڊڇاڻ ڪرڻ سان نيٺ سمجھي سگھي ٿو تہ ان تخليق جو مجموعي تاثر ڪھڙي طبقي جي سماجي لاڙن جي عڪاسي ڪري ٿو ۽ پَس پيش ڪھڙي گروھ يا طبقي جي ٻولي ٻوليل آھي.

باب ستون

ادب تخليق ڪرڻ لاءِ رڳو احساس ۽ جذبا ڪافي آهن ڇا؟

اوريائين آٽين، ميڙيو معلم خبرون!
سا تان سڌ نہ ڏين، جتي وَھ ويڌ ڪري!

(لطيف)

ڇيو وڃي ٿو تہ ادب رُوح جو ريلو آهي، احساس آهي، ان لاءِ ڪنهن بہ خاص سماجي ڄاڻ، سمجهہ ۽ پروڙ جي ضرورت ڪانهي، جيڪي اک ڏسي ۽ رُوح محسوس ڪري اهو لکڻ ئي ادب آهي .ان ڪان وڌيڪ نعريبازي آهي.

ڇا، اها ڳالهہ صحيح آهي؟ هرگز نہ!

ادب سڌيءَ طرح دماغ سان مخاطب نٿو ٿئي .اهو اڻ سڌيءَ طرح، دل جي معرفت دماغ سان پنهنجي ڳالهہ ڪري ٿو .سندس ٻولي علمي ڳالهين ۽ عقلي دليلن جي نہ پر احساسن ۽ جذبن جي ٻولي آهي .سندس وسيلو رواجي لفظ نہ پر لفظن وسيلي ٻين جي دلين ۽ تصورن تي چِٽيل تصويرون آهن.

پر بامعنيٰ احساس يا جذبا بہ ڪنهن نہ ڪنهن ڄاڻ، ڪنهن نہ ڪنهن سمجهہ تي ٻڌل هوندا آهن .ڄاڻ ۽ سمجهہ کان خالي، بي معنيٰ احساس ۽ جذبا بي اثر ۽ فضول ٿين ٿا .اديب ۽ فنڪار جا احساس ۽ جذبا زندگي ۽ انساني سماج بابت جيتري وڌيڪ ڄاڻ ۽ سمجهہ جي سرچشمن مان ڦُٽي نڪتا هوندا، اوترا ئي اُهي وڌيڪ اثرائتا ٿيندا .اهي زندگيءَ جي بُنيادِي حقيقتن ۽ سچاين جي جيتري گهري ۽ وسيع پروڙ جي عڪاسي ۽ ترجماني ڪندا، اوترا ئي اُهي وڌيڪ قيمتي ۽ ڪارائتا ٿيندا .زندگيءَ ۽ انساني سماج جي بنيادي حقيقتن ۽ سچاين جي ڄاڻ، سمجهہ ۽ پروڙ کان خالي ادب ۽ فن ۾ ڪٽي ڪيتري ڪاريگري ۽ هنر، سِڻاءُ ۽ فن هجي پر اهو ڄڻ پاڻيءَ تي ڦوٽو آهي، جيڪو پل ۾ ڦِسي پوندو.

اڄ جو انسانيت دوست ۽ عوام دوست مثالي ادب اهو ۽ فقط اهو ئي سگهي ٿو، جيڪو انساني سماج، انساني تاريخ ۽ اڄ جي دنيا جي مکيہ ۽ بنيادي حقن ۽ سچاين کي ڄاڻي،

سمجهي، پروڙي، انهن جي پنهنجي ذات ۽ ڏانءُ وسيلي عڪاسي، ترجماني ۽ وڪالت ڪري.

ڀرپور سماجي ڄاڻ ۽ سمجهہ کان سواءِ اعليٰ عوامي ادب تخليق نٿو ڪري سگهجي

نہ سڀ صحيح سماجي عالم ۽ سائنسدان ۽ نہ وڏا اديب ۽ فنڪار هئا ۽ نہ سڀ اديب، شاعر ۽ فنڪار ڪي وڏا سماجي عالم هئا، نہ وري ڪو ايئن آهي تہ ڪو هرويرو سڀ گهٽي سماجي ڄاڻ ۽ سمجهہ رکندڙ اديب، شاعر ۽ فنڪار گهٽ سماجي ڄاڻ ۽ سمجهہ رکندڙ اديبن، شاعرن ۽ فنڪارن کان لازمي طرح وڏا اديب، شاعر ۽ فنڪار هوندا .ممڪن آهي تہ انهن ۾ صحيح سماجي ڄاڻ، سمجهہ ۽ پروڙ هجي، پر ڏانءُ ۽ فن جي معاملي ۾ پوئتي پيل هجن.

استثنائون يعني نِياريُون حالتون هر هنڌ آهن پر عام طرح ايئن آهي تہ وڏي ۾ وڏا اديب، شاعر ۽ فنڪار اهي ماڻهُو ٿيا آهن، جن ڪتابن توڙي ذاتي مشاهدي ۽ تجربي وسيلي هن جهان، انساني سماج ۽ انساني زندگيءَ جو پنهنجي دؤر جي سڀ کان اڳتي وڌيل علمن جي روشنيءَ ۾ ڳوڙهو ۽ تخليقي مطالعو ۽ استعمال ڪيو، اڄ جي دؤر جي سچي اديب ۽ فنڪار لاءِ بہ انساني زندگي، انساني سماج ۽ انساني تاريخ بابت سماجي علمن ۽ سائنسن جي پوري واقفيت، سمجهہ ۽ پروڙ بيحد ضروري آهي.

زندگيءَ جا ڪي بُنيادِي ۽ وڏا سوال

هيءَ ڪائنات ڇا آهي؟ ان جي بناوت ۽ تاريخ ڇا آهي؟ ڌرتيءَ ۽ ان تي پيدا ٿيل زندگيءَ جي ڪهاڻي ڇا آهي؟ انسان ڪيئن پيدا ٿيو ۽ تاريخ جون ڪهڙيون منزلون ٽپي هِتي پهتو آهي؟ انساني سماج ڇا آهي؟ هيءَ دنيا جيئن آهي تيئن ڇو آهي؟ ڇا، اها هميشہ ايئن رهي آهي ۽ سدائين ايئن رهندي !يا ڇا اها بدلجي پئي؟ جي ها، تہ ڪيئن ۽ ڪهڙين قوتن جي زور تي؟ ڇا ان تبديليءَ جي رفتار کي تيز ڪري سگهجي ٿو؟ جي ها، تہ ڪيئن؟ ڇا اهڙا بہ ڪي قانون آهن، جي فطرت، انساني سماج، انساني سوچ سيني سان هڪجهڙا لاڳو هجن؟

ڇا، ڪائنات جا اهڙا وڏي ۾ وڏا سوال بہ آهن، جن کان وڌ سوال بيو اڄ تائين پيدا ڪونہ ٿيو آهي؟ انهن جا ڪهڙا جواب ڳولي لڌا ويا آهن؟ وغيره وغيره .اهي سوال جواب انسان جي علم ۽ سندس سمجهہ پرئي عمل جي پيڙهہ آهن .پيڙهہ کان سواءِ اڏاوت ڪهڙي؟

روز ازل کان عظيم انساني ذهن، انهن ڳالهين بابت سوچيندا رهيا آهن .اڄ انهن بابت سوچڻ ۽ صحيح جواب معلوم ڪرڻ جي جيڏي ضرورت آهي، ان کان وڌيڪ اڳ ڪڏهن ڪانه هئي .اڄ جيتري انهن جوابن معلوم ڪرڻ جي سهوليت آهي اوتري اڳ ڪڏهن بہ ڪانہ هئي.

جيڪو استاد، شاعر، اديب، خطيب ۽ عالم وغيره پنهنجي سبق، ڪلام، خطاب يا ٻيءَ تحرير ۽ تقرير وسيلي عوام کي مخاطب ٿئي ٿو، سو جيڪڏهن ان کان اڳ پنهنجيءَ وِتَ آهر پنهنجون بهترين صلاحيتون ڪتب آڻي، ان علمي ۽ عملي پيڙهہ بابت ٿيهن ئي نسن جو زور لڳائي، هر ممڪن حد تائين صحيح معلومات حاصل ڪري، انهن جي روشنيءَ ۾ عوام سان نتو ڳالهائي ۽ رڳو جيڪا ڳالهہ هتان هُتان ٻُڌي اٿس، سا يا جيڪا خيال ۾ اچيس ٿي، سا پيو ڪري يا رڳو ڊز پيو هڻي تہ ان کان وڌيڪ" نيم حڪيم خطره جان، نيم مُلا خطره ايمان "!ٻيو ڪونهي.

هن جهان ۾ ان ۾ وسندڙ انساني سماج جي سمورين پيچيدگين کان پوريءَ طرح واقف ٿيڻ جي پرپور ايمانداريءَ واري ڪوشش ڪرڻ ۽ سدائين ڪندو رهڻ، هر سچي عوامي اديب ۽ فنڪار جو اولين فرض آهي.

باخبر، باشعور ۽ باضمير ڏات ڏٽي

باخبر، باشعور ۽ باضمير ڏات ڏٽي اهو ٿيندو، جيڪو پاڻ کي هن دؤر جي سڀ کان اڳتي وڌيل فطري ۽ سماجي ڄاڻ، سمجهہ ۽ سوچ سان هٿياربند ڪري، ان جي روشنيءَ ۾ ۽ ان جي مدد سان، ٻين ڳالهين سان گڏ، نہ رڳو اهو ڏيکاري تہ دنيا جي ۽ هن ملڪ جي عوام جي زندگي ڪيئن ٿي گذري؟ پر اهو بہ ڏيکاري تہ اها ايئن ڇو ٿي گذري ۽ ڇو نہ ٻي بهتر طرح ٿي گذري؟ اهو ادب نہ رڳو اهو ڏيکاري تہ هن کان بهتر زندگي ڪهڙي ٿي سگهي ٿي ۽ ٿيڻ گهرجي، پر اهو بہ ڏيکاري تہ اها ڪهڙي رستي، ڪهڙن طريقن سان ۽ ڪهڙن وسيلن سان بهتر ٿي سگهي ٿي ۽ اهي ڪهڙا ماڻهُو، ڪهڙيون سماجي قوتون آهن، جيڪي ان ڳالهہ جي ٿيهن نَسن سان مخالفت ڪن ٿيون ۽ ڪنديون رهنديون ۽ ڪهڙيون آهن، جيڪي ان بهتر زندگيءَ لاءِ عوام جي مدد ۽ رهبري ڪري سگهن ٿيون ۽ ڪن ٿيون .اهو باضمير ادب ۽ فن پنهنجو اهو فرض سمجهندو تہ اهڙين قوتن سان موت ۽ حياتيءَ جي جنگ لڙي، جيڪي عوام جي بهتر زندگيءَ واسطي جدوجهد جي راهہ جو پٿر آهن ۽ انهن قوتن سان دل جان سان ٻانهن ٻيلي ٿي، وِڪ وِڪ سان ۽ ڪُلهو ڪُلهي سان ملائي هلي، جيڪي ان جدوجهد جون مددگار ۽ سرواڻ آهن.

سماج جي خرابين ۽ ظلمن تي هر ايماندار اديب ۽ فنڪار کي ڏک ۽ ڪاوڙ ٿئي ٿي ۽ هُو ادب ۽ فن وسيلي ان جو اظهار ڪري ٿو، پر سچي ايماندار اديب جو فرض رڳو اتي ختم نٿو ٿئي، پر سچي ۽ ايماندار اديب کي سوچڻو پوندو تہ جن خرابين ۽ ظلمن کان هُو نفرت ٿو ڪري، سو رڳو اتفاقي آهي يا موجوده نظام ۾ اهي لازمي آهن .اهي رڳو ڪنهن هڪڙي وقت تي، ڪنهن هڪڙي هنڌ ٿين ٿا يا سچي سماج ۾ هر وقت ٿين ٿا؟ انهن جو ڪارڻ فقط ڪو هڪ اڌ خراب ۽ ظالم ماڻهُو آهي يا اهڙا خراب ۽ ظالم ماڻهُو سماج ۾ هر وقت ۽ هر هنڌ موجود آهن؟ جي اهڙا ماڻهُو سماج ۾ هر دؤر ۾ هر هنڌ موجود ۽ غالِب آهن تہ ايئن چو آهي؟ ڇا اهو رڳو ڪو اتفاقن جو سلسلو آهي يا اهڙا ڪي سماجي ڪارڻ آهن، جن جي ڪري اها صورتحال ايئن آهي ۽ هيترين صديون ۽ هيترا زمانا قائم رهي آهي ۽ بدلجڻ جو نالو ئي نٿي وٺي؟ انهن ڪارڻن کي دور ڪرڻ ۽ انهن خرابين ۽ ظلمن جي پاڙ پٽڻ لاءِ عملي طرح بہ ڪجھ ٿي ۽ ڪري سگھجي ٿو يا رُڳو انهن تي افسوس ئي ڪري سگھجي ٿو؟

اُن لاءِ ڪيس هر قسم جي جاچ ڪرڻي پوندي، باخبر ۽ باشعور ٿيڻو پوندو .گهربل ڪتاب پڙهڻا پوندا .ضروري پڇا، ڳولا ۽ جاکوڙ ڪرڻي پوندي .اهو سڀ ڪجھ ڪرڻ کان پوءِ، جي ڪيس پڪ ٿي وڃي تہ هن ڪَلُور کي ختم ڪرڻ جي ڪا واٽ آهي ۽ اها واٽ فلاڻي آهي تہ پوءِ هڪڙي ايماندار ماڻهوءَ جي حيثيت ۾ ان اديب ۽ فنڪار جو اخلاقي، سماجي ۽ انساني فرض ٿي پوي ٿو تہ ثقافتي، ادبي ۽ فني ميدان ۾ پنهنجن اعليٰ آدرشن کي حاصل ڪرڻ لاءِ، ان واٽَ جي ڪاميابيءَ لاءِ، پنهنجي ادبي ۽ فني صلاحيتن وسيلي جيڪي ڪجھ ڪري سگھي، سو ڪري .آدرش ڌارڻ ۽ انهن جي ڪاميابيءَ بابت لاتعلق ٿي وڃڻ منافقي ۽ مَڪارِيءَ کانسواءِ ٻيو ڪجھ بہ ڪونہ ٿيندو.

براين ۽ ظلمن جي صرف اوگهڙ؟

بُراين ۽ ظلمن کي اُگهاڙو ڪرڻ ۽ انهن لاءِ ماڻهن جي دلين ۾ نفرت پيدا ڪرڻ ادب ۽ فن جو اهم فرض آهي .ساڳيءَ طرح ظالم لاءِ نفرت ۽ مظلوم لاءِ همدردي ۽ قياس پيدا ڪرڻ بہ ضروري آهي، پر اهو سڀ ڪجھ ناهي.

بيماريءَ جو تفصيلي ذڪر ڪري ويهي رهڻ ۽ علاج جي ڳالھ ئي ڪائي وڃڻ، ڏاڍي جو اکين ڏٺو احوال ٻڌائڻ ۽ ڏاڍين کي ڪيئن پڪڙجي، سا ڳالھ ئي نہ ڪرڻ، بلڪ مرض جي علاج ۽ ڏوهارين کي پڪڙڻ جي ڳالھ ٻڌي ڪاوڙجي پوڻ غيرفطري حرڪتون آهن.

ڪهڙو نہ عجيب لڳندو جو پٽ، جو ماءُ کي چوي،" امان !اجا توکي چا ڪپي؟ ادا وڏي جي قتل ٿيڻ جي سڄي اکين ڏٺي واردات توکي ٻڌايم، سندس واسطي تنهنجي دل ۾ قياس ۽ قاتلن لاءِ نفرت بہ پيدا ڪيم .توکي واقعي جي خبر بہ پيئي، توکي قياس ۽ افسوس بہ ٿيو .نفرت بہ ٿي .باقي بدمعاش ڪير آهن، انهن کي ڪيئن پڪڙجي؟ ڪنهن جي مدد سان پڪڙجي، ڪهڙو رستو وٺي پڪڙجي، وڙهن تہ ڪيئن وڙهجي، انهن ڳالهين سان منهنجو ڪهڙو واسطو؟ اهي چو معلوم ڪري توکي ٻڌايان؟"

اهڙو ئي رَويو آهي انهيءَ اديب جو جيڪو چوي ٿو تہ،" آءٌ رُڳو پيڙا بيان ڪندس .ان جي ڪارڻن ۽ علاجن جي منهنجي اڳيان ڳالهہ بہ نہ ڪريو، نہ تہ آءٌ وٺي واڪا ڪندس تہ،' ادب ۾ نعري بازي پئي ٿئي"'!

مظلوم ۽ قياس جوڳا ڪردار بہ ڪافي ناهن!

ساڳيءَ طرح رڳو مظلوم ۽ قياس جوڳا ڪردار پيش ڪرڻ بہ ڪافي ناهي .اها ڳالهہ نہ رُڳو عوامي ادب جي انقلابي مقصدن جي خلاف ٿيندي، پر خود سماجي حقيقتن جي بہ خلاف ٿيندي.

چا سماج ۾ عوام جا رُڳو اهي ۽ اهڙا ئي ڪردار آهن؟ ٺيڪ آهي .هڪ حد تائين عوام هينئر برابر" ڪارا، ڪوجها، ڪوڙا ۽ مُور نہ موچارا "آهن .برابر منجهن جاڻ ۽ سمجھ ڪانهي .منجهن عقل گهٽ آهي .هُو ڪيترين ڳالهين ۾ ڪِريل، بي حال، بي ثمرا، بي وسيلا، دوست، دشمن جي سڃاڻپ نہ رکندڙ، چڙوچڙ، وائڙا، بتال، جهنگ جا جناور آهن .هُو برابر ڏيڄو، هراسيل، موچڙن ڪُٽيل، ذليل ۽ خوار آهن.

پر اها ڳالهہ فقط هڪ حد تائين صحيح آهي .ان کان وڌيڪ نہ.

مٿئين جزوي حقيقت جي باوجود بہ هر دؤر ۾ هن ڌرتيءَ تي گذران، مال، دولت، تهذيب تمدن ۽ انسانيت جا خالق ۽ قوت جا سرچشما عوام ئي هئا ۽ اهي ئي رهندا .ايئن نہ هجي ها تہ اسين اجا تائين غارن ۾ وينا هجون ها.

تنهن کان سواءِ اها جُزوي حقيقت ۾ تيزيءَ سان بدلجي رهي آهي .اڄ پورهيت عوام منجهان هزارين لکين ماڻهُو مفت خور، ڦورو ۽ ظالم طبقن جي ماڻهن کان ڪَئِين دفعا وڌيڪ پڙهيل، قابل، داناءُ، سورما، سائنسدان، سپهہ سالار، انقلابي سياسي اڳواڻ ۽ مُدَبر بڻجي چڪا آهن ۽ بڻجي رهيا آهن.

اج بہ اسان وٽ عوام ۾ هر وقت اهڙا مرد، عورتون ۽ ٻار ڍُڪا موجود آهن، جي ڏٻاءُ ۽ وحشانيت جي اونداهيءَ رات ۾ ٽانداٽا، ڏيئا ۽ روشنيءَ جا منارا بڻجي چمڪن پيا.
انهن ماڻهن جون ادب ۾ تصويرون چِٽڻ لازمي آهن.

جيڪڏهن!....

جيڪڏهن اڳوڻين صدين جي عالمي ۽ ملڪي ادب ۾ عوام جي سچن پچن مثالي ماڻهن جون وڏ ۾ وڏ اعليٰ تصويرون چِٽيل هجن ها ۽ اسان وٽ اهڙن تمام گهڻن ماڻهن جا مثال اکين اڳيان هجن ها تہ جيڪر اسان جي بهتر زندگيءَ لاءِ اجوڪي جدوجهد ۾ اج کان ڏهوڻي سُرت، سمجهہ، يقين، خوداعتمادي، ٻڌي ۽ قوت هجي ها.

هنن جا ڀيا هيرا !عوام جا ڀيا!

اسان جي هيرن ۽ عوام جي دشمنن جي هيرن ۾ کهڙو فرق بلڪ تضاد آهي، تنهن جو اندازو رُڳو ٻنهي ڌرين جي" مَحبُوبہ "بابت مختلف بلڪ اُبتڙ تصورن مان ئي لڳائي سگهجي ٿو.

مثالي مَحبُوبہ ڪنهن کي چئجي؟

هڪڙي پورهيت جا عورت کي پسند ڪرڻ جا اُصول، ماپا توراڙا ۽ ڪسوٽيون، مُفت خور طبقي جهڙا ساڳيا ٿي نٿا سگهن.
پورهيت جي دلپسند عورت اها ٿي نٿي سگهي، جيڪا سڄو ڏينهن رُڳو هار سِينگار ڪريو، اجڙي چمڙيءَ واري گُڏي ٿيو، ويني ناز نخرا ڪري، پاڻيءَ جو وَٽو بہ پاڻ پري پيئڻ لاءِ تيار نہ هجي، ڪَک ڀجي ٻيٽو نہ ڪري سگهي، وات مان ڪو اکر ڪڍي تہ ڏهہ ڏينهن مُنهن سُڄايو ويني هجي .پورهيتن جي تصورن جي محبُوبہ اها سدا ملوڪ" مڙس ماڻهُو"، لڏڻ هوندي، جيڪا دل ڏيئي تہ وري مار موچڙي جي ڊپ کان پير پوئتي نہ موڙي وڃي . اونداهي سُهائيءَ جو خيال نہ ڪري، ڀن جي ڪڙڪي يا ڪُتي جي ڀؤنڪ تي ڏکي نہ وڃي . ڪوهہ اڏ پنڌ ڪرڻو هجي تہ ڪري اچي، ڀڄاڙيءَ جو جي محبت جون ويرياڻيون ڪُهاڙيون اُپيون ٿي وڃن تہ يا بسم الله !ڪري، پهرين پنهنجو سِرُ اَڏيءَ تي رکي!

جيڪا زال ٻڄڻ کان پوءِ لولو بہ پچائي، مال بہ ڌُهي، گاهہ پنو بہ ڪري، گهر جو ڪارخانو بہ هلائي، ٻار بہ پالي، ڪنهن مهل ڪاوڙ ۾ بہ سوٽيون لڳي وجنس تہ مهينو سڄو مٿو ٻڌيو بہ نہ ويني هجي، لٽي پٽي مڙس سان لٽ ڌُڪي ۾ بہ سروٻدر لٽ وڃائي ڄاٽي، هرويرو ڪنهن للوءَ پنجونءَ جي حشمت ئي نہ ٿئي، جو ساڻس مُهاڏو اٽڪائي سگهي!

حقيقت، حقيقت پسندي ۽ حقيقت نگاري ڇا آهن؟

جڳ مشهور داناءَ اينجلس چيو آهي) "Things are dead by destination" :جن شين جي مقدر ۾ موت آهي، سي) ڪن ڳالهين ۾ (جڻ هينئر ئي مئل آهن (.ساڳيءَ طرح ڊگهي عرصي جي خيال کان سياڻي وجود ۾ اچڻ واري حقيقت کي اڄوڪي حقيقت ڪري شمار ڪري سگهجي ٿو ۽ ڪرڻ گهرجي.

ظاهر ۽ باطن ۾، صورت ۽ اصليت ۾ اڪثر تضاد هوندو آهي .ڪيترين شين ظاهري طرح حقيقت نظر ايندڙيون آهن، پر اِهي اڪثر پنهنجي حقيقت وڃائي چڪيون هونديون آهن . هُو اهي زنده لاش هونديون آهن، جيڪي اڃا دفن نہ ٿيا آهن .ساڳيءَ طرح ڪيترين زبردست حقيقتون عام اکين کان اوجهل هونديون آهن .انهن کي ڏسڻ لاءِ دوربيني ۽ خوردبينيءَ جي لوڙ پوندي آهي.

سائنسي عالمي تاريخي نقطي نظر جي دوربيني ۽ صحيح سماجي ڄاڻ ۽ سمجهہ جي خوردبينيءَ سان ڏسبو تہ اڄ سموريءَ دنيا ۾" وجاءَ الحق، وزهق الباطل انالباطل ڪان زهوقا) ".حق آيو، باطل تباهہ ٿي ويو، بيشڪ باطل تباهہ ٿيندڙ شيءِ آهي (وارو منظر نظر ايندو، پر عام ماڻهن جون اکيون انهن حقيقتن کي في الحال ڏسي نٿيون سگهن.

حقيقت نگاريءَ جو مقصد اهو ناهي تہ ادب ۽ فن ئي ختم ڪري ڇڏجي، رُڳو فوٽو گرافي ڪجي جا لازمي طرح بلڪل سطحي، هڪ طرفي ۽ بي جان هوندي .عوامي ادب ۽ فن جو مقصد عوام کي سندن زندگيءَ جو صحيح، گهرو ۽ پرپور شعُور ڏيڻ آهي .اها ڳالهہ تڏهن ٿي سگهندي، جڏهن ادب ۽ فن کي سندس دستوري هٿيارن يعني بامقصد وڏاءَ، مفروضن ۽ سينگار سان هٿياربند رهڻ ڏنو وڃي.

پورهيت ادب تي اجايو زور ڏيڻ جو کهڙو ضرور؟

سرمايہ دار ترقي پسند اديب ۽ وللي واويلائي اديب ٻئي ڌريون هن باري ۾ مختلف نمونن ۾ ساڳي ڳالھ چون ٿا .هي چون ٿا تہ،" پورهيت ادب تخليق ڪرڻ جي ڳالھ تي اجائي زور ڏيڻ جي ضرورت ڪانهي .سماج ۾ رُڳو پورهيت تہ ڪونهن !ڇو نہ سڀني طبقن بابت لکجي؟"

پورهيت عوام بابت، پورهيت عوام لاءِ، سندن ئي باشعور عالمي نقطي نظر ۽ بيهڪ ڪان ادب ۽ فن تخليق ڪرڻ تي گهڻي ۾ گهڻو زور ڏيڻ ان ڪري ضروري آهي، جو دنيا جو اڄ تائين جو ادب نوانوي سيڪڙو ڏهائي نوانوي سيڪڙو غيرپورهيت آهي ۽ ڪافي حد تائين پورهيت مخالف ادب آهي .ان ڪري باخبر ۽ باشعور پورهيت ۽ غيرپورهيت ادب جي وچ ۾ توازن سراسر پورهيت ادب جي خلاف بيٺل آهي .اهڙي بگڙيل توازن کي درست ڪرڻ عوام جي لاءِ اشد ضروري آهي.

پر اسين ڪٽي کهڙي بہ ڪوشش ڪريون تہ بہ موجوده حالتن ۾ اسين ان توازن کي درست ڪري نٿا سگهون.

انهن حالتن ۾ باخبر ۽ باشعور اعليٰ پورهيت ادب جي تخليق تي جيترو گهڻو زور ڏجي، سو ٿورو ٿيندو .جيڪو بہ ماڻهو عوام جي خلاف ناهي، سو ان ڳالھ کي انصاف ڀريو بلڪ انتهائي لازمي سمجهندو.

اوڻٽيهہ راتيون چور جون هڪڙي رات شاھ جي!

ٻين طبقن جي جذبن، اُمنگن ۽ سندن هيرن، هيروئنن جو ذڪر تہ صدين کان ٿيندو اچي ۽ اڄ بہ ٿئي پيو .باشعور عوام جي هيرن ۽ هيروئنن ۽ ٻين مثالي ڪردارن ۽ ڪارنامن جو ذڪر ذري گهٽ ڇڻ ٿيو ئي ڪونهي .ان هڪ طرفائيءَ کي دور ڪرڻ لاءِ پورهيت عوام بابت ادب ۽ سو بہ باشعور انقلابي سمجهہ ۽ نقطي نگاهہ وارو ادب تخليق ٿيڻ ضروري آهي.

اڳي هر ڳالھ ۾ غيرملڪي عوامي طبقن جي هڪ هٽي هئي .هاڻ صدين بعد نيٺ عوام جو وارو آيو آهي ۽ اهي آهستي آهستي هن ڌرتيءَ تي زندگيءَ جي هر شعبي تي قبضو ڪري رهيا آهن" .اوڻٽيهہ راتيون چور جون هڪڙي رات شاھ جي "!هاڻ شاھ عوام جو زمانو اچي ويو آهي .ان کي وارو ڏيڻ ۾ ڪنهن کي ارهو نہ ٿيڻ گهرجي.

ڇا پورهيت ادب جي معنيٰ سڪٽي نعريبازي آهي؟

عام طرح پورهيت ادب جو مطلب اهو ورتو ويو آهي ته پورهيت ادب کي فقط پيٽ جي مسئلن تائين محدود رکيو وڃي، سو به نهايت مشيني، بيهودي، سطحي ۽ غيرفني نموني، سُونهن جي مقابلي ۾ رکو بُک تي لکجي .مانيءَ کي سونهن جو مخالف ڏيکاري، سونهن کي رد ڪجي ۽ مانيءَ جا نعرا هڻجن.

اها ان مسئلي ڏانهن، نهايت بي سمجهي، بي علميءَ واري رَوِش آهي .انسان کي ماني به کپي ته محبوب به .علم به کپي ته عمل به .لطيف ۽ حافظ جا شعر به کپن ته اينسٽائين ۽ مارڪس جا سائنسي نظريا ۽ کوجنائون به.

اقتصادي مسئلن سميت سمورا انساني مسئلا ادب جو جائز مواد آهن، پر رُکو رُکي، بُسي ۽ غيرفني نموني مسئلا بيان ڪرڻ ادب ناهي .سچو ادب سيرت سان گڏ صورت به آهي . صحيح سوچ ۽ مقصد سان گڏ صحيح ڏانءُ ۽ ڏات به آهي .صحيح سوچ ۽ مقصد کان سواءِ ادب، ادب ته آهي پر کوکلو ۽ ڪوڙو ادب آهي .ساڳيءَ طرح ڏات ۽ ڏانءُ کان خالي ڳالهيون صحيح سوچ ۽ مقصد واريون ڳالهيون ته هونديون پر انهن کي ادب ۽ فن ڪونه ڪوٺي سگهبو.

مقصد ۽ فن ۾ توازُن جو مسئلو ڏکيو مسئلو آهي، پر ان کي ڪوشش سان حل ڪري سگهجي ٿو .عالمي پورهيت ادب ۾ ان کي نهايت خوبصورتيءَ، نفاسَت ۽ ڪاريگريءَ سان حل ڪيو ويو آهي.

جاگيردار سرمايه دار ادب معنيٰ جاگيردارن يا سرمايه دارن جو جاگيردارن يا سرمايه دارن لاءِ لکيل ادب؟

نه .جاگيردار ادب اهو جيڪو لکيو ڪٽي هڪڙي بُکئي يان هاريءَ هجي، پاڻ جهڙن ئي بکين پانگن لاءِ، سندن ئي باري ۾ ۽ سندن ئي ٻوليءَ ۾، پر مجموعي طرح ان جو تاثر جاگيردار طبقي جي سوچ، لاڙن ۽ مفادن مطابق هجي.

ساڳيءَ طرح سرمايه دار ادب اهو ادب آهي، جيڪو لکيو ڀلي سرمايه دار نظام توڙي سرمايه دارن کي گاريون ڏيندڙ ماڻهوءَ هجي، پر شعوري يا لاشعوري طرح ان ۾ ڳالهه اها ٿيل هجي جا سڌي يا اڻ سڌيءَ طرح سرمايه دار طبقي جي سوچ جي مطابق هجي ۽ پَس و پيش انهن جي حڪمت عمليءَ کي هٿ ڏئي .مثال طور، عام ماڻهن ۽ سفيد پوشن جي رُکو انهن سماجي اُمنگن ۽ جذبن جي ترجماني ڪري، جن جي پوري ڪرڻ لاءِ بظاهر پورهيت انقلاب يا پورهيت اقتدار جي ضرورت نه پوي ۽ اهي سرمايه دار اقتدار جي حدن اندر ئي پوريون ڪرڻ جي خواهش ڏيکاريل هجي.

ڇا پورهيت طبقي جو اديب جيڪو ادب تخليق ڪري، سو پورهيت ادب چئبو؟

اسين چئي چُڪا آهيون ته حاڪم طبقن جا زندگيءَ جي مختلف شعبن ۾ نمائندا رُڳو سندن طبقي جا نه هوندا آهن .هُو اڪثر گهڻو ڪم ڦُريل ماريل طبقن مان پرتي ڪيل چاڙتن کان وٺندا آهن .ڦورو فوج جي اڪثريت غريب طبقن جي هارين جي هوندي آهي .ادب ۾ به ڪيترا ٻُڪيا پانگ اديب ۽ فنڪار پيٽ پريل طبقن جون ٻوليون ٻوليندا آهن .ان جي اُبتڙ هينئن به ٿيو آهي ته سفيد پوش طبقن مان به ڪي ڪي اديب پورهيت ادب يا گهٽ ۾ گهٽ پورهيت دوست ادب تخليق ڪندا رهيا آهن .ان ڪري پورهيت ادب جي سڃاڻپ جي ڪسوٽي رڳو لکندڙ جو پورهيت هجڻ ناهي.

ڇا پورهيتن سان هَمدرديءَ وارو هر ادب پورهيت ادب سڏي سگهجي ٿو؟

ڏسڻو اهو آهي ته ادب، پورهيت طبقي جي علمي تاريخي نقطي نظر، مُفادَن ۽ سندن جدوجهد جي ڀرپور ۽ اونهي سمجهه ۽ شعور جي روشنيءَ ۾ تخليق ڪيو ويو آهي يا ان بنا؟ پهرين حالت ۾ ان کي باشعور پورهيت ادب چئبو، ٻيءَ حالت ۾ ان کي پورهيت ادب ته چئبو پر باشعور نه بي شعور، دل جي ڏوڙ تي تخليق ڪيل پورهيت ادب.

پر مڪمل طرح باشعور پورهيت ادب لاءِ رڳو صحيح فطري ۽ سماجي سمجهه جي ضرورت ناهي .اها به ضرورت آهي ته لکندڙ پاڻ کي باخبر ۽ باشعور پورهيت عوام جي پوزيشن ۾ وجهي، ذهني ۽ جذباتي طرح انهن جو موقف ۽ بيهڪ اختيار ڪري، يعني خود ڏر -ڌُٽي بڻجي لکي ۽ نه هڪ ڇاڙو ۽ سمجهو تياڪڙ ۽ خدا ڪارڻ جواب ڏيڻ وارو تماشائي بڻجي.

ڇا سفيد پوشن ۽ ٻين طبقن بابت ادب تخليق نه ڪجي؟

ڇو نه ڪجي؟ پر هينيون ڳالهيون ذهن ۾ رکي پوءِ (1) :لکندڙ اڪثر سفيد پوش طبقي جا آهن ۽ انهن گهڻي ڀاڱي رڳو پنهنجي طبقي بابت لکيو آهي .عوام بابت لکيو اٿن ته عوام جي باخبر، باشعور نقطي نظر ۽ موقف کان نه پر سندن پنهنجي طبقي جي نقطي نظر ۽ موقف کان . ادب ته اڳيئي سفيد پوش طبقي بابت ۽ ان لاءِ لکيل ادب جو غَلبو آهي .ادب جي گاڏي اڳيئي ان طبقي جي پاسي اولار تي بيٺي آهي.

(2)سفيد پوش طبقو ساڳئي وقت ٻن اُبتڙ قسم جي سماجي مُفادَن ۽ سماجي منزلن ڏانهن ڇِڪ محسوس ڪري ٿو .اهو گهڻي ڀاڱي عوام مان پيدا ٿيل آهي، هيئنر ٻه سندس گهڻي ڀڱي گهڻا بُنيادِي ۽ دائمي مُفاد عوام سان گڏيل آهن، پر سندس سماجي ڪَعبو قبلو قورو طبقا آهن، جن سان گڏجي هڪ ٿيڻ لاءِ هُو تڙپندو رهي ٿو .اها ڳالهه ٻي آهي ته مجموعي طور هُو ڪڏهن ٻه اها منزل حاصل ڪري سگهي ئي نٿو .سفيد پوشن جي عوام سان گڏپ وارن سماجي مُفادَن بابت ادب ٻه صحيح نُقطي نظر کان لکيل هجي ته پورهيت ادب جو حصو ٿي سگهي ٿو، ڇو ته سفيد پوش هڪ حيثيت ۾ پورهيت آهي .البت ٻيءَ ۾ هُو عوام کي ڦُريندڙن ۾ شامل ۽ ساڻن ٻه پتيدار آهي، سا ڳالهه ٻه ڪڏهن وسارڻي ڪانهي.

بهرحال سچو باخبر ۽ باشعور پورهيت اديب سفيد پوشن بابت ته ڇا خُود جاگيردار ۽ سرمايه دار طبقن بابت لکندو ته ٻه اهو پورهيت ادب ئي چئبو، ڇو ته پنهنجي پورهيت نقطي نظر يا موقف جي ڪري اهو ادب، پورهيت طبقي بابت نه هوندي ٻه ۽ انهن جي دشمنن بابت هوندي ٻه، پورهيت عوام جي ئي نقطي نظر ۽ موقف کي هٿي ڏيندو .مثال طور گورڪيءَ جا آمريڪي سرمايه دارن بابت تاثر جيڪي سنڌيءَ ۾" ڪروڙپتيءَ "جي عنوان سان ڇپيل آهن.

اَلبَت بُنيادِي طرح پورهيت ادب پورهيتن بابت ئي هوندو ۽ انهن لاءِ ئي تخليق ڪيل هوندو .اهو بُنيادِي طرح پورهيت عوام جي انهن سماجي اُمنگن ۽ آدرشن جي ترجماني ڪندو، جيڪي فقط سماجي انقلاب ۽ پورهيت انقلابي اقتدار وسيلي ئي پورا ٿي سگهن ٿا.

ڇا وللي واويلائي ترقي پسند آهن؟

ڪيترائي وللي واويلائي پاڻ کي ترقي پسند سڏائين ٿا، ان لاءِ هُو ڪَئين پراڻيون سندون ۽ انعامي ٻلا ڪڍيو ڏيکارين .ڇا هو واقعي ترقي پسند آهن؟

جيڪي شيون يڪيون ۽ سڄيون ساريون نظر اچن ٿيون، سي فقط ٻاهران ۽ پري کان ايئن نظر اچن ٿيون .حقيقت ۾ اهي گهڻن اُبتڙ ۽ پاڻ ۾ وڙهندڙ جُزن جون نهيل هونديون آهن.

هر ٻيءَ شيءِ وانگر ادبي ۽ فني تحريڪون ٻه، اُبتڙن جي ميلاپ ۽ پاڻ ۾ ويڙهه جي پيداوار آهي .اهي ٻه ان ويڙهه جي نتيجي طور پنهنجون خاصيتون ۽ مقدار بدلائين ٿيون . جيڪي شيون شروعات ۾ ترقي پسند هيون، سي حالتن جي تبديليءَ سان گڏ آهستي آهستي

پنهنجو روپ بدلايو پنهنجي اُبتڙن ۾ بدلجي سگهن ٿيون .ترقي پسند ادب جي تحريڪ هڪ گهڻ-طبقاتي ادبي گڏيل مَحاذُ هو، جنهن ۾ ٿورا سماجي سُرت ۽ سمجهه رکندڙ پورهيت اديب ته هئا ۽ گهڻا سرمايہ داري لاڙا رکندڙ توڙي موقعي پرست ۽ ابن الوقت ماڻهو به هئا.

جنهن دؤر ۾ عوام جي جدوجهد چاڙهه ۾ اچي ٿي ۽ ترقي پسنديءَ ۾ عزت آبرو ۽ فائدا آهن، تڏهن موقعي پرست اديب ترقي پسنديءَ جا سيني ڪان وڏا پڳڙ ٻَڌيو، اسٽيج تي سيني ڪان اڳ اچيو، براجمان ٿيو وڃن ۽ پاڻ کي ترقي پسنديءَ جا واحد نمائندا ۽ چوڌري ڪريو مشهور ڪرائين.

پر جڏهن اها لاٽ ۾ اچي ٿي، ته هي رات وچ ۾ بدلجيو ماڻهُو ئي ٻيا ٿيو پون، جڻ ترقي پسنديءَ نالي ڪنهن شيءِ جا واقف ئي ناهن!

سموري ملڪ جي ابن الوقت سابق ترقي پسندن جي اها حالت آهي، اڄ هُو" ساڏن سان سن مُک، پئنچن سان پورا "تيا وينا آهن" .ماسي ورائي، دم پنهنجي دم پرائي".

سنڌ ۾ به اڄ ڪيترا سابق ترقي پسند موقعي پرست ادبي چوڌري، موقعي پرستن جي ازلي آئين ۽ دستور مطابق، پنهنجي ادبي دڪانن تي ترقي پسنديءَ جا پراڻا بورڊ ٽنگيو، انهن هيٺ پنهنجن دڪانن کي زندگيءَ کان مايوسيءَ جي مکين جهنگيل زوالي مال سان سٽيو، مُڇون وٽيو، مجمعا لڳايو وينا آهن ۽ ترقي پسند ۽ بامقصد عوامي ادب تي ٺٺوليون ڪندي ۽ مٿس نعريبازيءَ جا الزام هڻندي، وات ئي بند نٿو ٿئين .اهڙي قسم جا ماڻهو حقيقي طرح نه اڳ ترقي پسند هئا ۽ نه اڄ آهن.

باب انون

ماضِيءَ جو ادب

ماڻهو سپ سهڻا، پکي سپ نہ هنج،
ڪنهن ڪنهن ماڻهوءَ منجهہ، اچي بوءِ بهار جي.

(لطيف)

عوام دشمن هميشہ پنهنجي دؤر جي هر سچائيءَ ۽ ترقي پسنديءَ جي چتي مخالفت پئي ڪئي آهي .اها مخالفت" اڄ "جي ڪوڙ، ناحق ۽ رجعت پرستيءَ جي وسيلي بہ ڪئي اٿن ۽ "ڪالهہ "جي مُدي خارج سچائي ۽ سابق ترقي پسنديءَ سان بہ ڪندا رهيا آهن.

هُو هميشہ ڪالهوڪي سچ، ڪالهوڪي حق ۽ ڪالهوڪي ترقي پسنديءَ تي زور ڏيندا ۽ ان ڪي اڄوڪي سچ، اڄوڪي حق ۽ اڄوڪي ترقي پسنديءَ ۽ انقلاب ڪي دٻائڻ لاءِ ڪتڙو ڪندا رهيا آهن .بلڪل ائين جيئن ڪالهوڪي ڏاڏي مڙس ڪان پوليس پڳيءَ، پيراڏي ۽ لال جو ڪم وٺندي آهي.

جڏهن ڪالهہ" اڄ "هو ۽ جڏهن ڪالهوڪي ترقي پسندي، ان وقت جي" اڄ "جي ترقي پسندي هئي، تڏهن اهي ساڳيون سماجي قوتون، جيڪي اڄ انهن جي ساراهہ مان نٿيون ڍاپن، سي ڪات ڪهاڙا ڪڻي، سندن پويان پيل هيون.

اڄ عوام دشمن چون ٿا،" ڇا جو عوامي ادب، ڇا جو عوامي دشمن ادب؟ ڪهڙو پورهيتن جو ادب، ڪهڙو سرمايہ دارن ۽ جاگيردارن جو ادب؟ ادب، ادب آهي .دنيا جو عظيم ادب ڏسو ! هر قسم جي ماڻهن ان کي لکيو آهي .غريب ڪان غريب ۽ شاهوڪار ڪان شاهوڪار اديبن ان کي لکيو آهي، پر مجال آهي جو ان ڪري ڪو تِر جو بہ فرق پوي؟ عظيم ادب عظيم آهي، چاهي ان کي غريب لکيو هجي يا شاهوڪار .ادب ۾ اهو غريب شاهوڪار، سرمايہ دار پورهيت جو ڏقيڙ وجهڻ جهالت ۽ بيهودگي آهي".

عوام جو دشمن هڪڙو ٽولو نہ، گهڻا ٽولا آهن .جيڪڏهن سُرت نہ ڪبي تہ ماڻهو هڪڙي دشمن جي ڳالهين ڪي مُنهن ڏيڻ ۾ اهڙو محول تي ويندو ۽ اهڙيون ڳالهيون ڪري ويهندو،

جو هڪڙي دشمن کان پاڻ بچائيندي ٻين دشمنن جو آسان شڪار ٿي پوندو .هڪڙي ٽولي جي وچايل ڪوڙڪيءَ کان پاڻ بچائيندي، ازخود ٻين ٽولن جي وچايل ڪوڙڪين ۾ ڦاسي پوندو!
جاگيردار رجعت پرست ادبي ٽولو سدائين فرمائيندو رهندو آهي ته فقط" پنهنجو "يعني جاگيردار رجعت پرست" ادب "پڙهو" !پرائو "يعني ترقي پسند سرمايہ دار ادب يا پورهيت ادب نہ پڙهو .اُهو آمريڪا، يورپ، روس ۽ چين وارن ڪافرن جو ادب آهي .ان سان پنهنجو ڪهڙو واسطو؟ ان جي جواب ۾ ترقي پسند چوندا آهن تہ،" ادب نہ' پنهنجو 'ٿيندو آهي نہ' پرائو .'ادب سڄيءَ دنيا جي انسانن جي، سموري انسانيت جي گڏيل ميراث آهي".
جاگيردار رجعت پرستن جي اُٺاريل دليلن جي جواب جي حد تائين اهو جواب صحيح آهي، پر مڪمل طرح ۽ غيرمشروط طرح صحيح ڪونهي .مثلاً ماضيءَ جي ادب ۽ فن کي وٺو.

ماضيءَ جو عظيم ادبي ورثو:

هنجن سي هيڪار، جي ڳڻ ڪري نهارئين،
تہ لڳن سي ٻيهار، ٻيلهہ نہ ٻڌي ڪڌهين.

(لطيف)

اسان جو" هينئر"،" اڄ "جي پيڙهہ تي بيٺل آهي .هن دؤر جو پورهيت توڙي ٻيو اعليٰ ادب، ماضيءَ جي اعليٰ ادب جي پيڙهہ تي بيٺل آهي .ان پيڙهہ کان سواءِ اهو هرگز تعمير ٿي نہ سگهي ها.
ماضيءَ جي انسان دوست، روشن خيال ۽ ترقي پسند ادب انساني تاريخ ۾ نهايت اهم ڪردار ادا ڪيو آهي، جنهن جي ڪري انسان ذات ان جي جائز طرح ٿورائتي آهي ۽ سدائين رهندي.
ماضيءَ جي ادب کان تنقيدي نموني پر توجهہ ۽ احترام سان سِکڻ کان سواءِ ڪوبہ اديب صحيح معنيٰ ۾ اعليٰ عوامي ادب تخليق ڪري نٿو سگهي.
ماضِيءَ جي انسان دوست، روشن خيال ۽ ترقي پسند اديبن ۽ فنڪارن پنهنجين حدبندين، نقصن ۽ اڻ پوراين جي باوجود، ادب ۽ فن تخليق ڪرڻ لاءِ ڏاڍا ڪشالا ڪيا ۽ ڏک ڏٺا آهن . ڪيترين حالتن ۾ هنن وڏيون قربانيون ڏنيون آهن.

جيئرا جاڳندا معجزا

هنن مان ڪي اهڙا بہ هئا، جن جي تخليقي فتحن ۽ ڪارنامن اڳيان جوليس سيزر، سڪندراعظم، چنگيز، تيمور ۽ نيپولين جهڙن جون فتحون هيچ هيون .هنن پنهنجي وقت، پنهنجي طبقاتي، ملڪي ۽ قومي سوچ ۽ سمجهہ جي حدن اندر، فن جا اهي تاج محل اڏي ڇڏيا آهن، جن جي سُونهن ۽ عظمت، هر ڳالهہ جي باوجود، ڪڏهن بہ ختم نہ ٿيندي .هنن پنهنجي وقت جي هماليہ جي چوٽين کي سر ڪري ڇڏيو آهي ۽ ستارن تي ڪَمَندُ وڌا آهن . هنن اهڙا جيئرا جاڳندا معجزا ڏيکاريا آهن، جيڪي هر نسل کي اچرج ۾ وجهندا رهندا .هي ماڻهو انسانيت جو سينگار ۽ هن ڌرتيءَ جا مرڪ هئا .ڌرتيءَ جا پُٽ ۽ ڌِيئون هميشہ سندن ياد کي احسانمنديءَ جي آلاڻ سان پريل اکين سان ۽ احترام ۽ شڪر گذاريءَ وچان جهڪيل ڪنڌن سان، نمي سلام ڪندا رهندا.

ماضيءَ جي اديبن ۽ فنڪارن زندگيءَ جون جيڪي لکين ڪروڙين، اڪثر اڻ پوريون، هڪ طرفيون، پر گُوناگُون جهلڪيون اسان کي ڏيکاريون آهن، انهن سمورين گڏجي، ڇندجي ڇاڻجي، ڄاڻ، سمجهہ ۽ ڏاهپ جي داڻن ڪڻن جا ايڏا انبار گڏ ڪري ڇڏيا آهن، جو جيڪڏهن اسين انهن کي جانچي ڏسون، صاف ڪريون ۽ وري تنقيدي ۽ تخليقي نموني پرکيون تہ "ڪڻن مان ڪيچ "واري حساب سان اسان وٽ ڪيچ پچي پون.

دنيا جو اعليٰ ادب اسان جو اهڙو بي بها ورثو آهي، جنهن جي تنقيدي ڇنڊڇاڻ ڪرڻ، ان کي وڏائڻ ويجهائڻ ۽ انهن مان پورو پورو تخليقي نفعو حاصل ڪرڻ اسان جو مقدس عالمي تاريخي فرض ۽ اعزاز آهي.

انهن ڳالهين جي باوجود اها ڳالهہ هرگز نظرانداز ڪرڻي ناهي تہ ماضِيءَ جو ادب عوام لاءِ تمام گهڻين غلط ۽ نقصانڪار ڳالهين سان بہ پريل آهي.

ماضِيءَ جي ادب ۾، ڪافي حد تائين، خود ماضِيءَ جي عظيم ادب ۾ بہ، انساني سماج جي سڀ کان وڏين ۽ بُنيادِي حقيقتن کي نظرانداز ڪيو ويو آهي .سماجي تاريخ جي هڪڙي پاسي سڀ کان نيچ ۽ ظالم ۽ ٻئي پاسي سڀ کان عظيم ۽ نيڪ ڪارنامن تي ۽ سڀ کان اهم سماجي لاڙن ۽ تحريڪن تي پردو وڌو ويو آهي ۽ انهن بابت خاموشي اختيار ڪئي وئي آهي . انهن جي جاءِ تي عام طرح ڏهين درجي جي معمولي ڳالهين کي کنيو ويو آهي ۽ ڪين حد کان وڌيڪ اهميت ڏني وئي آهي.

ماضِيءَ جي ادب مجموعي طرح عوام کي پنهنجي مدد کان محروم رکيو آهي ۽ سندن دشمنن جي خدمت ڪئي آهي.

ان جا مکيہ سبب ھئا اڻجاڻائي ۽ مجبوري .اڻجاڻائي اھا، جو ماضِيءَ جو ادب عام طرح سماج بابت نھايت ھڪ طرفي، متاڇري، سطحي، قياسي، گھٽي ياڳي غلط ۽ گمراھ ڪندڙ ڄاڻ ۽ سمجھ جي آڌار تي تخليق ڪيل ھو.

ماضِيءَ جو ترقي پسند ادب

خود اھو ادب جنھن کي اسين اڄ ماضِيءَ جو ترقي پسند يا عظيم ادب چئون ٿا، اھو بہ اُبتڙن جي ميلاپ ۽ ويڙھ جي پيداوار ھو .اھو يڪو، سڄو سارو ترقي پسند ۽ عوام دوست ڪونہ ھو.

گذريل زمانن جا جيڪي عظيم اديب ۽ فنڪار پنھنجي دؤر ۽ پنھنجي نظام جي ترقي پسند لاڙن جا ترجمان ۽ وڪيل ھئا، تن جون تخليقون ان وقت جي حالتن ۾ رجعت پرست تخليقن جي ڀيٽ ۾ ڪٽي ڪيتريون بہ اڳيريون ۽ ترقي پسند ھيون پر تڏھن بہ اھي پنھنجي دؤر ۽ پنھنجي سماجي نظام ۽ پنھنجي حاڪم طبقن جي سوچ، سمجھہ، لاڙن ۽ آدرشن کان قطعي طرح آجيون ھرگز ٿي نٿي سگھيون.

اھڙو ڪوبہ اديب، فنڪار يا دانشور ڪونھي، جيڪو پنھنجي دؤر جي سوچن، لاڙن ۽ آدرشن کي صفا ڇڏي رڳو ايندڙ زمانن جي سوچ، لاڙن ۽ آدرشن کي اختيار ڪري سگھي . اديب ۽ فنڪار کھڙو بہ باڪمال ھجي ۽ ڪيڏو بہ دورانديش ۽ آئيندي جا خواب ڏسندڙ ھجي، پر سندس تخليقن تي ڪنھن نہ ڪنھن نموني، ڪنھن نہ ڪنھن انداز ۾ پنھنجي دؤر، پنھنجي سماجي نظام ۽ پنھنجي دلپسند سماجي گروھن ۽ طبقن جي سوچن ۽ آدرشن جون مھرون ضرور لڳل ھونديون.

اڪثر عالمي شاھڪار پنھنجي سموري عوامي مقبوليت، ڪمال ۽ عظمت جي باوجود، بُنيادِي طرح ھڪ خاص رنگ ۽ ڍنگ ۾ ڪن خاص طبقن ۽ گروھن جي ادبي ۽ فني مفادن جي ترجماني ڪن ٿا.

ڪنھن جي بازار پئي لُٽجي؟

جيڪي واقعي وڏا فنڪار آھن، اھي پنھنجي ذاتي ۽ پنھنجي دلپسند طبقاتي سوچن ۽ لاڙن سان گڏ سماج جي ٻين طبقن جي پسند جي ايتري وسيع ۽ قابليت واري ترجماني ڪن ٿا، جو سواءِ تمام قابليت ۽ باريڪ بينيءَ واري تپاس جي، اھو معلوم ئي ڪونہ ٿي سگھندو تہ ھُو

حقيقت ۾ بُنيادِي طرح کھڙن طبقن جي سوچن، لاڙن ۽ قدرن جي ترجماني ۽ وڪالت ڪري رھيا آھن .اھي وڏا فنڪار بي پناھ فني ڏانءُ ۽ ذات ڪانسواءِ ھن جھان ۽ زندگيءَ بابت ھڪ وسيع ۽ گھرو عالمي نقطي نگاھ پڻ رکن ٿا .سندن پيٽ ۾ عام پڙھندڙ جو عالمي نقطي نظر تنگ ۽ محدود آھي .ان ڪري سندن ذات ۽ وسيع عالمي نقطي نظر جي ميلاپ مان جيڪي تخليقون نھن ٿيون، سي پڙھندڙن جي دل ۽ دماغ ۾ ڪاٽ ھٽي ڪيس پاڻ تي فدا ڪريو ڇڏين.

ھڪ تہ اڻ لکي ڪاٽ ڪري ٻيو تہ پڙھندڙن جي اڻ ڄاڻ ۽ اڻ تربيت يافتہ ھجڻ ڪري عام پڙھندڙن ڪي ورلي ڪو اھو سَماءُ پئجي سگھي ٿو تہ فلاڻيءَ عظيم تخليق ۾ ڪھڙي گروھ يا طبقي جي سماجي ۽ عالمي نقطي نظر جي ترجماني ۽ وڪالت ڪئي وئي آھي ۽ ان ۾ ڪھڙا ڪھڙا جزا صحيح ۽ عوام دوست آھن ۽ ڪھڙا غلط ۽ عوام دشمن .جھڙيءَ ريت ڪنھن سُني بورچيءَ جي رڌل طعام ڪي ڪائي، ماڻھو رُڳو واٽ چٽيندو رھجي ويندو آھي ۽ اڪثر ڪيس اھا خبر ئي ڪانہ پوندي آھي تہ ھيءُ ڪاڏو ڪھڙين شين مان نھيل آھي ۽ اھي سندس صحت واسطي ڪيتري قدر فائديمند يا نقصانڪار آھن، تھڙيءَ طرح سواءِ ڪن ٿورڙن تمام ڄاڻو پڙھندڙن جي، ٻين ڪي اھو سَماءُ ئي ڪونہ پوندو آھي تہ ھن تخليق ۾ ڪھڙي سماجي سوچ جو مال مصالحو آھي ۽ ھن ۾ ڪنھن جي بازار پئي لُٽجي؟ ھو رُڳو ان جي ڳالھ ڪرڻ جي ڍنگ ۽ ٻين فني ۽ فڪري چاشنين ۾ ئي گم ٿي ويندا آھن.

خود اھي ماڻھو جيڪي پنھنجي دؤر ۾ تہ ڇا سيني دؤرن جا عجائب ٻڌجي ويا آھن، انھن جي سوچ تي ڀہ غور ڪبو تہ معلوم ٿيندو تہ ڪيترين نھايت اھم ڳالھين ۾، اڄ جي حساب سان، اھي اڄ جي معمولي ڪان معمولي ماڻھوءَ جي پيٽ ۾ ٻہ قدامت پرست ۽ مُدي خارج ٿي چڪا آھن .سندن ڪُجھ خيال انسان ذات لاءِ نھايت نقصانڪار ٿي چڪا آھن بلڪہ ان وقت بہ ھئا پر ماڻھن کي ان وقت ان جو سَماءُ ئي نہ ٿي پيو!

مثلاً ارسطو، سُقراط ۽ افلاطون ڪير سڏائي؟ الڪندي، فارابي، غزالي، بو علي سينا، ابنِ رشد، ابن خلدون ڪيئن ٿا پانئيو؟ خود فردوسي، حافظ، عمير خيام، ڪاليداس، شيڪسپيئر ڪان وڌيڪ سندن دؤر جو روشن خيال ۽ انسان دوست ڪو ٿيو!؟

ارسطو، ولبر فورس ۽ اڄ جو ننڍو ٻار!

پر انھن سيني جي عظيم ادبي ۽ فڪري شاھڪارن ۾ ڪا ھڪڙي سِٽ بہ غلاميءَ جي نظام جي خلاف تہ ڪڏي ڏيکاريو؟ اھي سڀ ويچارا پنھنجي دؤر ۽ پنھنجي وقت جي سماجي نظام

جي سماجي فڪرن جي حدن ڪي اورانگهي، اهو تصور به نٿي ڪري سگهيا ته ماڻهُو، ماڻهوءَ ڪي ذاتي طرح ۽ ٻارن ٻچن سميت غلام بڻائي ڍورن ڍڳن وانگر وڪڻيس ته وهائي، وڪڻيس ته سنڌن سودا ڪندو وتي، اها ڳالهه ڪا ظلم جي ڳالهه آهي !هُو غلاميءَ جي نظام کي ختم ڪرڻ لاءِ آواز اُٿارڻ جو سوچي به نٿي سگهيا.

ولبر فورس ۽ ٻيا جن غلاميءَ جي نظام خلاف انگلينڊ، آمريڪا ۽ يورپ ۾ جهاد ڪئي، سي علمي، ادبي ۽ فڪري طرح مٿين عظيم هستين جي پيٽ ۾ جڻ ڪجهه به ڪونه هئا، پر ڳالهه دؤر ۽ نظام جي آهي .هنن کي سندن دؤر ۽ سماجي نظام هڪ خاص حد کان اڳتي سوچڻ ئي نه ڏنو .ولبر فورس وارا ان دؤر ۽ نظام ۾ آيا، جيڪو دؤر ۽ جيڪو نظام اڳين دؤرن ۽ نظامن جي پيٽ ۾ گهڻو اڳتي هو، جنهن جي ڪري غلاميءَ جو نظام مُدي خارج بڻجي چڪو هو.

اڄ جي هڪڙي ننڍڙي ٻار کي به خبر آهي ته ماڻهُو طرفان ماڻهوءَ کي غلام بنائڻ گندو ڏوهه آهي .ان حساب سان سماجي فڪر جي ڪسوٽيءَ تي اڄوڪو ٻار به غلاميءَ بابت سوچ ۾ مٿين سمورين يگانين هستين کان ڪي زمانا اڳتي آهي!

ٿامس هارڊي، ٽالسٽاءِ ۽ ٽئگور وغيره ڪيئن ٿا ڀانيو؟ پر سندن ادب مان جيڪو سبق ملي ٿو، سو آهي رضا تي راضي رهڻ ۽ تقدير تي ڀاڙڻ، ويڙهه کان پاڻ بچائڻ .اديب ته جبل جيڏا پر سندن ادب جو تت اڄ ڪهڙو ماڻهو قبول ڪندو؟ ڪير چوندو ته عوام لاءِ اهو سبق فائديمند آهي؟ اهو سبق ڪهڙن طبقن کي فائدو ڏئي ٿو، سا ڳالهه اڄ هرڪو سمجهي سگهي ٿو!

ادبي بُتَ!

اڳ جي ادبي هستين جي تخليق جي عوام جي نقطي نگاهه کان چنڊڇاڻ نه ٿيڻ ڪري ڪيترن کي ڏنو ويندو ته اهي سَڪُٽا بُتَ آهن .سندن انڌي پُوڄا پيئي ٿئي .درحقيقت اها پوڄا حاڪم طبقن جا ادبي ۽ فني دلال ٿا ڪرائين.

انهن نام نهاد عظيم هستين مان ڪُجھ جيترا عوام جي نقطي نظر کان، خود سندن دؤر ۾ به، تمام قدامت پرست، پوئتي پيل ۽ عوام جا مخالف هئا .

ڪيترا" وڏا "بنايل اديب پنهنجي ڳالهه کي ناهڻ لاءِ اهم سماجي مسئلن بابت نهايت هڪ طرفيون، غيرذميواريءَ واريون، نقصانڪار ۽ گمراهه ڪندڙ ڳالهيون ڪري ويا آهن .

پڙهندڙن جي ابوجهائي ۽ اٽڃاٽائيءَ جو ناجائز فائدو وٺي سهڻي، دلفريب ۽ ڇرڪائيندڙ ٻولي، نهايت فصاحت ۽ بلاغت سان، اهي نسورا زٽ ۽ ڏڌ هٽي ويا آهن .اهي جعلي" دانائي " ۽" تجربي "جا نُڪتا هو اهڙي پيغمبري شان سان ڪري ويا آهن، ڄڻ متن ڪا وَحِي لٿي هئي.
اهو ڏنڌو اڄ تائين چالو آهي .سنڌي ادب جو جائزو وٺبو ته مختلف دؤرن جي ادب ۾ اهڙا موتي ڪيترن ئي هنڌن تي پکڙيل نظر ايندا!

سو فيصدي ترقي پسند تخليق

جيڪا ماضيءَ جي تخليق ڪالهه، ڪالهوڪي ماحول ۾ ، سو فيصدي ترقي پسند هئي سا ٻه ضروري ناهي ته اڄ اسان جي ماحول، دؤر ۽ نظام جي حساب سان ٻه، ترقي پسند هجي.
ان جي خوبين مان سِکبو، سندس اڳوڻي ترقي پسند سماجي سيرت ۽ ڪردار کي سڃاڻبو ۽ تسليم ڪبو ۽ اڳوڻي زماني جي سلسلي ۾ انهن کي ساراهبو، پر اجوڪين حالتن ۾ ، نه رُڳو انهن جي ساراهه نه ڪبي ۽ ماڻهن کي انهن کان متاثر ٿيڻ لاءِ آماده نه ڪبو، پر انهن جي ڇنڊڇاڻ ڪري سندن چڱايون ۽ مدايون نروار ڪبيون.

عوامي ٻولِي ۽ عوامي انداز واريون تخليقون

جيڪي تخليقون عوامي انداز ۾ عوام لاءِ سندن ئي دل پسند ٻولِيءَ ۾ لکيل هجن، سي ٻه لازمي ناهي ته عوام-دوست ۽ ترقي پسند هجن .ڪيتريون بدترين عوام دشمن تخليقون نهايت دلنشين نموني وڏي ڏات ۽ ڏانءُ سان لکيل آهن.
اهڙين عوام دشمن تخليقن ۾ جيترو ڏانءُ ۽ ڏات وڌيڪ هوندا، اهي جيتريون اثرائتيون ۽ مقبول ٿينديون، اوتريون ئي اهي وڌيڪ پنهنجو زهريلو عوام دشمن اثر ڦهلائي عوام کي نقصان پهچائينديون.

پيشو ته مون وارو !پر قدر ڪونهي!

اڪثر ماڻهو جنهن ٻه ڳالهه ۾ پڙُ هوندو آهي، تنهن بابت سمجهندو آهي ته دنيا ۾ آهي ئي اها ڳالهه، جي ڏاتِ آهي ته ٻه اها .جي ڄاڻ آهي ته ٻه اها، جي نيڪي آهي ته ٻه اها، مطلب ته سڄي ڪائنات جي تخليق جو مقصد ئي ڄڻ رُڳو اها ڳالهه آهي .سينٽرل جيل حيدرآباد جو

جلاد خواص خان اڪثر چوندو هو تہ،" سائين !قاسي ڏيڻ ڪو هر ڪنهن للوءَ پنجوءَ جو ڪم ناهي !ڪيترا ماڻهو اهڙا نالائق هوندا آهن جو اڌ ڪلاڪ ڪين ٽنگي وري ڪٽي لاهي ڏس تہ اجا بہ پيا ڇُرن پُرن !هاڻ وري چاڙهڻ تي ٿي خواري !آءُ پنهنجي هٿ سان انهن جو ڳاٽو مروٽي ڇڏيندو آهيان !جيل ۾ فساد ٿين، تڏهن بہ ايئن !جهيڙي مهل ڪو فسادي قيدي هٿ چڙهي وڃي تہ ماٺ منيءَ ۾ ان جو ڳاٽو مروٽي ڇڏيندو آهيان !پر قدر ڪونهي"!

پنهنجي پيشي ۽ ڪِرتِ بابت اهڙي قسم جا خيال هر ڪِرتِ ۽ پيشي وارن ماڻهن کي هوندا آهن .هرڪو پائيندو تہ،" پيشو تہ مون وارو، ٻيون نلهيون ڳالهيون !پر قدر ڪونهي"!

اڪثر اديب ۽ فنڪار بہ پائين ٿا تہ،" ڪائنات ۾ جيڪي آهي، سو رُڳو ادب ۽ فن .اهي پاڻ مراديون پيدا ٿيل قدرتي چيزون آهن .اهي ئي نيڪيءَ، سُونهن، سچائيءَ ۽ تخليق جا سرچشما آهن .اهي ڪنهن بہ ٻيءَ شيءِ جون پيداوار ناهن .ڪنهن ٻيءَ شيءِ ڪان متاثر نہ ٿيون ٿين .ڪنهن بہ ٻيءَ شيءِ تي انهن جو دارومدار ڪونهي .ڪنهن بہ ٻيءَ شيءِ سان ڳنڍيل ناهن .بس يڪي سر پاڻ آهن .ازلي ۽ ابدي آهن .عالمي ۽ آفاقي آهن".

ان باري ۾ اديبن ۽ غيراديبن جي وچ ۾ فرق رڳو اهو آهي تہ اڪثر ٻين ڌنڌن ۽ هنرن وارا ماڻهو اهي وهم گهٽي پاڳي پاڻ تائين محدود رکڻ تي مجبور آهن، پر اديب ۽ فنڪار انهن وهمن کي عوام ۾ ڦهلائين ٿا .ڪين جيئن تہ ڳالهہ ڪرڻ جو ڏانءُ ۽ ڏاتِ آهي ۽ هو ٻين کي هڪدم متاثر ڪرڻ جا بادشاهہ ٿين ٿا، تنهن ڪري هو پنهنجي ان گمراهہ ۽ هوائي سوچ کي عوام ۾ ڦهلائڻ ۾ ڪامياب ٿين ٿا .هڪڙي ڏاهي جو قول آهي تہ،" پڙهيل احمق جاهل احمق ڪان وڏو احمق ٿئي ٿو ".پڙهيلن جون ڦهلايل اهي گمراهيون ۽ وهم اڻ پڙهيلن جي ڦهلايل وهمن ۽ گمراهين ڪان وڌيڪ جهالت ۽ گمراهي ڦهلائين ٿيون.

ادب ۽ فن جا عالمي ۽ آفاقي قدر

چڱيءَ طرح ويچار ۽ ڇنڊڇاڻ ڪري ڏسبو تہ خبر پئجي ويندي تہ ادب ۽ فن جا عالمي ۽ آفاقي قدر ۽ اُصول بہ حقيقت ۾ اهڙا قطعي ۽ آخري طرح عالمي ۽ آفاقي ناهن .نہ وري اهي ادبي ۽ فني ۽ فني ميدان ۾ هلندڙ طبقاتي ويڙهہ ۾ اهڙا ڪي غيرجانبدار قدر ۽ اُصول ئي آهن.

ادب ۽ ثقافت جي ميدان ۾ سيني طبقن جي وچ ۾ مُفادَن جون ڪي هڪ جهڙايون آهن تہ ڪي تضاد بہ.

ادب ۽ فن جي عالمي ۽ آفاقي قدرن جا اصطلاح فقط محدود ۽ نسبتي معنيٰ ۾ صحيح ٿيندا .هونئن نہ .انهن مان مراد مادي ۽ روحاني قدرن ۽ مُفادَن جون اهي هڪجهڙايون آهن، جيڪي تاريخ جي هر دؤر جي روشن خيال ادب جي وچ ۾ هميشہ رهيون آهن، پر انهن هڪجهڙاين ڪان سواءِ انهن جي وچ ۾ تضاد بہ سدائين موجود رهيا آهن .اهي هڪجهڙايون ۽ تضاد هر دؤر، هر سماجي نظام ۽ هر طبقي جي فني ۽ ادبي قدرن، لاڙن جي وچ ۾ آهن . اڳئين دؤر جي روشن خيال، ترقي پسند ۽ انقلابي ادب ۽ فن جي وچ ۾ ساڳيءَ طرح هڪجهڙايون ۽ تضاد آهن.

ادبي ۽ بين سماجي قدرن جي آفاقيت انهن قدرن جي سماجي سيرت جو فقط هڪڙو پاسو، حقيقت جو فقط هڪڙو تهہ ۽ پريان نظر ايندڙ ٻاهريون ڏيک آهي .اندرو اندر، حقيقت مختلف بلڪ اُبتڙ آهي .ان حقيقت جو ٻيو ۽ وڏيڪ اهم پاسو انهن قدرن جو پاڻ ۾ ٽڪر ۽ مقابلو آهي.

آفاقيت صدين جي ادب جي پاڻ ۾ عام هڪجهڙائيءَ ۽ ميلاپ واري پاسي جي ترجماني ٿي ڪري .هر دؤر ۽ هر طبقي جي ترجماني ڪندڙ ادب ۾ پنهنجون پنهنجون نراليون ۽ خاص وصفون ۽ خاصيتون بہ آهن .هي آفاقي قدرن جي پوش هيٺ لِڪل آهن ۽ پنهنجي جاءِ تي موجود آهن .ان ڪري هر ادبي تخليق ساڳئي وقت آفاقي ادب ۽ قدرن جي ميلاپ ۽ پڻ انهن جي پاڻ ۾ ويڙهہ جو روپ ۽ سندن عموميت ۽ خصوصيت جي صورت آهي .انهن قدرن جي وچ ۾ هلندڙ ويڙهہ جو پاسو اول ۽ حاوي آهي ۽ ميلاپ ۽ هڪجهڙائيءَ جو پاسو ثانوي ۽ ماتحت آهي.

انهن مان ڪنهن بہ هڪ پاسي کي (Absolutize) ڪبو ۽ قطعي ۽ آخري سمجهبو تہ حقيقت جي پروڙ جو توازُن بگڙي پوندو ۽ اسان جي ڄاڻ غلط ٿي پوندي.

ادبي قدرن جي آفاقيت بہ انساني سماجي قدرن جي آفاقيت (Universality) وانگر آهي . مثال طور انساني سماج جو اهو هڪڙو آفاقي قدر آهي تہ،" بني آدم اعضائي لکيريگرند"، "انسان هڪٻئي جا عضوا آهن ".هڪ معنيٰ ۾، هڪ سطح ۽ هڪ حد تائين اها ڳالهہ صحيح آهي، پر اسين روزمره جي زندگيءَ خواه انساني تاريخ ۾ ڏسون ٿا تہ اهو قدر نِسبتي آهي ۽ ڪُلي ناهي .اهو فقط مخصوص حالتن ۽ حدن اندر صحيح آهي ۽ پنهنجي اندر ۾ اها بنيادي حقيقت لڪايو وينو آهي تہ هڪڙا انسان ٻين جا ماري آهن .مارين ۽ مرندڙن ۾ جڳ روزِ ازل کان وٺي جنگ هلي رهي آهي .جيستائين ان جنگ ۾ انسانن جي وڏي اڪثريت جي سوڀ نہ ٿي آهي، تيستائين آدم جا ٻچا هڪٻئي جا عضوا ٿي ئي ڪونہ ٿيندا.

طبقاتي سماج ۾ هر قسم جا آفاقي قدرن جو تصور نِسبتي تصور آهي، قطعي ناهي .تنهن ڪري انهن ۾ گهٽ-وڌائي ٿيندي رهندي آهي .سماج جا ڪيترا" عالمي ۽ آفاقي "قدر درحقيقت تنگ ۽ عارضي طبقاتي قدر ثابت ٿيا آهن .مثلاً اڳي اهو هڪڙو طئي ٿيل عالمي سماجي قدر سمجهبو هو تہ گولو ۽ غلام ذليل آهي، بي وفا آهي، نيچ آهي ۽ بيا ڪَئِين پهاڪا ۽ چوڻيون ان" عالمي ۽ آفاقي" "سچائي "جي تائيد ۾ چيل آهن .فردوسيءَ جهڙي ماڻهوءَ بہ چيو آهي:

"پرستار زاده نيايد بکار"!

(گولي جو پٽ ڪنهن بہ ڪم نہ ايندو)

پنهنجيءَ پر ۾، هن جي نظر ۾، ان ڪان وڏي دليلن ڪان بي نياز سچائي ٻي ٿي نٿي سگهي، پر اڄ اسان کي خبر آهي تہ ذليل، بي وفا ۽ نيچ دراصل ڪير هئا ۽ آهن ...غلام دار يا غلام!

جيئن جيئن انسان ترقي ڪندو هلي ٿيئن ٿيئن نوان عالمي ۽ آفاقي قدر نهندا رهن ٿا ۽ نهندا رهندا ۽ ڪي پراڻا رد ٿي ويندا رهن ٿا.

تنهن ڪانسواءِ انهن قدرن جي ظاهري شڪل صورت بظاهر ساڳي رهندي بہ انهن جي معنيٰ ۽ مفهوم ۽ حقيقي استعمال ۾ هميشہ فرق بلڪ تضاد پئي رهيو آهي .هر طبقي، گروهہ، هر "آفاقي "قدر کي پنهنجي خاص مفاد جي معنيٰ ۾ استعمال ڪيو آهي ۽ ان موجب انهن جون فوقيتون (Priorities) مقرر پئي ڪيون اٿس .

باب نائون

دنيا کي لِيکَ!

کو تو ڪاگر ڪورِيين؟ وينو وڃايين مس!

(لطيف)

آمريڪا ۽ يورپ جا سماجي طور جاهل، ذهني مريض ۽ پاڻ پوڄيندڙ زوالي اديب ۽ فنڪار پنهنجي گندين ۽ سڙيل سوچن ۽ وهمن جي مَتُ ۾ جيڪا مانداڻي وجهيو بيٺا آهن، تنهن آفريڪا، ايشيا ۽ لاطيني آمريڪا جي سرمايہ دار طبقي ڏانهن مائل (پيٽ پريل توڙي بُکين پان) اديبن کي بہ تمام گهڻو متاثر ڪيو آهي .انهن مان نيپال، سلمان رشدي (مصنف" آڌيءَ رات جا ٻار "وغيره) جهڙا تہ بين الاقوامي زوالي ۽ اوچنگاري برادريءَ جي مٿي جا موڙ ٻڌجي ويا آهن.

تازو سلمان رشدي جو انگريزي ناول" آڌيءَ رات جا ٻار "ڇپيو آهي .يورپ ۽ آمريڪا جو ورلي ڪو نامور اديب رسالو يا اخبار رهيل آهي، جنهن هن ناول جي شان ۾ باقاعدي قصيدا نہ پڙهيا هجن .بس مڙس ڳالهہ ڪريو مٿان تيو ڪِريو پون !ڪاش اهو" عالمي شاهڪار " اردوءَ ۾ بہ ترجمو ٿئي ۽ ماڻهو ڏسن تہ اهي آهن ڪهڙيون چيزون جن ههڙن حريفن کي حيران ڪيو آهي!

جاهل ڪان جاهل، سيڪڙاٽ ڪان سيڪڙاٽ ماڻهو بہ اهڙيون بيهوديون، اڻ ٽيٽيون، هندستان جي تهذيب ۽ ثقافت سان ڪوبہ ميل نہ ڪائيندڙ ڳالهيون نہ لکي، جهڙيون هن ماڻهوءَ ويهي لکيون آهن !هڪڙو باب پڙهبو تہ مٿو چڻ نَڪاءُ ڏيئي ڦاٽڻ تي هوندو .ايڏيون بور ڳالهيون، ايڏي خشڪ، ڇچريل، غلط ۽ بيهودي زبان !پنهنجي ڏاڏيءَ بابت، ماءُ بابت، پيڻ بابت، پُڦِي بابت، اهڙيون بور ۽ بيهوديون ڳالهيون لکيون اٿس، جو هتي بابت ذرو ڄاڻ رکندڙ ماڻهو چوندو تہ هن ماڻهُوءَ کي هتي جي ثقافت ۽ تهذيب جي الف-ب جي بہ خبر ڪانهي.

ڏاڏيءَ جو سڏاتورو پوٽو!

مثلاً لکي ٿو ته،" ڏاڏيءَ جي وڏي زميندار پيءُ جي مرضي تي ته منهنجو ڊاڪٽر ڏاڏو، جيڪو غريب هو، تنهن کي پنهنجي ڌيءَ جو سڱ ڏي .سو ڏاڏي کي ريجهائڻ لاءِ پنهنجي ڌيءَ کي هٿرادو بيمار ڪري، چادر مان ٽنگ ڪڍي، هڪڙي پاسي ڏاڏي کي بيهاريندو هو ۽ ٻئي پاسي ڏاڏيءَ کي .ڏاڏي کي چوندو هو ته،' ٽنگ مان هٿ وڏائي مريض کي تپاس '.اهڙيءَ ريت ڏاڏي کي سندس عضوا هٿ لاهرائي ڏيکاريندو هو ته هو ڏسي ته مال نيڪ آهي !ڏاڏو پهرين ڏينهن جي تپاس خاص ڪري ڇاتين جي تپاس مان ئي مرض کي سمجهي ويو ۽ ڏاڏيءَ تي عاشق ٿي پيو پر زميندار صاحب ڇهه مهينا روبرو بيهي ڌيءَ جي ڇاتين ۽ ٻين عضون جي اها تپاس جاري رکائي "!

هڪڙو مسلمان جاگيردار پاڙي جي هڪ ٻُڪئي گهر جي ڊاڪٽري پاس ڪيل سيڪڙات کي پنهنجي سدا ملوڪ ڌيءَ ونڻ تي آماده ڪرڻ لاءِ ڇهه راتين جا پير پر بيهي پنهنجي ڌيءَ جون ڇاتيون مهٽرائيندو رهندو هو ۽ سو به هندستان ۾، اها ڳالهه فقط اهڙن ماڻهن جي دماغ ۾ اچي سگهي ٿي، جن کي ڪا فني تخليق پيدا ڪرڻي ڪانهي، رڳو دماغ ۾ گڏ تيل ڪرفتي خارج ڪرڻي هجي.

ايشيا، آفريڪا ۽ لاطيني آمريڪا جا ڪئين ٻيا اهڙا اديب به آمريڪا ۽ يورپ جي زوالي ڪرفتِيءَ جا ٽوڪرا مٿن تي رکيو، پنهنجن ملڪن ۾ انهن جا هوڪا ڏيو مها جديد اَدَبَ ٿيا ٻينا آهن.

هندي ۽ اردو-ڏيرياٽيون ويرياٽيون – پر!....

هندي اردو هوندئن ته پاڻ ۾ ڏيرياٽيون ويرياٽيون آهن پر زوالي اوچنگاري ادب جي پيدائش جي معاملي ۾ ٻئي جڻ سڳيون بلڪ جاڙيون ڀيڻون !هڪڙيءَ جو ڪنجهندڙ ڪرڪندڙ سڪٽي ڊيڊيٽ وارو ادب پڙهي وري ٻيءَ جو پڙهي ڏسو .ڇئو ته ڪر ساڳئي قلم مان نڪتل آهن !ساڳيو حال سنڌي ۽ پنجابيءَ جو آهي .بس ڳل ڳل سان لائي ڪٽو !ساڳي ڪنجهه ڪُرڪ، ساڳيون ڪوڙيون ڊڪون، ساڳيا پار ۽ تار و گهار، ساڳيا اکري تَرڪُ تال، ساڳي بي معنيٰ پاروتي لفاظي، ساڳيون اڌ اکريون، سپ پگهر مان شمر، داد جا گهورا، تيسمارخان، هوڏانهن به داد-طلب لوٽو، هوڏانهن به، ته ڪير ڏسي ٿو الائي نه، ته ههڙيون بلائون اسان ماريون آهن!

پنهنجي پاڻ پوڄيندڙ، آدم بيزار، خَسِيسُ ذهنيت واري اندر جي گندگيءَ جي تعريف ڪرڻ ۽ ڪرائڻ لاءِ هنن باهمي امداد جي عالمي، ملڪي ۽ مڪاني ادارا ٺاهيا آهن .جڻ شهر جي هرڪا مائي پنهنجي گهر جو گند ڪچرو گڏ ڪري شهر جي چوواٽي تي رکي، سڄي شهر ۾ پڙها گهمارائي ۽ ماٺهو گڏ ڪري، ان گند جي پاڻ به ويهي تعريف ڪري ۽ شهر وارن کي به تعريف ڪرائي.

پاڪستان ۾ اردو، پنجابي ۽ سنڌيءَ ۾ جيڪو وللي واويلائي ادب ٿو لکجي، تنهن جي ڀيٽ ۾ اسان جي محترم بزرگ شاعر، غالبِ سنڌ حضرت فيض بخشاپوري صاحب جا غزل جڻ سادگيءَ، روانِيءَ ۽ معنويت جا معراج ۽ سماجي شعُور ۽ مقصديت جا سمنڊ آهن.

پنجابي ادب جا حال

پاڪستان جي دؤر ۾ جوشوا فضل الدين جي ناولن کي ڇڏي، باقي پنجابيءَ ۾ گذريل سالن تائين ڪل 18 ناول لکيا ويا، پنجابي تذڪره نگار عصمت الله زاهد جي چوڻ موجب انهن ۾ عبدالمجيد ڀٽي، سليم خان گمي ۽ احمد سليم جي ٽن ناولن کي ڇڏي، باقي 15 ناول" نوان "۽ "علامتي "آهن، يعني سولي سنڌيءَ ۾ وللي واويلائي ادب جو چريو ڏاتورو آهن .فخر زمان جي ٻن ناولن" ست گواهي لوگ "۽" اِڪ مري بندي دي ڪهاني "جون ملڪن ۾ پوڪارون آهن .چون ٿا ته هندستاني پنجاب جا پنجابي جديد زوالي ادب ۽ پڙهندڙ انهن ناولن پٺيان چريا آهن ۽ اهي يونيورسٽيءَ جي ڪورس ۾ رکايا اٿن !اسان جا پڙهندڙ به جي اهي پڙهي ڏسن ها ته خبر پئجي وڃين ها ته برابر، پلا پليءَ جو ڇيهه ڪونهي!

هند ۽ سنڌ جي وللي واويلائي زوالي برادري

هند ۽ سنڌ جي سنڌي زوالي اديبن جي تخليق کي پڙهي ماڻهو ته پائي ته سندن سُڄ تي سِيٽ ڦوڪ ۽ آڪڙ تي ڪِلان يا سنڌي ادب جو جيڪو حال ڪيو اٿن، تنهن تي ويهي روئان.

ڏسٽا وائسٽا اديب به وللي واويلائي ٿي پيا آهن

ڏسندي ڏسندي چڱا ڀلا ڏسٽا وائسٽا سنڌي اديب" جيڏيان جهرمر لائي، ته ميڏا روح به نه رهيا "!واريءَ ڳالهه وانگر شعُوري توڙي لاشعوري طرح وللي واويلائي اديب ٻڻجي ويا . منجهائنئن هاڻ مس مس وڃي ڪن مڙسن پير جهليا آهن، پر بدن مان بيماري اجا به صفا ڪانه ويئي اٿن.

وللي واويلائي ادب جي ڦهلجڻ جا ڪارڻ

سرمايہ داريءَ دنيا ۾ هر شيءِ کي واپار جي جنس بڻائي ڇڏيو آهي .ائڊورٽائيزنگ سرمايہ داريءَ جو اسم اعظم جو ڦيٿو آهي ۽ ان کي جڻ" قم باذني "جو اذن آهي .ائڊورٽائيزمينٽ جا جديد مشهوريءَ ذريعي اها هڪ پيري زهر کي بہ امرت مشهور ڪري، ماڻهن کي ان جو شائق ۽ خريدار بڻائي سگهي ٿو.

ڪتاب سرمايہ داري نظام ۾ هڪ وڏي واپاري جنس آهي .ڪتاب لکائڻ ۽ وڪڻڻ هن دؤر جو اربن ڪربن جو هڪ تمام وڏو بزنس ۽ ڪاروبار آهي .ان ۾ اربن جو نفعو آهي .ان جي پبلسٽي ۽ مشهوريءَ تي لَک نہ پر ڪروڙ خرچ ڪيا وڃن ٿا .پبلسٽيءَ بنا عظيم ترين شاهڪارن کي ڪير ٽڪي تي بہ نہ پڇندو .پبلسٽيءَ سان گند جي دٻي ۾ اُڇلائڻ جهڙا ڪتاب موتين جي مُلھ وڪڻي سگهجن ٿا.

وللي واويلائي، جادوئي، ڪرامتي، جنس پرستي ۽ مار ڌاڙ وارو ادب، سرمايہ دار سامراجين جو پنهنجو پيارو ادب آهي .هو جمهوري، عوامي، انقلابي ادب بدران ان ادب کي سڄيءَ دنيا جي عوام تي مڙهين ٿا.

ھٽرادي جديد تنقيدنگاري ۽ جُڙتو عظيم تنقيدنگار

"اڇي پڳ مَ پس، اندر مڙيئي اگڙيون"!

هنن پنهنجي ادبي ڪاروبار جي ڪارخانن ۾ تنقيد جا جُڙتو اُصول ۽ قدر ۽ جُڙتو عظيم تنقيدنگار پيدا ڪرائي ڇڏيا آهن ۽ سڄي جهان ۾ انهن کي مشهور بہ ڪري ڇڏيو اٿن .انهن جي مدد سان هنن جُڙتو" عظيم عالمي ادب "۽ بوگس" عظيم عالمي ادب "بہ تيار ڪرائي ڇڏيا آهن .انهن جي ھٽرادين ادبي ڪرامتن کي ملڪن ۾ اهڙو مشهور ڪرائي ڇڏيو ويو آهي، جو اڻ ڄاڻ ماڻهو اُنهن جا نالا ٻُڌيو غش ٿيو وڃن .حالانڪ سرمايہ دار پبلسٽيءَ جي پيدا ڪيل انهن ادبي پِيرن ۾ ايتري ڪرامت آهي، جيتري عام رواجي نوڳي پِيرن ۾.

مخرج واريون تنقيدي عربيون فارسيون

اڄ اسان جي ملڪ ۾ جن يورپي ۽ آمريڪي عالمي ادبي پارڪن ۽ منصفن جون سَندون پيش ڪيون وڃن ٿيون، سي نہ حقيقي عالمي معيار جا پارکو آهن ۽ نہ وري سڄي جهان ۾ عوام ۽ عوام دشمنن جي وچ ۾ هلندڙ سپ-طرفي ويڙهہ ۾ غيرجانبدار آهن .ڄاڃ ڪٻي نہ

خبر پئجي ويندي تہ اهي ادبي ڪانيءَ ڪرامت وارا بزرگ جيڪي ادبي معتبريءَ جا پڳڙ ٻڌيو، وڏي مخرج سان تنقيدي عربيون، فارسيون پيا ڪن ۽ فتوائون پيا جاري فرمائين، سي خيرن سان عالمي سرمايہ دار طبقي جي ڪنهن نہ ڪنهن" پارٽيءَ "جي نقطي نظر جا ادبي ۽ فني ٻولڙيا ۽ دلال آهن .فن ۽ ادب جي ميدان ۾ عوام جي تاريخي عالمي مفادن جي ترجماني ڪرڻ جي پاڻ وٽن ڪاري رات آهي.

مفروضن جي پيڙهہ تي ٻڌل فرضي سَؤ-ماڙ

زوالي ادبي" ماهر "نظريہ دان، پارڪو ۽ فيلسوف جيڪڏهن ڪنهن ڳالهہ ۾ سڀ کان ماهر آهن تہ اها آهي منهن جي پڪائي ۽ نڪ جي ڏاڍائي.

هڪڙو علمي ۽ سائنسي طرح بلڪل بي بنياد مفروضو تيار ڪري ان کي بار بار دهرائيندا .اهڙيءَ ريت پيڙهہ پڪي ڪري، وري ان مٿان ٻيو مفروضو، ان جي مٿان ٽيون، اُن مٿان چوٿون ...مفروضا در مفروضا، زٽ در زٽ ....تان جو هڪڙو فرضي سئو-ماڙ ڪڙو ڪري ڇڏيندا !ڪنڌ مٿي ڪري نهار تہ مٿي ۾ ڦيري پئجي ويندي !علمي حياءُ ۽ شرم جو نالو بہ نہ .ستر گز زبان، هترادي جناتي ٻوليءَ ۾ چير چر، مُنهن تي رُڪ چڙهيل، اکين مان ٽانڊا وسندڙ يا بي حيائي تيرا آسرا!

واويلائي ايڊيٽوريل پڙهبو تہ پائبو تہ جڻ ڪو جبل ڦاٽي پيو آهي !حقيقتن ۽ دليلن بدران بي حقيقت لفاظي جي گرم لاوا پيئي وسي !سَؤ زٽ في صفحي جي حساب سان آگ وسائيندا هلندا.

يان پال سارتري بہ انهن منجهان

يان پال سارتري جي ادبي عظمت جون ملڪن ۾ پوڪارون آهن پر جيئن اسين اڳ چئي آيا آهيون، الجزائر جي جنگ آزاديءَ جي تائيد ڪرڻ جي باوجود سندس عالمي نقطي نظر زوالي، مايوسي ڦهلائيندڙ ۽ بنيادي طرح رجعت پرست آهي.

هو وجوديت (Existentionalism) جو علمبردار ليکيو وڃي ٿو .وجوديت جو بنِ اکرن ۾ مطلب آهي تہ زندگيءَ ۾ پنهنجي وجود جو حالتن آهر ڪونہ ڪو انڌو منڊو ثبوت ڏيڻ .اها ڳالهہ ظاهري طرح زندگيءَ بابت مايوسي ڦهلائڻ کان الڳ آهي، پر حقيقت ۾ ٻنهي ڳالهين ۾ بنيادي طرح ڪوبہ فرق ڪونهي.

سارتري جو رينگٽ بہ ساڳيو ڪافڪا، البرٽو، موراويا، ڪامو، ايلياس ڪئنيتي پارن وارو آهي تہ زندگي بي معنيٰ ۽ بي مقصد آهي .ان مان سواءِ مايوسيءَ، تباهيءَ ۽ بربادي‌ءَ جو ٻيو ڪجهہ بہ ورڻو سرڻو ڪونهي.

هنن جو چوڻ رڳو ايترو آهي تہ پنهنجي ذاتي پرم پريءَ لاءِ، زندگيءَ ۾ مڙيئي ڪنهن نہ ڪنهن سماجي برائيءَ کان انڪار ڪري يا ٻيءَ ڪنهن ريت اهو ثبوت ڇڏجي تہ هن بي مقصد دنيا ۾ اسين بہ آيا هئاسين ۽ رهي ويا هئاسين .سارتري جي سنڌيءَ ۾ ترجمو ٿيل ۽ ڇپيل هڪڙي ڪهاڻي") Wall ديوار "مترجم زرينہ بلوچ (مان سندس وجودي فلسفي جي نچوڙ جو سنڌي پڙهندڙ پورو اندازو لڳائي سگهن ٿا. ٺماهي" مهراڻ "۾

ادب جو نوبل انعام – عالمي سرمايہ داريءَ جو ثقافتي هٿيار

هيءُ اهو انعام آهي، جنهن جي وسيلي سرمايہ داري دنيا اهڙن ماڻهن کي انعام ڏيئي مشهور ڪري ٿي، جي زندگيءَ جي مختلف شعبن ۾ وڏا ڪارناما سرانجام ڏين ٿا .سچ جي ملاوت بنا، ڪوڙ ڪهڙي ڪم جو؟ هن انعام جو هڪڙو حصو جائز نموني ڏيئي، ان جو دنيا ۾ ڏاڪو ڄمائي، ان تي عوام جو اعتماد پيدا ڪري، ان جي باقي حصي کي ناجائز سرمايہ پرست ۽ عوام دشمن مقصدن لاءِ ڪتب آندو وڃي ٿو .ٺلهي ليکي، سائنسي ڪارنامن تي انعام اڪثر جائز نموني ۽ سماجي ڪارنامن تي انعامن سرمايہ داري دنيا جي فائدي لاءِ حقيقي مستحقن بدران سرمايہ داريءَ جي دل گهُرين کي ڏنا ويندا آهن ۽ اهڙيءَ ريت عوام کي انهن ميدانن ۾ سندن اصل هيرا لڪائي، مٿن دشمنن جا جُڙتو هيرا مڙهيا ويندا آهن.

برابر ڪڏهن ڪڏهن عظيم روسي اديب ميخائيل شولوخوف کي بہ انعام ڏين ٿا .ٽئگور کي بہ انعام مليو، پر اهڙيءَ ريت ان انعام جي ساک قائم ڪئي وئي .تنهن کان سواءِ ٽئگور جو ادب سرمايہ دارن لاءِ اهڙو خاص خطرناڪ تہ ڪونهي !امن، شانتي ۽ پيار جي ڳالهين ۾، تصوف ۾، ڀڳوان جي ڀڳتيءَ ۾، سرمايہ داريءَ لاءِ ڪهڙو خطرو؟ خطرو تہ عوام ۾ سجاڳي آڻڻ جي ڳالهين ۾آهي، جدوجهد ۾ آهي، ويڙهہ ۾ آهي !انهن ڳالهين ڪرڻ واري عظيم عوامي ادب کي انعام نہ ملندو .ها پئسترنيڪ جهڙن عوام جي جدوجهد خلاف پيندبيون ۽ ڏڇرپا ڪرڻ وارن کي، مايوسيءَ ۽ موت جا پيغام ڏيندڙ اديبن [1]کي جام نوبل انعام!

ڇڙواڳ ۽ مايوس طبقي جو ڇڙواڳ ۽ مايوس ادب

ڇوٽو وچولو طبقو ڇڙوڇڙ آهي .بنهه وڏين تباهين کان بچيل ۽ وڏين ڪاميابين جي امڪانن کان محروم آهي .هن طبقي جي ماڻهن جا طبقاتي مطلب هن سماج ۾ پورا ٿي سگهن ئي نٿا .نه وري اهي انهن قوتن جي صحيح ۽ ڪامياب اڳواڻي ڪري سگهن ٿا، جيڪي هن سماج ۾ اهي بنيادي تبديليون آڻي سگهن ٿيون، جن مان گهٽين تبديلين جي هن طبقي کي به سخت گهرج آهي.

ان ڪري هن طبقي جي ماڻهن جا خيال خودپرستيءَ تي ٻڌل، محدود ۽ سطحي آهن .ان طبقي جا ڪيترا اديب پنهنجي ادب ۾ اڪثر رڳو پنهنجي ئي طبقي جي انفرادي مصيبتن تي روج راڙو ڪن ٿا.

اڄ ٽينءَ دنيا جي ملڪن ۾ هن طبقي جا ٿي اُبتڙ مُفاد ٿن ڌار ڌار رستن ونڻ سان پورا ٿي سگهن ٿا .وچان ڇوٽون رستو ڪونهي .پهريون ته هو پورهيت عوام جي اڳواڻي ڪري، جاگيرداري، سرمايه داري ۽ سامراج جي ڦُرلٽ ۽ غلاميءَ جي گِتّ کان عوام کي آزاد ڪرائي . ٻيو ته هُو جاگيردارن، سرمايه دارن ۽ سامراجين جو پُڇ لٽڪائو ۽ شڪاري ڪُتو بڻجي، انهن پاران عوام کي ڏاڙهي، ۽ ان جي عيوض مالڪن کان انعام طور ٽڪر وٺي ڪائي .ٽيون ته هُو پورهيت عوام جي پُٺ وٺي، سندن جدوجهد ۾ شريڪ ٿي، وٽن عزت ڀريو مقام حاصل ڪري . هُو ٽئين رستي تي هلڻ ۾ پنهنجي بي عزتي ٿو سمجهي، پهرئين رستي جي منجهس جرئت ۽ لياقت ڪانهي.

تنهن ڪري هُو گهڻو ان ڪوشش ۾ آهي ته جاگيردار سرمايه دار حاڪم طبقن ۾ شامل ٿيان يا انهن جي ويجهڙائي ۽ سرپرستي حاصل ڪريان، انهن جهڙو ٿيان ۽ انهن سان گڏجي موجون ماڻيان.

دنيا جون حالتون ڪيتريون به بدلجن پر ٽين دنيا جي ملڪن جي گهڻائيءَ ۾ ظاهري طرح ڇوٽي وچولي طبقي جي بالادستيءَ جا في الحال ڪي به امڪان نظر نٿا اچن.

ڇوٽڙو وچولو طبقو جيتري سماجي ترقي ڪري ٿو، جيترو عوام کان ڀري ان جي دشمن طبقن جي اوڏو رسي ٿو، اوترو اهو عوام دشمن طبقن جي تاريخي مقدر ۾ جيڪا شڪست زوال ۽ جيڪا تباهي ۽ ذلت لکيل آهي، تنهن کي لوڏو رسي ٿو.

اڄ اهو ٽين دنيا جي اڪثر ملڪن ۾ سماجي طرح خصي آهي، نه نر نه مادي، يا ٻه ٽي ڏينهن نر ته گهڻا ڏينهن مادي.

ان ڪري ڪيس پنهنجو ڪوبہ گڏيل طبقاتي آئيندو نظر نٿو اچي ۽ انفراديت، اڪيلائپ، چڙواڪِيءَ ۽ مايوسيءَ جو شڪار ٿئي ٿو .ان جو هڪ ئي علاج آهي تہ هُو پورهيت عوام جي سمنڊ ۾ گڏجي انهن سان ملي هڪ ٿي وڃي ۽ انهن سان گڏجي انسان ذات جي گڏيل نجات لاءِ هلندڙ جدوجهد ۾ شريڪ ٿي، وڏي مائٽيءَ وارو ٿي وڃي.

پر ان لاءِ گهڻي ڀاڱي هُو تيار ڪونهي .

ان طبقي جو ادب ان انفراديت، اڪيلائپ، چڙواڪِيءَ ۽ مايوسيءَ جو زهر پنهنجي ادب وسيلي سموري سماج ۾ ڦهلائي ٿو.

هونئن بہ نقل ڪرڻ انساني فطرت آهي .حاڪم طبقا وللي وايلائي ادب جي همت افزائي ڪن ٿا .ان ڪري هينين طبقن جا عام اديب، فيشن سمجهي، غلامانہ ذهنيت وچان ان جو نقل ڪن ٿا.

وللي واويلائي ادب لکڻ سولو آهي

ان لاءِ ڪنهن بہ وڏي مشاهدي، ڪنهن بہ وڏي ڄاڻ، فني ڪاريگريءَ ۽ تخليقي محنت جي درڪار ڪانهي .سڪٽي، مٿي ۾ سور وجهندڙ گهوڙا گهوڙا ۽ يخي برائي يخي ڪوبہ ماڻهو جنهن کي چار اکر لکڻ اچن ٿا، سو بہ ڪري سگهي ٿو .نہ ٻوليءَ جي ۽ نہ گرامر جي گهڻي ڄاڻ هجڻ جو ايڏو لاچار آهي.

پنهنجي خاص ٻولي ٺاهي ورتي اٿن

وللي واويلائي ادب پنهنجا خاص تصور، محاورا، علامتون ۽ ٻيا اظهار جا طريقا گهڙي، دنيائي سطح تي پنهنجي بي پناهہ پبلسٽيءَ جي وسيلن کي ڪم آڻي، ڦهلائي، عام ڪري ڇڏيا آهن .هاڻ جنهن کي" جديد "اديب ٿيڻو هجي، سو تمام آسانيءَ سان" ٻاٻرا ڪنڊا "صليب ڪلهي تي کڻي هلڻ،" ڇيهون ڇيهون ٿيل ذات "وغيره وغيره نهيل نڪيل فقرا ورجائي، "جديد "اديب ٿي سگهي ٿو.

سستي شهرت جا فوري موقعا

هن ادب تي جيئن تہ پابندي ڪانهي، ڦورو طبقن طرفان ان تي ڪوبہ دٻاءُ ڪونهي، بلڪ اٽ سڌيءَ طرح ان جي همت افزائي ٿيندي آهي، تنهن ڪري هن قسم جي ادب ذريعي بنا تڪليف ۽

خوف جي مُفت جي شهرت ملي ٿي .غريب ملڪن ۾ ٻہ ھن ادب سان واسطو رکندڙ ماڻھو اڪثر مٿين وچولن طبقن جا آهن .انهن جا هٿ وڏا آهن، انهن جي اخبارن، رسالن ۽ ٻين پبلسٽيءَ جي ادارن تائين گهڻي رسائي آهي .سُکيا ستابا منجهن گهڻا آهن، ان ڪري ماڻهو انهن جي ٽولي ۾ شريڪ ٿي، هٿوهٿ ڪچيو وڃي، جيڪي بنهہ تار خرابيءَ ۾ وڃيو پون، سي رات وچ ۾" عظيم جوان سال اديب "مشهور ٿيو وڃن.

باب ڏھون

اڳوڻو يورپي ترقي پسند ادب

جتي هنج هئا، اتي ڪانگن ڪانگيرا ڪيا.

(لطيف)

ٻين ۽ ڪيترين شين وانگر هيءُ جديد ادب ۽ سرمايہ دار يورپ جي پيداوار آهي، اتي ئي سندس روايت جون پاڙون آهن ۽ اتان ئي اهو ٻيءَ دنيا ۾ پکڙيو آهي .هن يورپي سماج ۾ ارتقا جي هڪ خاص ڏاڪي تي جنم ورتو آهي .ساڳئي وقت اهو يورپ جي رجعت پرست ادب جي روايت جي سلسلي جي هڪڙي ڪڙي ۽ آهي.

يورپ جي ادب جي تاريخ ڪي تلهي ليکي پنجن وڏن دؤرن ۾ ورهائي سگهجي ٿو .انهن مان چوٿون پنجون دؤر گڏ هلي رهيا آهن .چوٿون زوال طرف وڃي رهيو آهي ۽ پنجون اُسري نسري ڪمال طرف وڌي رهيو آهي.

پهريون اُن جو دؤر قديم غلامدار، يونان ۽ روم جي علم ۽ عظمت جو دؤر آهي، جيڪو انساني تاريخ ۾ اڄ ۽ بي مثال ۽ يگانو ليکجي ٿو .يوناني مدبر پيريڪليس جي حضرت عيسيٰ کان اٽڪل چار سئو سال اڳي کان اٿينس جي شهر ۾ ڪيل جمهوريت ۽ ڊڪٽيٽرشپ جي پيٺ واري تقرير اڄ ۽ پڙهندا تہ وات مان" واهہ واهہ "نڪري ويندي !معلوم ٿيندو تہ عقل ۽ تَدبُر، فصاحت ۽ بلاغت جو هڪڙو درياهہ پيو اُڇلون ڏئي !ٿيوسيپيڊائيڊس جي پوليشيائي لڙاين جي تاريخ پڙهو .هومر جا لافاني داستان ۽ سئفو شاعراڻي جي محبت جا گيت پڙهو . ائرسٽوفئنس جا ڊراما پڙهو .ان کي اڄ جي بهترين تخليق سان ڀيٽي ڏسو تہ خبر پوندي تہ يوناني علم ۽ ادب پنهنجو مٽ پاڻ هئا .پٿاگوراس، ائين ايگزاگورس، ڊما ڪرئٽس، هرئڪليٽس، سُقراط، بقراط، افلاطون جهڙا يگانا عالم، داناءُ فيلسوف ۽ سائنسدان يونان جي ئي دنيا کي ڏنل هئا .تنهن کانپوءِ انهن سمورن تارن ۽ چنڊن جو سج، سڪندر اعظم جو استاد ارسطو هو، جيڪو حضرت عيسيٰ کان 384 سال اڳ ڄمي، دنيا ۾ 62 سال رهي، لافاني ٻڻجي ويو .هن لاءِ سندس وفات کان چوڏهن صديون پوءِ عظيم مسلمان داناءُ ابن

رشد چيو،" ارسطو سمورين سائنسن جو اول ۽ آخر آهي .ڪانئس اڳ ڪوبہ قابلِ ذڪر سائنسدان پيدا ڪونہ ٿيو ۽ ڪانئس پوءِ جي چوڏهن صدين ۾ ڪنهن بہ سندس تعليم ۾ ڪو خاص واڌارو ڪونہ ڪيو آهي ...ارسطو عظيم ترين عالم آهي، خدا ڪيس بي مثال بڻايو هو ". ساڳيو رنگ جلد ئي پوءِ روم ۾ ٿيو .اُتي سائنسدان ۽ فيلسوف تہ ايترا نہ هئا پر ٻين شعبن ۾ بي مثال عالم ۽ اديب ۽ ٻيا يگانا داناءُ پيدا ٿيا .سيسرو، پلمي، جوليس سيزر وقت جي علم ۽ دانش جا ٻيا سوين جڳمڳائيندڙ چنڊ، تارا هئا.

تنهن ڪان پوءِ قرون وسطيٰ ۾ صدين جون صديون يورپ تي مذهبي جهالت، تنگ نظري ۽ تعصب ۽ وحشي جبر جي رات ڇانيل رهي .اهو يورپي ادب جو ٻيو ۽ اونداهو دؤر هو.

پلن جي پيٽان ٿلها ۽ ٿلهن جي پيٽان پلا!

پندرهين صديءَ ۾ اهو اونداهو دؤر اجا ختم نہ ٿيو هو تہ ان دؤر جي پيٽَ مان يورپي علم ۽ ادب جو ٽيون دؤر، جيڪو روشن دؤر هو، سو ڄائو ۽ سورهين صديءَ ۾ اُسري نسري وهيءَ چڙهيو .پندرهين صديءَ واري يورپي جاگيرداري نظام جي پيٽ ۾ اهي اقتصادي، سياسي ۽ ثقافتي قوتون اُسرڻ نِسرڻ شروع ٿي ويون، جن اڳتي هلي، زبردست ويڙهيون ڪري، نيٺ ڪيس ختم ڪري سندس جاءِ تي سرمايہ داري نظام ڪي قائم ڪيو، سورهين صديءَ ڪان ئي سرمايہ داري نظام جا بُنياد پوڻ شروع ٿي ويا ۽ نيون اُسرندڙ ترقي پسند سرمايہ دار قوتون سردار جاگيرداريءَ جي اقتصادي ۽ سياسي، ذهني ۽ روحاني بالادستيءَ، هڪ هٽيءَ ۽ آمريت جي قلعن ڪي ڊاهڻ ۾ جُنبي ويون .جاگيرداري پنهنجا اُکڙيل پيرَ وري ڄمائڻ لاءِ بار بار جوابي حملا ڪندي رهي .تان جو اوڻويهين صديءَ جي اڌ تائين اهي سمورا حملا ناڪام ٿي ويا ۽ سرمايہ داري پوري يورپ تي ڇانئجي وئي ۽ سڄي دنيا جي مٿان ڇانئجڻ لڳي.

جيئن فوج جا ڪَئِين قسم هوندا آهن، بَحرِي، بَري ۽ هوائي وغيره، تيئن ٻن سماجي نظامن وچ ۾ ٿيندڙ جنگ ۾ وڙهندڙ فوجون بہ طرحين طرحين جون هونديون آهن .مادي ۽ روحاني، اقتصادي ۽ سياسي، ثقافتي ۽ نظرياتي، فوجي ۽ سفارتي وغيره.

جاگيردار ۽ سرمايہ دار سماجي نظامن جي وچ ۾ صدين تائين هلندڙ، هن ڌرتي ڌوڏيندڙ، شاهي جنگ ۾ سرمايہ داري لاڙا رکندڙ علم ۽ سائنس، ادب ۽ فن هڪ اهم قوت طور ڪم ڪيو .اهي نئين نظام جي لشڪر جي ثقافتي فوج هئا .اهو سڄو عرصو نين اُسرندڙ ترقي

پسند سرمايہ دار قوتن جي عقل ۽ سمجھہ کي وڌائيندا، سندن دلين ۽ روحن کي مضبوط ڪندا، ساٿڻ ٻانهن ٻيلي ٿيندا ۽ سندن سُونهَپ ڪندا رهيا.

اڄ بہ جيڪو بوڪيشو جي ڪهاڻين جي مجموعي" دي ڪئميران "۽ بالزاڪ جي" شرارت ڀريل ڪهاڻيون (Droll Stories) "يا ماپاسان جون ڪهاڻيون ۽ اهڙيون ٻيون شوخ ۽ مزيدار ڪهاڻيون پڙهندو، تنهن جڻ جاگيرداري فرعونيت ۽ سندس روحاني چاڙتن جي منافق ادمبر کان مرعوب ٿيڻ جي مرض خلاف حفاظتي ٽُڪا هڻائي ڇڏيا !ان تي ڪنهن بہ جاهل فرعون ۽ ڪنهن بہ مقدس منافق جي آڪڙ ۽ رُعب تابُ جو ۽ ڪنهن بہ ڪتابن سان لڏيل گڏهُ جي پُستين جو ڪوبہ اثر ڪونہ ٿيندو!

دنيا جي ادب جي تاريخ ۾ جاگيرداري فرعونيت ۽ خاص ڪري ڍِين ڌرم جي ٺيڪيدارن جي روحاني هڪ هٽي ۽ آمريت خلاف هيءُ ڪو پهريون ادبي حملو ڪونہ هو .هن کان صديون اڳ عرب، ايران ۽ هندستان وغيره ۾ تَصَوُف ۽ ڀڳتي لهر جي شاعرن انهن خلاف پنهنجا آواز بلند ڪيا هئا، جن جا پڙاڏا اڄ تائين پيا گونجن.

هر سُٺي نئين شيءِ يا ڳالهہ جا خالق عوام ۽ عوام دوست ماڻهو هوندا آهن ۽ عوام دشمن رجعت پرست اڪثر انهن جي هر ممڪن مخالفت ڪندا رهيا آهن، پر اڳتي هلي جڏهن اهي شيون يا ڳالهيون مقبول ٿي ويندبون آهن، تڏهن عوام دشمن انهن جا هترادو وارث بڻجي، انهن تي قبضو ڪري، انهن کي پنهنجو هٿيار بڻائيندا رهيا آهن .صوفي شاعريءَ تي ڪنهن زماني کان وٺي حاڪم طبقن جو قبضو ٿي چڪو آهي ۽ اهي ان کي پوِنِي) پاليل فرمانبردار وهٽ وانگر (ڪريو پيا هلائين، ان ڪري جيئن يورپ جي موجوده سامراج پرست پاليل ۽ پوِنِي ادب کي ڏسي ڪو مشڪل سان اندازو لڳائي سگهندو تہ اڳي ڪنهن زماني ۾ يورپ جي ادب ۾ ڪهڙا انقلابي جوهر هئا، تيئن صوفي شاعريءَ جي پوءِ جي حالتن کي ڏسي عام ماڻهو اهو اندازو لڳائي ڪونہ سگهندو تہ پنهنجي شروعاتي اؤسر جي ترقي پسند دؤر ۾ ان ۾ ڪهڙيون بجليون ڀريل هيون .ان ڪهڙن طوفانن جا مقابلا ڪيا آهن ۽ مڪر، منافقي، تنگ نظري ۽ تعصب جا ڪهڙا ڪوٽ ڪيرايا آهن.

مذهب جي آڙ ۾ هڪ هٽي ۽ روحاني آمريت

هر ٻي شيءِ وانگر صوفي شاعري بہ اُبتڙن جو ميلاپ هئي .ان ۾ ترقي پسند توڙي رجعت پرست عنصر پاڻ ۾ گڏ هئا ۽ پاڻ ۾ وڙهي رهيا هئا .ترقي پسند عنصر هيءُ هو تہ ان

وقت جي جاگيردار فرعونيت ۽ ان جي ڇاڙتي مذهبي نيڪيداري، هڪ هٿي ۽ روحاني آمريت خلاف جيڪا عوام جي دلين ۾ بي پناهه نفرت هئي ۽ غُصو هو، تنهن جي ترجماني ڪندي هن جاگيردارن کي اڻ ستيءَ طرح ۽ سندس روحاني ڇاڙتن کي ستيءَ طرح اُگهاڙو ۽ ننگو ڪري ان تي ملامت جا تير وَسايا.

..."تہ پوءِ ڇا ڪجي؟"

هر ڪاروبار ۽ هر علم (Discipline) جي پنهنجي خاص، ڊڪيل ٻولي هوندي آهي، پنهنجو هڪ خاص علامتي ڪوڊ هوندو آهي .مثال طور واپاري اگهن گهٽجڻ جي ڳالهه ڪرڻ بدران" بازار جي ڪِرڻ "جي ڳالهه ڪندا آهن .حالانڪ بازار پنهنجي جاءِ تي بيٺي هوندي آهي . شاعر ۽ عاشق، ٻي ڪنهن ڳالهه بدران رُڳو نرگسي نيڻن ۽ چاندوڪي رات جون ڳالهيون ڪندا آهن، تيئن تَصَوفُ جي شاعري قورو ۽ ظالم جاگيرداريءَ سماجي نظام لاءِ" دُنيا "۽" آسمان " جون علامتون ڪم آنديون آهن .جيڪا لعنت ملامت، اميرن، خانن، نوابن، بادشاهن، سلطانن ۽ شهنشاهن ۽ سندن ڇاڙتن تي ۽ جنهن نظام انهن کي ملڪ جو مالڪ ڪيو آهي، تنهن تي وسائڻي هوندي اٿن، اها" فڪ ناهنجار"،" فلڪ ڪج رفتار"،" دنيائي دُون"،" چرخ گردون"، "ستم پيشہ آسمان "کي مُنهن ۾ ڪري، مٿن وسائيندا رهيا آهن.

"هي آسمان خراب آهي تہ پوءِ ڇا ڪجي؟ "ان جا جواب ٻن قسمن جا ڏنا ويا آهن .پهريون تہ گهٽ گوهي ڏيئي، ڪنهن نموني، پاڻ کي هن نظام جي شڪنجي مان ڇڏائي، جيترو موقعو هٿ ڪري سگهو، اوتريون موجُون ماڻي ۽ عيش ڪري ونو !ٻيو آهي تہ دُنيا کي تَرڪ ڪري، پنهنجي اندر ۾ گهڙي وڃو ۽ ان کي اُجاريو، هلڻ جي تياري ڪريو.

هي ٻئي جواب حاڪم طبقن جي دل وڻان آهن .سماج جا بهترين دماغ ۽ دليون جيڪڏهن ساڻن اندر اُجارڻ ۾ مصروف ٿي وڃن تہ ٻيو قورن ۽ ظالمن کي ڇا کپي!

سواءِ هڪ اڌ استثنا جي، هنن شاعرن وٽ انهن ڪان سواءِ ٽيون صحيح جواب نہ هو ۽ نہ وري ان وقت ٿي ئي سگهيو ٿي .اهو صحيح جواب اڃا تاريخ جي ڪُک ۾ سرجيو ئي ڪونہ هو .ان جا مهاندا اڃا ايندڙ زمانن جي اونداهن پاڇُولن ۾ لِڪل هئا .جاگيرداري نظام جا تاريخي ڏينهن اڃان پورا ڪونہ ٿيا هئا .ڪيس دسي دفن ڪرڻ وارين سماجي قوتون جيڪي، سماجي قانون مطابق، ان وقت، فقط سرمايہ داري قوتون ئي ٿي سگهيون ٿي، سي اڃا اُسريون

نِسريون ئي ڪونہ هيون .ان لاءِ ڪين صديون گهربل هيون .هزارين سپ طرفين لڙاين ۾ ڪتيل سوڀون ۽ تجربا گهربل هئا.

والٽير، روسو، بالزاڪ ۽ ٻيا ارڙهين صديءَ جا يورپي سرمايہ دار اديب ۽ دانشور تاريخي ارتقا جي گهڻو مٿاهين ڏاڪي تي آيا .هُو صدين جي اقتصادي ۽ سياسي، نظرياتي ۽ روحاني لڙاين جي هڪ ڊگهي سلسلي ۾ عوام طرفان حاصل ڪيل شاندار ڪاميابين ڪانپوءِ، عالمي ادب جي اسٽيج تي پيش ٿيا هئا .تاريخ هنن لاءِ هڪ اسٽيج اڳي ئي تيار ڪري، سينگاري ڇڏي هئي .وقت سندن انتظار ڪري رهيو هو.

هُو سماج جا تماشائي، ان تي غيرجانبدار تبصرو ڪندڙ يا عوام جا سَڪنا همدرد بڻجي ڪونہ آيا هئا .هُو ڌُر ڌڻي تي آيا هئا .هُو عوام جي دلين جي عدالت ۾ عوام جي مجرمن جي ڏوهن جا تفصيل ۽ ثبوت پيش ڪندڙ، سندن ڏوهہ ثابت ڪندڙ ۽ سندن جوڳي سزا تجويز ڪندڙ هئا .سندن اعليٰ فنڪاريءَ واري ڳالهہ ۾، ان جي آواز ۽ انداز ۾، پنهنجن کي سڏ ۽ دشمنن کي للڪار هئي .ان ۾ سوڀ لاءِ توڙ تائين وڙهڻ جو اٽل ارادو ۽ ان جي حاصل ڪرڻ جو مڪمل يقين هو .هُو هڪ نئين نظام ۽ نئين دؤر جا نقيب ۽ روشن سڀان جي خوشخبري ڏيندڙ هئا.

هرڻ هنيلا ٻيٺا سوچين!

حافظ شيرازيءَ حسرت ڀريون صدائون هنيون هيون :

بياڪہ قاعده آسمان بگردانيم،
فلڪ راشڪف بشگايم، و طرح نو باندازيم!

(اچو تہ هن دُنيا جو نظام بدلايون - پراڻو جهان ڊاهي نئين جي پيڙهہ رکون!)

اهي صدائون پنهنجي زماني ۾" بوند بوند لئي ٽيڪي ٽيڪي، وري ڊوڙي، ٽڪجي ٽڪجي، ڦان ٿي، ٻَٽَ تي چڙهيون هٽندڙ، ڪنهن واڍِ وڙيل، هليلي هرڻ، جي پاٽيءَ لاءِ حسرت ڀري پڪار وانگر، هڪ پل لاءِ، وقت جي رڻ ٻَٽَ ۾ گونجي، تاريخ جي خلائن ۾ گم ٿي ويون ".ڇئن صدين کان پوءِ هاڻ اهي صدائون ڌرتِيءَ جي هڪڙي حصي ۾ تاريخ جو اٽل فرمان بڻجي، ارڙهين صديءَ جي انقلابي اَدب جي ٻاهہ جهڙين لڪٽين جي ٻرندڙ لفظن منجهان، وقت جي فرعوني نظام ۽ ان جي علمبردارن کي گهُوري رهيون هيون!

پراڻو پاپي نظام

هر نئون طبقاتي نظام پنهنجي اؤسر ۽ جوانيءَ وقت ترقي پسند ٿئي ٿو ۽ سماج کي اڳتي ڌِڪي ٿو .اڳتي هلي اهو پنهنجون سموريون ترقي پسند قوتون خرچ ڪري سُجو ٿي پوڙهو ۽ رجعت پرست بڻجي، سماج لاءِ" جيءَ جو جنجال "بڻجيو وڃي .ان وچ ۾ سندس پيٽَ ۾ سرجيل نئون ترقي پسند نظام جنم وٺي ٿو، جو به پنهنجي اؤسر ۽ جوانيءَ وقت، اڳئين جي پيٽ ۾، ان جي اؤسر ۽ جوانيءَ جي وقت کان به وڌيڪ، ترقي پسند ٿئي ٿو .نيٺ اهو به پوڙهو ٿي پوي ٿو ۽ سندس پَيٽَ مان نڪتل نئون نظام کيس ختم ڪري پاڻ ان جي جاءِ وٺي ٿو .غلام دار نظام به پنهنجي وقت آهر ترقي پسند هو .جڏهن اهو پوڙهو ۽ رجعت پرست ٿيو، تڏهن نئين ترقي پسند جاگيردار نظام سندس جاءِ ورتي .ان جي پوڙهي ۽ رجعت پرست ٿيڻ بعد سرمايہ دار نظام سندس جاءِ ورتي، جيڪو پنهنجي اؤسر ۽ جوانيءَ جي وقت انهن ٻنهي کان سَوين دفعا وڌيڪ ترقي پسند هو.

پندرهين عيسوي صديءَ کان اوڻويهين صديءَ تائين اهو يورپ ۾ جاگيرداري نظام کي ڍاهي، ان جي جاءِ وٺڻ جي لڙاين ۾ مشغول هو .نيٺ جاگيرداريءَ تي مڪمل سوڀ پائڻ ڪانپوءِ ان جي جڻ ڪنهن اسم اعظم جي ڦيٽي يا ڪنهن" قم باذني "!جي حڪم سان سماج جي پيداواري ۽ تخليقي قوتن جي پيرن ۾ پيل جاگيرداري زنجيرون ٽوڙي، انهن ۾ نئون ساهہ وجهي، ڪين اُٿاري کڙو ڪري، سموري سماج، سموري يورپ ۽ پوءِ آمريڪا ۾ اهو انقلاب آڻي ڇڏيو، جنهن جو مثال اڳين سمورين صدين ۾ ڳولڻ اجايو آهي .ان جڻ هڪ جادوءَ جي لڪڙي گهمائي سڄي دُنيا جو نقشو بدلائي ڇڏيو!

تان جو اوڻويهين صديءَ تائين وڏي ويجهي اهو پنهنجون بُنيادي ترقي پسند صلاحيتون خرچ ڪري سماج لاءِ هڪڙي جُوَرَ بڻجڻ شروع ٿيو .ان ايشيا، آفريقا ۽ لاطيني آمريڪا کي ڦُري لُٽي ڪنگال بڻائي ڇڏيو1825 .ع ۾ سرمايہ داري نظام ۾ پهريون پيرو اقتصادي بحران آيو .هاڻ ڏهين پندرهين سال نئون ۽ اڳي کان وڌيڪ پيچيدو ۽ اونهون بحران ٿو اچي .اهو ٻن عظيم جنگين ذريعي دُنيا کي تباهيءَ جي ڪناري تي آڻي چڪو آهي ۽ ٽي لاءِ تياريون پيو ڪري .اجان اهو جيئرو آهي، سندس نوان نوان سماجي معجزا ڏيکارڻ جي قوت بہ صفا ختم ڪانہ ٿي آهي .سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ جو نئون انقلاب کيس اجان بہ نوان ڊوز ڏيندو ٽڳائيندو اچي .اجان بہ وٽس زبردست پيداواري ۽ تخليقي قوتون ۽ دولت جا انڱ ڪُٺ

خزانا آهن .سماج جي مختلف ميدانن ۾ سندس قبضا، برتريون، بالادستيون ۽ هڪ هٿيون ۽ بچت ۾ رکيل (رِزرو) قوتون اجان بہ موجود ۽ سلامت آهن.

رَتُ پياڪ ڏائڻ!

پر تاريخي ۽ مجموعي طرح، اهو هاڻ انساني سماج لاءِ هڪ مُدي خارج ۽ مُفت خور، اٽي تي چٽي، رَتُ پياڪ پوڙهي ڏائڻ بڻجي پيو آهي .ڪنهن زماني ۾ دُنيا جي پيداواري ۽ تخليقي قوتن جي پيرن مان زنجيرون ڪڍڻ وارو هيءُ نظام هاڻ خود انهن لاءِ هڪ ارڙ بلا جيڏي زنجير بڻجي چڪو آهي .اهو هينئر دُنيا ۾ فقط ڦُرلٽ، بيروزگاريءَ، مهانگائيءَ، بک، ڏڪار ۽ جنگ ڦهلائڻ وسيلي ئي ڪجهہ عرصو وڌيڪ جيئرو رهي سگهي ٿو .هونئن نہ.

عالمي ڦُرلٽ، هڪ هٽي ۽ عام تباهيءَ تي پاڙيندڙ، قبر جي ڪنڌيءَ تي پهتل، هن نظام وٽ زندگيءَ جي ڪنهن بہ ميدان ۾ سياست، اقتصاديات، علم، ادب ۽ فن وغيره جي ميدان ۾ ، هينئر ماڻهن کي آڇڻ لاءِ ڪابہ خوشي يا آئيندي جي خوشخبري ڪانهي .اهو دُنيا کي فقط مايوسي، عام تباهيءَ ۽ موت جو پيغام ئي آڇي سگهي ٿو .جهڙي سماجي نظام جي حالت اهڙا سندس غالب سماجي لاڙن جي ترجماني ۽ وڪالت ڪندڙ ادب جا افعال، جهڙا ڪانگ تهڙا ٻچا، جهڙو زوال پذير سرمايہ دار سامراجي نظام اهڙو سندس هيءُ پيارو ٻچڙو يعني جديدي زوالي ادب.

ہر ادب

جڏهن اوڻويهين صديءَ ڌاري سرمايہ داري نظام پنهنجي ترقي پسند فطرت بدلائي هڪ هٽي رجعت پرست سامراج ۾ تبديل ٿيڻ شروع ٿيو، تڏهن بہ ڳالهيون ٿيون.

پهرين ڳالهہ تہ سرمايہ دار ادب ۾ رجعت پرست لاڙا زور وٺڻ لڳا ۽ حاوي ٿي ويا .ٻيو تہ سرمايہ داريءَ جي پيٽ اندر پورهيت انقلاب جون قوتون سرجڻ شروع ٿيون ۽ پورهيت ادب پيدا ٿيڻ شروع ٿيو .اهڙيءَ طرح يورپي ادب جا ٻہ نوان دؤر يعني ان جو چوٿون ۽ پنجون تاريخي دؤر شروع ٿيا .هڪڙو زواليت پرست ۽ رجعت پرست سرمائيدار ادب جو دؤر، جيڪو سرمايہ داريءَ جي زوال جو ماتم ڪري ٿو، ٻيو پورهيت ترقي پسند ۽ انقلابي ادب جو دؤر، جيڪو پورهيت طبقي ۽ پورهيت انقلاب جي اُسرڻ، نِسرڻ ۽ وڌڻ ويجهڻ جي

عڪاسي، ترجماني، مدد ۽ رهبري ڪري ٿو .هڪڙو مُردار ماضيءَ جو ماتم ڪندڙ آهي، ٻيو عوام جي روشن آئيندي جي آجيان ڪندڙ ۽ ان ڪي ڳائيندڙ وڄائيندڙ آهي.

هنن ٻنهي هڪٻئي جي اُبتڙ ۽ مختلف ادبن جي سلسلي ۾، ويهين صديءَ جي پهرين چوٿائي هڪ تاريخي سنگ ميل جي حيثيت رکي ٿي .هن چوٿائيءَ ۾ اهي ٻه اديب تخليق ۾ سرگرم هئا، جيڪي انهن ٻنهي قسمن جي ادبن جا باني ۽ مکيه علمبردار هئا ۽ انهن جي سڀ ڪان وڏي علامت بنبا .اهي ٻه هئا گورڪي ۽ ڪافڪا .ڪافڪا1924 ع ۾ وفات ڪئي ۽ گورڪيءَ ڪجهه سال پوءِ .ڪافڪا سرمايه دار زوال جو ترجمان ۽ ماتمي اديب هو ۽ گورڪي پورهيت انقلاب جي آجيان ڪندڙ، ان جا قصيدا ڳائيندڙ، ان جي مدد ۽ رهبري ڪندڙ ۽ ان پاران سِرَ جون سَٽون ڏيندڙ مجاهد انقلابي اديب هو .ٻئي پنهنجي پنهنجي فن ۾ قابل هئا .هو ڳالهين ڪي مُنجهائڻ ۾ ۽ هي ان مُنجهيل سُٽ ڪي سنوارڻ ۾ !ٻنهي قسمن جا اديب هند، سنڌ ۽ دُنيا جي هر ملڪ ۾ موجود آهن .جديدي ادب جي وبا جو باني ڪافڪا ليکيو ويندو آهي ۽ وجوديت جي فلسفي جي ملاوت جي باوجود سارتري، البرٽو موراويا ۽ ڪامو ڪافڪا جا ئي خليفا آهن.

هونئن رجعت پرست جديد ادب جون پاڙون عالمي ادب ۾ تاريخ ۾ گهڻو هيٺ ٻه ڏسي سگهجن ٿيون .اهو ايترو پراڻو آهي جيتري رجعت پرستي.

نِتُ نوان ٻهروپ

مغربي ادب جي تاريخ تي هڪڙي مٿاڇري نظر وجهڻ سان ئي معلوم ٿي ويندو تہ نام نهاد "نئون "۽" جديد "ادب ڏاڏي آدم جي واري جي شيءِ آهي، ۽ نِتُ نَوان ٻهرُوپ ڪندو ۽ پاڻ تي نوان ليبل چنبڙائيندو، هر دؤر ۾ پاڻ ڪي" نئون "ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو رهي آهي Neoterikos .(نئين ڪان نئون)، Baroque (نمودي)، Parnassianism (قدامتي)، Metaphysical (مابعدالطبعياتي)، Impressionism (تاثرائيت)، Symbolism(علامتيت)، Hermetism (رهبانيت)، Futurism (مستقبليت)، Existentialism(وجوديت) وغيره وغيره ڪَئِين ٻهرُوپ، ڪَئِين ليبل، پر ڳالهہ اها ئي ساڳي پراڻي پاروتي .يعني عوام جي زندگي جي حقيقتن ڪان ڀاڄ، انهن ڪي ٽوڙڻ، مروڙڻ، ادب ڪي ڦورو طبقن ۽ سندن حوارين جي هٿ جو هٿيار ۽ ماڻهن ڪي بطال ڪرڻ لاءِ چَرسُ ۽ ڀنگ جهڙو نشو بنائڻ.

Neotericشاعري:

"نئين کان نئين "جي رينگٽ کي ونون .اهو حضرت عيسيٰ جي ڄمڻ کان ٻه گهٽو گهٽو اڳ شروع ٿيل رينگٽ آهي .قديم رَوم ۾" حضرت عيسيٰ جي ڄمڻ کان 146 سال اڳ (رَوم جي دشمن) ڪارٿيج ۽ ڪارٿن جي (رومين هٿان) تباهي ڪانپوءِ رَومي اميرن ۾ خشحالي ۽ ٻاهرين حملن کان سلامتي حاصل ڪرڻ ڪري Otium (واندڪائي) جي مزن ماڻڻ ۽ (فقط) پاڻ کي خوش ڪرڻ واري ادب لاءِ ماحول پيدا ٿيو .ان ماحول ۾ شاعرن جو Neoterics نالي هڪڙو نئون ٽولو پيدا ٿيو، جن" نئين کان نئين "جي تلاش ۾" ادب براءِ ادب "جي ذهنيت ڦهلائي[1] ".

17هين صديءَ ۾ جڏهن يورپ ۾ سُڌاري Reformation جي تحريڪ هلي ته ان جي مخالفت ۾ رجعت پرست قوتن" سڌاري جي مخالفت Counter Reformation "جي تحريڪ هلائي .ان رجعت پرست تحريڪ سُڌارن جي حامي ادب جي مقابلي ۾ Baroque (نمودي) ادب پيدا ڪيو" .ان مکيه علمبردار اٽليءَ ۾ گيامبتيستامرينو Giambatista Marino، اسپين ۾ لوئي ڊي گونگورا Louis de Gongora ۽ جرمنيءَ ۾ مارٽن اوپز Martin Opitzهئا .ان ادب جون مکيه وصفون هيون، علامت نگاري، لفاظي ۽ (سڪٽي) صنعت گري[2] .

انگلينڊ ۾ رجعت پرست تحريڪ پادري شاعر جان ڊان جي Metaphysical (مابعدالطبعياتي) شاعري جو رُوپ ورتو .ان شاعري ۽ Baroque ادب ۾ ڪيئي هڪجهڙايون هيون[3].

اوڻويهين صديءَ ۾ فرانس ۾ رجعت پرست ادب کي Parnasianism واري ليبل هيٺ هلايو ويو .ان جو مشهور علمبردار چارلس بادليئر Charles Baudelaire هو، جنهن جي فتويٰ هئي ته،" جيڪا شيءِ فن ناهي، سا بدصورت ۽ نڪمي آهي[4]".

انهيءَ دؤر ۾ انهيءَ قسم جي ادب تي تاثراتي(Impressionists) ، علامتي (Symbolist)۽ ماورائي (Transcendentalist) ليبل چنبڙايا ويا .تاثراتي ليبل واري ادب جو باني پال ورلين Paul Verlaine ۽ علامتي ليبل واري ادب جو باني اسٽيفين ملارمي Stephane Mallaarme هو .جرمن شاعر رلڪي Rilke علاميت جو وڏو علمبردار ليکيو ويو ٿي.

ماورائيت جو زور بہ حقيقي زندگيءَ جي ترجماني ڪرڻ بدران نام نهاد روحانيت ۽ اندر جي اُڌمن جي ذڪر تي هو[5].

انهيءَ صديءَ جي آخر ۾ ئي اهي اديب حضرات پيدا ٿيا، جن جو نالو ئي هو Decadents(زواليت پرست)، سندن مکيہ نمائندو فرينچ شاعر جولس لافاگو Jules Lafergueهو[1].

انهيءَ صديءَ ۾ جڏهن اٽليءَ ڪي فاشزم جو ڪوڙهہ وڪوڙي ويو، تڏهن فاشي اديبن Futurist(مستقبلي) ۽Hermeric ، Emerlismo (رمباني) ليبلن هيٺ اهي فاشي ادبي نظريا پيش ڪيا تہ ادب جو ڪم حال سان نہ مستقبل سان آهي .ٻيو تہ ادب کي ظاهري دُنِيا جي جهيڙن سان واسطو توڙي تارڪ الدُنِيا ٿيڻ جي پنهنجو اندر اُجارڻ گهرجي[2].

اظهاريت Expressionism جي ليبل هيٺ اهڙو ادب پيش ڪيو ويو، جنهن" زندگيءَ کي عمل ۾ سرگرم حالت ۾ نہ پر خيالي پُورن جي صورت ۾ پيش ڪيو [3].

هن ئي صديءَ جي پهرين ڏاڪي ۾ ڪافڪا جو پوائنتن خوابن جهڙو ادب ماڻهن تي مڙهيو ويو[4].

سندس ناول" مُقدمو"،" قلعو "جڻ ڪنهن پيانڪ خواب وانگر آهن، جن ۾ مايوسي ۽ خوف جو زهر ڦهلايو ويو آهي.

يان پال سارتري پنهنجي وجوديت Existentialism جي نظريي جو نظرياتي اظهار پنهنجي ڪتاب" هُجڻ، نہ هُجڻ" "Being and nothingness, Nousi" وغيره ۽ ناولن "مکيون"،" گندا هٿ"،" هارائيندڙ ڪتي تو "نيڪراسوو وغيره ۾ ڪيو آهي .ان نظريي جو مکيہ نُڪتو اهو مايوس ڪرائيندڙ خيال آهي تہ،" انسان کي آزاديءَ جي سزا مليل آهي "۽ "سندس زندگي هڪڙو بي اثر جذبو آهي[5]".

ساڳيو حال Neo-expreimentalism, Experimentalism, Dadaism, Surrealism,۽ ٻين اهڙين قسمين قسمين ۽ روز بروز بدلائجندڙ ليبلن واري ادب جو آهي .اهو ادب بہ عوام لاءِ بي معنيٰ ۽ ڪنهن بہ ڪم جو نہ هو[6].

ناول جي دُنِيا ۾ رجعت پرست ادب، خالص ناول(Pure Novel) ، نئين ناول (New Novel)، علامتي ناول(Allegorical Novel) ، ويندي اُبتي ناول (Anti Novel) جهڙا عوام جي زندگيءَ جي حقيقتن ۽ سندس سمجهہ سان ڪوبہ واسطو نہ رکندڙ فضول ۽ بيهودا ابوبهر پيدا ڪيا.

اهڙن نام نهاد" نون "ناول نگارن، ناولن اندر، ڪنهن ڪهاڻي، پلاٽ، ڪردار، صورت، ڏانءُ، معنيٰ، زماني جي اڳ پُٺ جي لحاظ، سوچ ۽ احساس جي تجزيي وغيره جي مذمت ڪئي .هنن حقيقتن کي سڙيل لاش وانگر بدبودار ڪري پيش ڪيو) .تاريخي (وقت جي حساب ڪتاب کي ٽُڏي ڇڏيائون .منجهن جيڪي وڃي بچيو سي هئا سڪتا انگ اکر، جنهن مان ڪن عالم فاضل اڪابر پڙهندڙن کي پنهنجو ناول پاڻ جوڙڻو هو) .ناول ۾ (ناول نگار جو، سنئون سڌو، پڙهندڙن سان خطاب ڪري ڳالهه ڪرڻ، عيب ٺهرايو ويو [1] .

ٻولي ناقص آهي .گرامر جي ضرورت ڪانهي .ان ڪري گرامر جي چيلهه ڀڃي، اُبتي ٻولي لکجي، سا ڳالهه ڀ پراڻي آهي .آسٽريا جي تاثراتي جرمن شاعر هگو وان هاف مئنسٿل Hugo von Hofmannsthal 1902ع ۾ پنهنجي مضمون" لارڊ چئنڊوس جو خط "۾ اعلان ڪيو ته انساني ٻولي منهنجي جذبن جي اظهار ڪرڻ کان قاصر آهي[2]".

رجعت پرست فن ۽ ادب جا اهي نخرا رُڳو ڪي مغرب تائين ڀ محدود ڪونه هئا .اهو هڪڙو عالمي تاريخي لقاءُ آهي .مثال طور" مان اديب آهيان، منهنجي ذميواري فقط پاڻ سان سچائي آهي .عوام جاهل آهي .اهي منهنجي ڳالهه سمجهن نه سمجهن، تنهن سان منهنجو ڪوبه واسطو ڪونهي ".اها ڳالهه جهڙي مغرب ۾ تهڙي مشرق ۾ ڪئي ويندي پئي رهي آهي.

اڄ کان ٽي سَؤ سال اڳ جي منگ گهراڻي جي چيني اديب يوئان هن تائو Yuan Hung Itaoاعلان ڪيو هو ته هُو" جهڙن تهڙن عام ماڻهن سان گڏ مُرڪي يا روئي نٿو سگهي ... سُني اديب جو مکيه فرض آهي) ...فقط (پاڻ سان سچو رهڻ[3]".

سورهين صديءَ جي چيني اديبن تان يوئان چون Tian Yiian Chun ۽ چنگ هسنگ Chung Hsing "چيني گرامر جي قاعدن جي پورائي ڪرڻ کانسواءِ ادب تخليق ڪرڻ جون ڪوششون ڪيون [4]".پر قصو نه هليو.

باب يارھون

ھڻ تي فريدا ! شاد ول ..

ھُڻ تي فريدا شاد! ول
ڏکڙين کون نا کر ياد ول،
جھوکان تيسن آباد ول،
ابھا نئن نہ وھسي ھک - مٽي.

(خواجہ فريد)

(فريد !ھاڻ وري خوشي تي
ڏکڙن کي وري ياد نہ کر،
پنھنجون وستيون وري آباد تي وينديون
زماني جي نئين ھاڻ رڳو ھکڙي پاسي کانہ وھندي!)

عالمي عوامي مقابلي جو نئون نرالو تاريخي دؤر

ڌرتيءَ جي ڌيئن ۽ پٽن ڪڏھن بہ وس پڄندي قورو ۽ ظالم تورابن جي قُرلت ۽ ظُلم کي قبول نہ ڪيو آھي ۽ انھن کان پنھنجي جان ڇڏائڻ لاءِ ساٿن ملھُون ۽ مقابلا ڪرڻ بند نہ ڪيا آھن.

باغي رَتَ جي جڳ مڳ جرڪندڙ ليڪَ

حضرت عيسيٰ جي جمڻ کان اٽڪل ٻہ سَئو سال اڳ، چيني غلامدارن جي قورو ۽ ظالم راڄ جي خلاف چين شينگ ۽ ووکانگ جي اڳواٽيءَ ھيٺ ڪامياب ھاري بغاوت کان گھٽو اڳ کان وٺي، حضرت عيسيٰ کان مني صدي اڳ رومي غلام اسپارٽيڪس جي اڳواٽيءَ ھيٺ ٻن لکن غلامن جي ناڪام بغاوت تائين ۽ ان کان وٺي اڄ تائين جي ھزارين سالن جي عرصي ۾ ھر

ملڪ جا ڪَئِين حق پرست، انصاف پسند، ڦُريل ماريل ماڻهو اڪيلي سِرُ توڙي ٻين سان گڏجي هر قسم جي ڦورن ۽ ظالمن خلاف هر ميدان ۾، هر هٿيار، هر وسيلي ۽ هر طريقي سان هزارين لکين ڪروڙين ننڍيون توڙي وڏيون بغاوتون ۽ مقابلا ڪندا، وڙهندا، مرندا، ماريندا رهيا آهن . فتح توڙي شڪست جي حالت ۾ هُو ڪين ڪمزور ڪندا، پوئتي هٽائيندا، اڪثر سندن اقتدار ۽ بالادستي، ڏاڍ ۽ جبر جي تختن کي ٽُڪي ٽُڪي، پاڙان ڪائي ڪائي، اونڌا ڪندا ۽ مجموعي طور ڦُرلٽ ۽ ظلم جي نظامن کي اندران ڪوڪلو ڪندا رهيا آهن .ابن مريم کان وٺي فاطمه جي لال تائين، سُقراط کان برونو تائين، منصور کان سرمد ۽ صوفي شهيد تائين، اسپارٽئڪس کان لومبا تائين، دودي ۽ درياهه خان، هوشو ۽ هيمونءَ کان جولس فيوچڪ ۽ وان تروئي تائين ۽ ان کان پوءِ اڄ جي انساني تاريخ جي ڪهاڻي درحقيقت انصاف پسند ۽ حق پرست انسانن طرفان ڦُرلٽ ۽ ظُلم جي راڄ آڏو آڻ مڃڻ کان انڪار ۽ ان سان سِرَ جون سَٽون ڏيڻ جي، سُورهيائيءَ جي سرهاڻين پري ڳاڙهي ريتي ڪهاڻي آهي .بدر کان ڪربلا تائين، اروڙ ۽ وِڳهه ڪوٽ کان مياڻيءَ ۽ ڊُٻي تائين، اسٽالن گراڊ کان ڊين بين ڦو ۽ بيروت تائين حق پرست باغي، رات جي هڪڙي روشن جڳ مڳ، جڳ مڳ جرڪندڙ لِيڪ دُنيا جي سمورن ملڪن ۽ سمورن ڪندن کي پاڻ ۾ ڳنڍيندي، سمورن زمانن، مڪانن کي لتاڙيندي اچي اسان تائين پهتي آهي .اها رَتَ جي لِيڪَ اسان جو هڪڙو وڏي ۾ وڏو روحاني ۽ ثقافتي مقدس ورثو آهي .دنيا جو ڪوبه چنگيز يا هلاڪو، يزيد يا حجاج، تيمور يا نادر شاهه، هٽلر يا مسوليني ان رت ۾ سمايل حق پرست بغاوت ۽ مقابلي جي شعلن کي وِسائي نه سگهيو آهي .حق پرست بغاوتون ۽ مقابلا اڄ تائين جاري آهن ۽ توڙ تائين جاري رهندا.

عوام جي ڦُرلٽ ۽ ظُلم سان لڳاتار مقابلن ڪَئِين ڇٽ پٽن سان هٽي ڇڏيا، پر بُنيادِي سماجي سببن جي ڪري، هن ڪان اڳ هر هنڌ ۽ هر دؤر ۾ هڪڙي ڦورو ۽ ظالم ٽورائيءَ جي تختي اونڌي ڪرڻ کان پوءِ ان جي جاءِ تي اقتدار عوام جي اڪثريت جي هٿن ۾ نه، پر ڪنهن ٻي ڦورو ۽ ظالم ٽورائيءَ جي هٿن ۾ ئي اچي تي سگهيو .هڪڙي ڦورو ۽ ظالم نظام جي جڳهه فقط ٻيو ڦورو ۽ ظالم نظام ئي والاري تي سگهيو.

هزارين سالن جي لکين ڪروڙن ويڙهين جو نتيجو هميشه ساڳيو اهو نڪرندي نڪرندي، نيٺ اڄ اسان جي دؤر ۾ اها سياڳي منزل اچي سهڙي آهي، جڏهن هڪڙي ڦورو ۽ ظالم ٽورائيءَ جي جاءِ تي خود مظلوم ۽ محڪوم پورهيت گهڻائي سماج ۽ ان جي هر شيءِ جي مالڪ تي سگهي تي .هيترن ڦورو ۽ ظالم نظامن جي جاءِ هڪ حق پرست ۽ انصاف پسند سماجي نظام والاري سگهي تو .ناانصافين ۽ ظلمن جي هڪڙي ڊگهي ۽ ظاهري طرح نه کُٽندڙ ٻاٽ اونداهي

رات ڪان پوءِ ڏرتيءَ جي حلالي ۽ ڪرمي ڌيئن، پُٽن ڪي پنهنجو ورثو ۽ پنهنجو حق نيث ملي سگهي ٿو ۽ آهستي آهستي، ڏاڪي بہ ڏاڪي ملي رهيو آهي .گذريل اڌ صديءَ ڪان ٿورڙي وڌيڪ عرصي ۾ ڌرتيءَ جي ٽئين حصي تان ڦورو ۽ ظالم تورايون ۽ سندن لٽ سردار آقا، دُنِيا جا سامراجي، بي عزت ٿي موچڙا کائي تڙجي چڪا آهن .اڄ اتي انهن ملڪن جي مالڪ اڳوڻن معتبرن جي جنس دوا لاءِ بہ ڪانہ ٿي ملي سگهي .سندن شان شوڪت ۽ جاهہ جلال جا نشان يا تہ قبرن ۾ ساڻن گڏ پوريل آهن يا پوتخانن ۽ عجائب گهرن ۾ ماڻهن جي عبرت لاءِ رکيا ويا آهن.

اڄ هڪ طرف سچي دُنِيا جا محنتي، محروم، مظلوم ۽ محڪوم ماڻهو تہ ٻئي طرف سندن دشمن دنيائي سامراج ۽ سندس ملڪ جا چاڙتا، ڦورو ۽ ظالم پنهنجي پنهنجي الڳ ڪئمپ قائم ڪريو، هڪٻئي سان اڪيون اڪين سان ملايو، مقابلي جي ميدان ۾ دوبدو ٿيا بيٺا آهن . هن ڪان اڳ تاريخ ۾ ايئن ڪڏهن بہ ڪونہ ٿيو آهي .هيءُ اڄ تائين جي تاريخ جو وڏي ۾ وڏ ۽ سڀ ڪان وڌيڪ فيصلو ڪندڙ مقابلو آهي .انسان ذات جي روشن آئيندي جو سمورو دارومدار ان مقابلي ۾ سوڀ پائڻ تي آهي.

سمورين ڪوتين ۽ ڪمزورين جي باوجود، دُنِيا جو عوام، ڪڏهن اڻ لکي نموني رڙ بند تہ ڪڏهن ڊرامائي انداز ۾ زبردست چال ڏيندو، پنهنجي عظيم منزل مقصود ڏانهن وڌي رهيو آهي .تاريخ جي اڻ ٽر قلم، نہ ميٽجي سگهندڙ روشن اکرن ۾، سندن نرڙن تي" سوڀ " ۽ سندن دشمنن جي نِرڙ تي" شڪست "جا لفظ اُڪيري ڇڏيا آهن .ان لکئي کي ڪوبہ مٽائي نٿو سگهي.

توڙي هلين تڪڙو، توڙي هلين وِک،
پر لکئي منجهان لِک، ذرو ضايع نہ ٿئي.

(لطيف)

نوان ۽ اڻ ٻُڌل فرض

هي نسبتاً نئون ۽ نرالو عالمي دؤر دُنِيا جي ادب ۽ فن کي اڳي جي ڀيٽ ۾ نوان ۽ اڻ ٻُڌل فرض ٿو سونپي.

اڄ دُنِيا جي انقلابي عوام جي ادبي، فني ۽ ثقافتي فوج سندس سموري انقلابي عوامي فوج جو هڪ سُورهيہ ۽ سوپارو لشڪر آهي، جنهن جي جهنڊن تي" ڄاڻ، سمجهہ، روشني،

محبت، جدوجهد ۽ سُرهيائي "جا لفظ سوني پاڻيءَ ۾ اُڪريل آهن .هن لشڪر بنا، دُنيا جا عوام هرگز ڄڻادار سوپ حاصل ڪري نٿا سگهن.

اڄ جو سچو پچو نئون عالمي ادب ۽ فن دنيا تي رڳو تنقيد نٿو ڪري، ان ڪي ڏاهي نئين سر اَڏڻ ۾ ٻه ٻانهن ٻيلي ٿيو بيٺو آهي .اهو ڪنهن هڪڙي فرد يا ٽولي بدران ڌرتيءَ جي ڏيئن ۽ پُٽن جي زبردست اڪثريت جي ڏکن، سکن، اُميدن ۽ انديشن، لڙڪن ۽ مُرڪن، سپنن ۽ ساپيائن جي اهڙي باشعور ۽ بامقصد فنڪارانه ۽ اثرائتي ترجماني ٿو ڪري جو اهو سنڌن بهتر آئيندي واسطي جدوجهد جي واٽ جو سونهون، سنڌن ٻانهن جو ٻَل، دلين جو سهارو ۽ اکين جي روشني ثابت ٿي رهيو آهي.

نئون اعليٰ عوامي ادب تخليق ڪرڻ لاءِ گهربل سائنسي سماجي ڄاڻ ۽ سمجهه هن دؤر ۾ ئي ميسر آهي

فطرت سان گڏ انساني سماج ۽ انساني سوچ بابت صحيح ڄاڻ، قورو طبقن جي سخت مخالفت جي باوجود، گذريل صدين ۾ " ڦُڙيءَ ڦُڙيءَ تلاءَ "وانگر آهستي آهستي گڏ ٿي، وڌي ويجهي، نيٺ گذريل صديءَ م هڪ باقاعدي علم ۽ سائنس جي رُتبي ڪي اچي رسي آهي .اها هاڻ ئي ان پوزيشن ۾ آئي آهي جو سماج ۽ انساني سوچ) جنهن مان ادب، فن، علم ۽ سائنس وغيره پيدا ٿيا آهن (بابت اڻ ڄاڻائي، ڌوڪيبازي ۽ نسوري ڪوڙ، زٽ ۽ گمراهيءَ تي ٻڌل ڳالهين سان صحيح معنيٰ ۾ مقابلو ڪري سگهي.

انسانن جي اڪثريت اڃان تائين انهن ڳالهين بابت صحيح ڄاڻ ۽ سمجهه حاصل ڪري نه سگهي آهي، پر ان جو هڪ حصو ان ڌُٻڻ ڪان ٻاهر نڪري چڪو آهي .هاڻ اديبن، عالمن، دانشورن توڙي عام ماڻهن لاءِ اهو ممڪن ٿي پيو آهي ته جيڪڏهن هو چاهين ۽ پوري اورچائيءَ ۽ ثابت قدميءَ سان ڏکهي جدوجهد ڪن ته انساني سماج، انساني سوچ ۽ انهن جي پيداوار (ادب، فن ۽ علم وغيره) بابت صحيح ۽ پڪي پختي ڄاڻ حاصل ڪري سگهن ٿا.

زندگيءَ جي هيڪڙائي، نرالائي، پيچيدگي، سپ-طرفائي، وسعت ۽ گهرائيءَ جو ترجمان ادب

عام طرح ادب ۾ زندگيءَ ڪي سماجي طرح هڪ هنڌ بينل، اڻ چُرندڙ، چڙوچڙ ۽ هڪٻئي ڪان ڌار سماجي لقائن، روپن ۽ حالتن جي صورت ۾ ڏيکاريو ويو آهي ۽ نه پاڻ ۾ ڳنڍيل،

هڪبئي مان پيدا ٿيندڙ، هڪبئي تي دارومدار رکندڙ، هڪبئي کي متاثر ڪندڙ، هڪبئي ۾ پيئنل ۽ هر وقت ڇُرندڙ پرندڙ ۽ بدلجندڙ نظامن جي سلسلي جي روپ .ان ادب جو ڏوهه ڪونه هو .اهو گهڻي ڀاڱي سائنسي عالمي تاريخي نقطي نظر ۽ سائنسي سماجي ڄاڻ ۽ سمجهه جي روشنيءَ ۾ ڪيل زندگيءَ جي سڀ طرفي، اونهي ۽ وسيع مطالبي ۽ مشاهدي جي پيداوار نه هو.

هن دؤر جو عوامي ادب ان ڳالهه ۾ اڳين عوامي ادبن کان گهڻو اڳتي آهي.

اهو زندگي ۽ سماج کي صحيح عالمي تاريخي نقطي نگاهه کان، سائنسي، سماجي ڄاڻ ۽ سمجهه جي روشنيءَ ۾، سندن سموري زمان ۽ مڪان جي هيڪڙائي ۽ وحدت، لاڳاپي ۽ تسلسل، دارومدار ۽ باهمي اثراندازي، هڪبئي ۾ سمايل هجڻ ۽ لڳاتار چرپر، تبديليءَ جي صورتن ۾ سندن سمورن رنگن ۽ روپن ۾، سطح، رفتار ۽ رُخ جي لڳاتار تبديليءَ سان، سندن پنهنجو پاڻ کي بظاهر دهرائيندو رهڻ، پر حقيقت ۾ ڏاڪي بہ ڏاڪي، هينان کان مٿي ويندڙ حالتن ۾، ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪري ٿو.

اڳ جي عوامي ادب ۽ هاڻوڪي عوامي ادب ۾ فرق

اڳ عوام دشمن نظامن جي مقابلي ۾ نئين نظام قائم ڪرڻ جو واضح تصور موجود ڪونہ هو .ان نئين نظام کي قائم ڪرڻ واريون قوتون، انهن جون تنظيمون، سوچيل سمجهيل طئي ٿيل مقصد ۽ پروگرام موجود ۽ معلوم ڪونہ هئا .ان ڪري ان دؤر جي عوام جي گهڻگهري ادب لاءِ اهو ئي ڪافي سمجهيو ويندو هو تہ اهو رائج قورو ۽ ظالم سماجي نظام جي ڏار ڏار، ڇڙوڇڙ ڳالهين ۽ سندس مشينريءَ جي ڏار ڏار پرزن جي، بنا واضح مقصدن جي، عام اوگهڙ ۽ مخالفت ڪري، مظلومن تي ٿيندڙ ظلمن ڏانهن ڌيان ڇڪائي ۽ وچولن ۽ مٿين طبقن جي دلين ۾ مظلوم لاءِ قياس ۽ همدردي ۽ ظالمن لاءِ نفرت پيدا ڪري .ان ادب کي اجوڪي سماجي ٻوليءَ ۾ سڌارڪ ادب سڏي سگهجي ٿو.

پر هيءَ صدي ٻي صدي آهي .هيءَ صدي پراڻن نظامن خلاف نہ رڳو نفرت جاڳائڻ، مظلومن لاءِ همدردي پيدا ڪرڻ جي صدي آهي پر انهن سان مظلوم عوام طرفان منظم نموني ڏکهي ۽ اٽانگي، مرڻ جيئڻ جي ويڙهه ڪري ڪين ڍاهي نيست نابود ڪري سندن جاءِ تي هڪڙو انصاف ڀريو عاليشان نئون نظام قائم ڪرڻ جي صدي پڻ آهي .ان ڪري هن دؤر ۾ عوام جي گهڻگهري ادب جا فرض اڳوڻي سڌارڪ ادب جي ڀيٽ ۾ انقلابي آهن .اهو پراڻي

عوام دوست ادب جو نقل نٿو ڪري سگهي ۽ اوستائين محدود رهي نٿو سگهي .هُن ۽ هن ۾ زمين آسمان جو فرق آهي.

اڳوڻي دؤر ۾ اديبن ۽ فنڪارن جو دنيا کي بدلائڻ جي اڻ لکي جدوجهد ۾ ڪردار تمام گهٽ اثرائتو، جهَڪو ۽ اڻ لکهو آهي .هن دؤر ۾ سندن ڪردار نهايت نمايان ۽ اثرائتو آهي . ان ڪري اڳوڻن دؤرن جي عوام جي گهٽگهرن اديبن ۽ فنڪارن جي سماجي ذميوارين ۽ فرضن ۽ اهميت ۽ هاڻوڪن عوام جي گهٽگهرن اديبن ۽ فنڪارن جي ذميوارين ۽ فرضن ۽ اهميت ۾ بہ زمين آسمان جو فرق آهي.

باب ٻارهون

نوان هيرا!

نڏيو ته ڪوهه، وکين آهي وترو،
وڃيو ڪاڪ ڪنڌين ۾، پهس پکي جئن پوءِ،
ان ڪُرَ سندو ڪوءِ، ميو مانو نه تئي!

(لطيف)

موکي متارن جا ننڍا ڪيم نهار،
ساماٽا سري ڏٽي، اڇا اگڻ ڏار،
ناٽو ڪمي نهار سر پڻ ڏيندا ست ۾!

(لطيف)

ڪڏهن نه اهڙا، جهڙا هيل!
مون وٽ ٻاڪ – ٻنا رابيل!

(اياز)

هر دؤر جو ادب ۽ فن رڳو حقيقتن جو نه پر خوابن ۽ خيالن جو به ترجمان رهيو آهي . حقيقت پسند ادب جو مطلب به مشيني ۽ لڪير جي فقيريءَ وارو به وٺڻ گهرجي .جڏهن ادب ۾ پيش ڪيل خواب ۽ خيال حقيقتن مان پيدا ٿيل آهن ۽ سياٽي جي حقيقتن جي عڪاسي ڪن ٿا، تڏهن اهي ادب جي حقيقت پسنديءَ کي گهٽائين نٿا، وڌائين ٿا.

هر دؤر ۾ ادب ۽ فن ماڻهن جي زندگين جي حقيقتن توڙي خيالن ۽ خوابن جي ترجماني ڪندي سندن دل گهريا ۽ دل گهريون ڳالهيون پيش ڪيون آهن .زندگيءَ جي حقيقت مان ڪچو اڻ گهڙيو مواد وٺي، ان کي گهڙي سنواري، حقيقت کان گهڻو گهڻو وڌيڪ خوبصورت ۽ اثرائتو بڻائي پيش ڪرڻ ادب ۽ فن جو بنيادي ڪم پئي رهيو آهي.

وڏاءَ، مفروضا ۽ سينگار ادب جي جان آهن .ماڻهن جي سُونهن، سخاوت، بهادري، ڪرامت، طاقت ۽ چالاڪيءَ بابت هر قسم جون صفا فرضي ۽ بنهه گهڙيل وڏاءَ واريون، ڪهاڻيون ۽ داستان، عالمي ادب جو حصو آهن .اهڙن زبردست واقعن جو ذڪر ڪيو ويو آهي، جي نه ڪڏهن ٿيا ۽ نه انهن حالتن ۾ ٿي سگهيا ٿي.

اهڙا وسيلا ۽ اهڙيون شيون ۽ قوتون فرضي طرح موجود ڪري ورتيون ويون آهن، جيڪي اجان ڌرتيءَ تي تصور ۾ به مس اچي ٿي سگهيون.

مثلاً الف ليليٰ ۽ ٻين داستانن ۾ اسم اعظم، اُڏند کٽولي، سامونڊي گهوڙا ۽ اڄوڪين جاسوسي، سائنسي ۽ خلائي ڪهاڻين ۽ ناولن ۾ ذڪر ڪيل خيالي اوزار، هٿيار، مشينون، قوتون ۽ جڳهون وغيره.

هاڻ هيرا نه ڪپن

جڏهن سرمايه دار طبقو اُسري، وڏي ويجهي رهيو هو ۽ جڏهن اهو ترقي پسند هو ۽ وڏا ۽ شاندار ڪارناما سرانجام ڏيئي سگهيو ٿي، تڏهن ان ادب ۾ پنهنجي طبقي جي نقطي نظر کان زبردست هيرا ۽ هيروئنون پيش ڪيون .عوام وٽ انهن ڏينهن ۾ طبقاتي سمجهه ڪانه هئي .عالمي تاريخ ۾ سندن ڪردار درحقيقت ڪيڏو زبردست هو، سا ڪين خبر ڪانه هئي . تڏهن هنن جاگيردار ۽ سرمايه دار طبقي جي عالمي ۽ سماجي نقطي نظر ۽ موقف کان تخليق ڪيل هيرن ۽ هيروئنن کي ئي پنهنجا هيرا ۽ هيروئنون تسليم ڪيو ٿي ۽ انهن جو مثال ورتو ٿي.

گناهه ٿيندو!

هاڻ جڏهن جاگيردار ته نهيو، خود سرمايه دار طبقي جي عالمي ڪردار ۽ اهميت ۾ زبردست زوال آيو آهي ۽ سندن سورهيائي ۽ شان جا ڏينهن پورا ٿي ويا آهن ۽ عوام جي سورهيائي ۽ شان جا ڏينهن شروع ٿي ويا آهن ۽ اهو وقت اچي ويو آهي جو ادب ۽ فن ۾

ڦورو طبقن جي سورمن بدران عوام مان سرجندڙ نون سچن پچن سورمن ۽ سورمين جا ڳڻ ڳايا وڃن، تڏهن زوال پذير سرمايہ دار ادب هڪدم پلٽو کاڌو آهي تہ،" ادب ۾ سورمن ۽ سورمين جي ڪابہ ضرورت ڪانهي !اها پراڻي ڳالهہ آهي .دراصل زندگيءَ ۾ ڪي ساراهہ لائق ڪارناما هوندا ئي ڪونہ .هن دؤر ۾ ڪهاڻيءَ بدران آ – ڪهاڻي لکڻ ۽ ناول بدران آ – ناول (Anti-Novel) لکڻ گهرجي ".مطلب تہ جڏهن راند ۾ ٻين جي کٽڻ جو وارو اچي تہ راند بند !چي،" راند بدعت آهي .شريعت ۾ ناجائز آهي !گناهہ ٿيندو"!

هيستائين عالمي ادب ۾ گهڻي قدر هيرا غلامدار، جاگيردار، سرمايہ دار يا ٻنهہ گهٽو ڇيهُہ ٿيو تہ لاچار وچولي سفيد پوش طبقي جي سوچ ۽ سمجهہ، خيالن ۽ خوابن مطابق تخليق ڪيا ويندا رهيا آهن .جان عالم، ممتاز دمساز، شهزادو اندري، ٽارزن، سُپرمئن جهڙا هزارين لکين ڪردار ۽ هيرا انهن سوچن، خيالن ۽ خوابن مطابق پيدا ڪيا ويندا رهيا آهن .انهن جي جواب ۾ عوام منجهان هيرا بہ آهن .مثلاً ڪپرڙو چور، وتايو فقير، مُلا نصيرالدين وغيره پر اهي استثنائون آهن .خود انهن جي سوچ بہ وقت جي حڪمران سوچ جي دائري اندر آهي، ٻاهر ڪانهي.

ٻئي طرف اڳوٽي ترقي پسند ادب جا هيرا آهن، اهي سماج جا ڌڪاريل، ڪِنا، قابلِ نفرت ماڻهو، جن جي دل ۽ روح ۾ ڪا شيءِ آهي جا ڳنڊي ٽيڻ ڪان بچي وئي آهي.

پر اهي ڪردار بہ عوام منجهان مثالي ڪردار ناهن .اهي صرف عوام جي پستيءَ جا، جهالت جا، مظلوميت جا ۽ بيوسيءَ جا نمائندا آهن .جيئن اسان چئي چڪا آهيون، عوام رڳو پستي ۽ جهالت ناهن، مظلوميت ۽ بيوسي ناهن .عوام هر پستي، جهالت، مظلوميت ۽ بيوسيءَ جي باوجود لکن ڪروڙن خوبين، گُڻن ۽ قوتن جون کاڻيون ۽ ڀنڊار آهن .کاڻيون کوٽي ۽ ڀنڊار کولي ڏسبو تہ، ڪچي ۽ اڻ گهڙيل حالت ۾ ئي سهي، حقيقي سمجهہ، عقل، همت، سونهن، سچائي، عظمت ۽ سورهيائيءَ جا اصل خزانا عوام وٽ ئي آهن ۽ نہ سندن دشمنن وٽ.

عوامي ادب جا اڳوٽا هيرا ۽ هاڻوڪا هيرا

چيخوف، منٽو ۽ ڪرشن چندر وغيره ترقي پسند اديبن، جاگيردارن ۽ سرمايہ دار نقطي نگاهہ وارن جُڙتو هيرن بدران عوام مان هيرا تخليق ڪري پيش ڪيا.

انهن هيرن مان گھڻا ظاهري صورت ۾ غريب بدمعاش هئا، پُليل ۽ گمراھ، بيوقوف ۽ ظالم هئا .گندي زبان استعمال ڪندا هئا ۽ اڪثر گندا ڪم ڪندا هئا، پر فنڪارن ڏيکاريو ته انهن جي انسانيت مڪمل طرح مري ڪانه وئي هئي .سندن زندگين جي رَڪِ ۾ شرافت جون ڪَئِين چٽنگون لڪل هيون .اهي ظاهري اچن اُجرن ۽ اندر جي ڪارن منافقن ۽ مڪارن ڪان دل جا وڌيڪ صاف ۽ سُترا اڇا اُجرا انسان هئا.

پر زندگيءَ جي، خاص ڪري اڄ جي زندگيءَ جي، رڳو اها حقيقت ڪانهي ته ڪارين دلين ۾ اڇن اُجرن ڪپڙن وارن ماڻهن سان گڏوگڏ ميرن ۽ قاتل ڪپڙن وارا ۽ اڇين صاف سترين دلين وارا ماڻهو به موجود آهن پر زندگيءَ جي غالب حقيقت اها آهي ته اڳ به هميشه اهڙا ماڻهو موجود رهيا آهن ۽ هن دؤر ۾ ته خاص ڪري اهڙا گھڻا ماڻهو موجود آهن، جيڪي نه رڳو ظاهري سُنن ۽ اندر جي خراب ماڻهن جي ڀيٽ ۾ گھڻ خراب بلڪ بهتر انسان هئا ۽ تن جي ظاهري سُنن ۽ اندر جي خراب ماڻهن جي بلڪل اُبتڙ هئا ۽ آهن .اهي خراب رُوپ ۾ چگيرڙا ماڻهو نه پر سُني روپ ۾ سُنا انسان هئا ۽ آهن، جيڪي اندر به عظيم هئا ۽ آهن ۽ ٻاهر به شاندار هئا ۽ آهن .اڄوڪي دؤر ۾ زندگيءَ جي مختلف شعبن ۾ اهڙا ڪوڙ ماڻهو آهن، جيڪي پنهنجي زندگين کي ڀرپور نموني ماڻڻ لاءِ، انسانيت جي اعليٰ ترين آدرش لاءِ، مظلوم ماڻهن جي تقدير لاءِ هڪ نئون جهان اَڏڻ لاءِ پنهنجو پاڻ کي وقف ڪريو وينا آهن .هر ڪو پنهنجي جاءِ تي حق ۽ سچ جي هڪڙي مُني ٿيو بينو آهي .هو روز تلاش، جاکوڙ، سهپ، قرباني ۽ سورهيائيءَ جا اهڙا بي انداز اڻ لڪا توڙي ظاهر، ننڍڙا توڙي وڏا ڪارناما سرانجام پيا ڏين، جو جيڪڏهن هيءُ دؤر اڳين دؤر وانگر هجي ها ته ماڻهو ڪين رشي مني ۽ اَولِياءُ بلڪ ان ڪان به وڌيڪ درجو ڏيئي سندن پير چُمن ها .

پل پل هڪ ڪارنامو

تنهن ڪان سواءِ منجهان عام مرد ۽ عورتون، ٻار ۽ ٻُڍا جيڪي پهاڙ جهڙيون زندگيون گذاريندا رهيا آهن، تن جو هڪ هڪ پل سهپ جاکوڙ، تخليق ۽ سورهيائيءَ جو ڪارنامو پئي رهيو آهي .هر زندگي هڪ معجزو آهي، هڪڙي رن زال، ولر يتيم ٻارن جو، هڪڙو مڙس، لشڪر ويرين جو، هڪڙو پساهه ۽ محرومين، بيمارين، ڏکن، اڻ هوندن، خوفن جا ڪٽڪ ! رستمن ۽ سهرابن جا داستان، حالتن آهر، هنن داستانن جي ڀيٽ ۾ ڦڪا ۽ خسيس آهن.

عوام ۾ حالتن آهر اهڙا اهڙا حرفتي، چالاڪ، قابل ۽ ڏاها ماڻهو پيا آهن، اهڙا اهڙا تخليقي ذهن رکندڙ ۽ ڪاريگر ماڻهو پيا آهن، اهڙا اهڙا وينجهار ۽ ڳچيءَ جا هار ماڻهو پيا آهن، اهڙا اهڙا اڻ موٽ، مٿير ۽ قنڌار مرد، عورتون ۽ ٻار پيا آهن، جو انهن جي پيٽ ۾ ادبي ڀَڻن ۽ مگهٽهارن طرفان ماڻهن تي تاقيل قورو ۽ ظالم طبقن ۽ سندن حوارين ۽ پيچ لٽڪائوئن جا هيرا چڻ تہ ڏوڙ ۽ ڦلهيار آهن.

جيئن اسين ڳالهہ ڪري آيا آهيون تہ ادب رڳو فوٽوگرافي ڪونهي .اهو خالق ۽ سينگاريندڙ بہ آهي .نئين عوامي ادب کي عوام جي سچن پچن سُنن اعليٰ ۽ سُورهيہ ڪردارن جي ڪچي سون کي چمڪائي ۽ گهڙي ان مان ادبي ۽ فني ڪرشما پيدا ڪري ڏيکارڻا آهن.

انقلابي ادب کي بہ اهو حق هئڻ گهرجي، بلڪ سندس ڪم هئڻ گهرجي تہ عوام کي پنهنجو پاڻ ۾ وڌيڪ اعتماد ڏيڻ، ڪيس آئنده جون تصويرون اڳوات ڏيکارڻ ۽ سندن جدوجهد کي تيز تر ڪرڻ لاءِ اهو سُنن، روشن خيال ۽ انقلابي ماڻهن ۽ تحريڪن بابت دستوري ادبي وڏاءَ، مفروضن ۽ سينگار کان ڪم وني، ڪين اهڙو سيبتو، سُنو، روشن خيال، سجاڳ، سمجهو، ڏاهو، متحد، متحرڪ، گهڻ-گهٽو، سپ طرفو ويڙهو، سُورهيہ ۽ شاندار ڪري پيش ڪرڻ جهڙا اجا هو حقيقت ۾ نہ تي سگهيا آهن.

اهڙو ماحول، اهڙيون حالتون، اهڙا فرد، اهڙا گروهہ، اهڙيون تنظيمون، اهڙا ڪارناما، اهڙيون ڪاميابيون اج ئي چٽي پيش ڪرڻ گهرجن، جن اجا وجود حاصل نہ ڪيو آهي ۽ سياڻ وجود ۾ ايندڀون.

اهڙا روشن ۽ بلند خيال، مائٽ، اهڙا پائر ۽ پيٽيون، اهڙا دوست اهڙا ساٿي، اهڙا اعليٰ عاشق ۽ معشوق، اهڙا بلند پائي جا انساني ناتا ادب ۽ فن وسيلي تخليق ڪري ڏيکاري جي عوام لاءِ مثالي بنجن ۽ ڪين بہ اهڙو ٿيڻ لاءِ هرڪائين.

عوام کي بنهہ وڏيون نہ تہ ننڍيون ننڍيون ۽ وچٽريون ڪاميابيون حاصل ڪندو ڏيکاريو وجي .اسان جا هيرا محبت ۾، علم ۾، پورهئي ۾، جدوجهد ۾، انقلاب ۾، پاڻ کي بدلائڻ ۾، نئون مثالي انسان ٿيڻ ۾ بين هزارين ڳالهين ۾، ڪامياب تي سگهن تا ۽ ڪجهہ ٿيا بہ آهن . گهربل حالتون تخيل جي مدد سان تخليق ڪري سگهجن ٿيون.

سونهاري صبح جون جهلڪيون اج ئي ماڻهن کي پسائي، ڪين مٿس موهت ڪري، انهن جي وڌيڪ ڪوشش سان، ان صبح کي وڌيڪ ويجهو آڻڻ گهرجي.

پيرَ حقيقتن جي زمين تان ڪجي نہ وجن!

ان سموري عمل جي دوران اديب جا پيرُ پنهنجي دؤر ۽ سماج جي بُنيادِي حقيقتن جي ڌرتيءَ تي مضبوطيءَ سان کُتل هجن.

حقيقت ۽ فنڪاريءَ جو پاڻ ۾ لاڳاپو ۽ توازن اهڙو آهي جهڙو ڀوڙ ۽ مصالحي جو، بنا مصالحي جي ڀوڙ بہ ڪونہ ٺهندو ۽ حد کان وڌيڪ لوڻ مرچ وارو ڀوڙ بہ ڀوڙ نہ ٿيو !اهو ڪم وڏي قابليت، توازن ۽ ڪاريگريءَ جو آهي.

آهستي آهستي ۽ ڏاڪي بہ ڏاڪي اهي ڳالهيون محنت سان سِکي وڃبيون، غلطيون ٿينديون ۽ ضرور ٿينديون، ماڻهو بہ ڪِلندا پر غلطيون درست ڪري سگهجن ٿيون ۽ ماڻهن جي ڪِلِ کي تحسين ۾ بدلائي سگهجي ٿو.

عوامي نقطي نگاهہ، عوامي موقف يا بيهڪ

نئون عوامي ادب زندگيءَ جي هر حقيقت کي سرمايہ دار يا جاگيردار يا سامراجي يا خود سفيد پوش ۽ وچولي طبقي جي نقطي نگاهہ جي بدران باخبر ۽ باشعور پورهيت عوام جي نقطي نگاهہ سان ڏسندو، سمجهندو ۽ پيش ڪندو .اهو ادب پاڻ کي انهيءَ عوام جي پوزيشن ۾ وجهي انهيءَ موقف کان دُنيا کي ڏسندو.

اهڙيءَ ريت اهو رڳو پورهيت عوام بابت ادب نہ هوندو پر ان سان گڏ پورهيت عوام جي نقطي نگاهہ ۽ موقف وارو ادب بہ هوندو .پورهيت نقطي نگاهہ ۽ بيهڪ يا موقف اهو جيڪو هن دؤر جي سڀ کان ترقي يافتہ انقلابي پورهيت نظريي جي روشنيءَ ۾ بنيو هجي ۽ نہ اڻ ڄاڻ، بي سمجهہ ۽ پرمتڙي پورهيت سوچ ۽ سمجهہ جي اوندهہ ۾.

قومي عوامي جمهوري سامراج دشمن انقلابي ادب

اهو ادب قومي هوندو، ڇو تہ اهو قومي برابريءَ جو علمبردار ۽ قومي ڦُرلٽ ۽ جبر جو جاني دشمن هوندو .اهو عوام جي وڏي گهڻائيءَ لاءِ هوندو ۽ نہ رڳو ٿورڙن پريلن پيٽن لاءِ يا رڳو سفيد پوشن لاءِ .اهو عوام جي حقن ۽ جمهوريت جو حامي ۽ فسطائيت ۽ سامراج جو دشمن هوندو .اهو عوام جي زندگيءَ کي، هن دنيا کي بُنيادِي ۽ مڪمل طرح بدلائڻ جو علمبردار هوندو ۽ نہ رڳو ان تي افسوس ڪرڻ ۽ ان ۾ ڪجهہ نيون ڇٽيون هڻڻ جو.

سَوَلو، عام فهم جو ادب

اهو ادب ڪوشش ڪري سَوَلو، آسان ۽ ماڻهن ڪي سمجهه ۾ اچڻ جهڙو هوندو ته جيئن اهو عوام جي وڏي گهڻائيءَ ڪي سولائيءَ سان سمجهه ۾ اچي سگهي ۽ اهي ان مان پنهنجي زندگيءَ ڪي بهتر بنائڻ لاءِ نئين روشني ۽ سگهه حاصل ڪري سگهن.

رڳو ڪهاڻيون نه، ناول به لکڻ گهرجن

سنڌي ادب ۾ گهڻو ڪري رڳو ڪهاڻين جي پرمار آهي .ناول جي سخت اڻاٺ آهي.
عام طرح ڪهاڻي گهڙيءَ جو ٽُڪڙو آهي .اها زندگيءَ جي فقط ڪنهن هڪ اڌ ڪردار، واقعي، تاثر ۽ پل جي ڳالهه آهي .اها زندگيءَ جي گهڻ-پاسائيءَ ڪي نظرانداز ڪري ٿي .عام طرح ناول جو دائرو وسيع آهي .ان ۾ اڪثر ڊگهن عرصن، گهڻن واقعن ۽ گهڻن ڪردارن جي ڳالهه هوندي آهي .اهو ڪهاڻيءَ جي ڀيٽ ۾ زندگيءَ جي گوناگوني، گهرائي، پيچيدگي، ڊيگهه ۽ ويڪر، بلنديءَ ۽ پستيءَ جي وڌيڪ ڪاميابيءَ سان ترجماني ڪري ٿو.
ڪهاڻيءَ جي ڀيٽ ۾ ناول لاءِ زندگي وسيع ۽ گهرو، تجربيڪار ۽ بالغ فن ۽ سوچ گهرجي .ان لاءِ زندگيءَ جو ڪونه ڪو منظم فلسفو گهرجي ٿو.
چيو وڃي ٿو ته ماڻهن وٽ ناولن لاءِ وقت ڪونهي .ان ڪري ڪهاڻيون وڌيڪ ڪارگر ۽ مقبول آهن؟ ڪو پڇي ته اهي ڪهڙا ماڻهو آهن جن وٽ دلچسپ ۽ مَنَ موهيندڙ ناولن لاءِ وقت ڪونهي؟ آمريڪا ۽ يورپ ۾ ڪي اهڙا ماڻهو هجن ته پلي باقي اسان وٽ ته هرو پرو اجا اهڙي رات ڪانه پئي آهي !اسان وٽ ته ماڻهو اجا به وڏي ذوق شوق سان گل بڪاولي، ممتاز دمساز، الف ليليٰ جا نعالم ۽ ليليٰ مجنون، شيرين فرهاد، سسئي پنهون، مومل راڻي وغيره جا داستان پيا پڙهن .پڙهن ٿا ته رکڻ تي دل نٿي ٿئين !اڄ ڀهراڙين ۾ گهر گهر پڙهيل وينا آهن . ماڻهن جي باشعور ۽ بامقصد پسند وٽان ناول هجن ته ماڻهو بئي پاسي لوڙو به ڪونه هڻندا.
جن اديبن ڪي ناول لکڻ جو ڪجهه نه ڪجهه ڏانءُ هجي ۽ وٽن عوام جي بامقصد ۽ باشعور پسند جي ڪا ڳالهه، ڪو پلاٽ هجي ته انهن ڪي گهٽي ۾ گهڻو ڌيان ان پاسي ڏيڻ گهرجي .بالغ نظر اديبن ڪي موجوده حالتن ۾ ناول لکڻ ئي جُڳائي ٿو.

آهين جي مڙس، گل تون درس، گهڙ منجهه تار، ڏي تاريون،
چاڪي ٿو چوڪرن جئن، ننڍڙي پاڻيءَ ۾ ڪرين چپ چپ!

(خليفو گل)

ماضيءَ جي ادب ڏانهن رويو

ماضيءَ جي ادب ڏانهن نئين ادب جو رويو" خذما صفادع ماكدر) "جيڪي چڱو آهي سو هٿ ڪريو، جيڪو خراب آهي تنهن کي ڇڏيو (وارو هئڻ گهرجي.

ان ادب کي تنقيدي نموني ڪتب آڻڻو آهي .هر تخليق جي سُٺين ڳالهين کي پِرائڻو آهي، بُرين عوام دشمن ڳالهين ۽ سوچن کان بچڻو آهي ۽ انهن کي رد ڪرڻو آهي.

اڻويهين صديءَ جي مشهور جرمن اديب ۽ شاعر هينرڪ هائين Heinrich Heine جي ڳالهه کي به ڌيان ۾ رکڻو آهي ته." هر دؤر جڏهن نوان خيال حاصل ڪري ٿو، تڏهن هو انهن نون خيالن سان گڏ نيون اکيون به حاصل ڪري ٿو .ان ڪري اڳين زمانن جي ذهني تخليقن ۾ ڪيس گهڻيون ئي نيون ڳالهيون نظر اچن ٿيون".

ٻه ڪسوٽيون

ماضيءَ جي ادب کي اڄ ڪهڙي ڪسوٽيءَ تي پرکجي؟

ڪسوٽيون به هئڻ گهرجن، نه رڳو اها هڪڙي جيڪا عام طرح ٿيندي رهي آهي.

اها عام ڪسوٽي آهي ته اهو ادب جنهن دؤر ۽ ماحول ۾ خلقيو ويو هو، انهن جي مجموعي حالتن ۾ ترقي پسند هو يا رجعت پرست.

ٻي ڪسوٽي اها آهي ته اهو اڳوڻو ترقي پسند ادب اڄ جي دؤر ۽ حالتن ۾ ڪيتريءَ حد تائين ترقي پسند رهجي ويو آهي؟ اڄ جي ترقي پسند سوچن سان ڪيتري قدر هم آهنگ آهي؟

هومر، هوريس، ورجل، ڪاليداس، شيڪسپيئر وغيره پنهنجي دؤر ۾ ته سبحان الله هئا . اڄ تائين سندن ڏاڪون آهن، پر انهن جون سوچون اڄ جي حساب سان ڪيتري قدر ترقي پسند ۽ عوام دوست آهن، سو حساب اڄ نئين سر لڳائڻو پوندو ۽ ايندڙ هر دؤر ۾ اهو سلسلو جاري رکڻو آهي.

انهن ٻنهي ڪسوٽين تي پرکڻ کان پوءِ، ماضيءَ جي اعليٰ ادب جو باخبر ۽ باشعور عوام جي نقطي نگاهه کان جيڪو رُتبو وجي بيهي، سو مقرر ۽ قائم رکڻ گهرجي.

دنيا جي اڳوڻي توڙي اڄوڪي اعليٰ عوامي ادب جي ڳولا ڪريو!

عالمي ادبي پبلسٽي، خريد فروخت، ڇپائي ۽ ترجمي ۽ تنقيد تي سرمايہ دار سامراجي طبقن جي قبضي هئڻ ڪري ۽ ٽين دنيا جي اڪثر ملڪن ۾ عوامي ادب خلاف ڪات ڪهاڙا ڪنيل هئڻ ڪري ٽين دنيا جي ملڪن ۾ جيڪو اڳوڻو توڙي اڄوڪو اعليٰ ادب اصلوڪي صورت ۾ يا ترجمن جي صورت ۾ اچي ٿو ۽ جيڪو پڙهايو وڃي ٿو، سو درحقيقت دنيا جو پراڻو ۽ نئون بهترين ادبي مال ڪونهي.

مرزا قليچ بيگ جو مثال وٺو .هن تي اسان ڪي جائز طرح فخر ۽ ناز آهي ۽ رهندو، پر هن جيڪي ترجما ڪيا، سي شيڪسپيئر ڪي ڇڏي ٻيا ڇا ان زماني جي عالمي ادب جا نمائندگي ڪندڙ ادب جا ترجما هئا؟ نہ" .گلن جي ٽوڪري "وغيره ناول ايستائين تخليق ٿيل اعليٰ ادب ۾ شامل ئي نہ هئا .رڳو ايترو ياد رکڻ ئي ڪافي نہ ٿيندو تہ يورپ جو جڳ مشهور سرمايہ دار جمهوري انقلاب ادب خاص ڪري عظيم فرينچ انقلاب کان اڳ جو انقلابي ادب، مرزا صاحب جي زماني کان اڌ صدي اڳ موجود ٿي چڪو هو !حقيقي اعليٰ ادب انگريز سنڌ ۾ اچڻ ئي ڪونہ ڏين ها .ترجمي ڪرائڻ جو تہ سوال ئي پيدا نٿي ٿيو.

اڄ ڪلهہ جيڪو آمريڪا، يورپ ۽ ٽين دنيا جي ملڪن جو" چونڊ ادب "ترجمو ٿي اسان اڳيان اچي ٿو، تنهن جو ڪجھ حصو يا تہ بنهہ وللي واويلائي زوالي گند ڪچرو آهي يا غيرعوامي، غيرانقلابي خَسِيس قسم جو، بي مقصد ۽ گهٽ فني معيار جو ادب آهي .خود پورهيت اقتدار وارن ملڪن جي ٻولين مان جيڪو ادب ترجمو ڪري سنڌيءَ ۾ آڻجي ٿو، سو بہ گهڻو ڀيرا پراڻو سرمايہ دار دؤر جو وللي واويلائي ادب هوندو آهي !حالانڪہ اڄ عالمي ادب آسمان جي بلندين کي ڇُهيو بيٺو آهي!

ڏکيءَ توءِ ڏکار توڻي وسن مينهڙا .(لطيف)

ان ڪري اسان کي گذريل توڙي هاڻوڪي ادب جو نئين سر مطالعو ڪري ان مان چونڊ ادب ترجمان ۽ تلخيصون ڪري سنڌيءَ ۾ آڻڻ گهرجي .دنيا جي اعليٰ عوامي ادب ۾ نہ رڳو سرمايہ دار دنيا جو اعليٰ عوامي ادب پر پورهيت نظام وارن ملڪن ۽ ٽين دنيا جي ملڪن جي اعليٰ عوامي ادب کي بہ شامل ڪرڻ گهرجي.

اڄوڪي ترقي پسند ادب ڏانهن رويو

اڄوڪو ترقي پسند ادب، نہ سمورو پورهيت انقلابي ادب آهي ۽ نہ صحيح ۽ ڀرپور معنيٰ ۾ ترقي پسند ادب آهي .ان ادب جي باخبر ۽ باشعور پورهيت عوام جي عالمي نقطي نظر، سماجي

سمجهہ ۽ پروڙ، انقلابي عوامي موقف جي دوربيني ۽ خوردبينيءَ سان تپاس ۽ ڇنڊڇاڻ ڪرڻ گهرجي .ان جي حقيقي ترقي پسند ڄڻن ۽ رجعت پرست ڄڻن کي الڳ ڪري، ان ادب ڏانهن ان حساب سان رويو قائم ڪرڻ گهرجي.

نئين اُسرندڙ عوامي ۽ پورهيت ادب ۽ فن جي همت افزائي ڪجي

هر طبقي جي نمائندگي ڪندڙن ۾ سُٺا ۽ خراب اديب ۽ فنڪار ٿين ٿا .هرڪو چاهيندو تہ جيڪا بہ تخليق پيش ٿئي يا ٻين ڳالهين سان گڏ فني طرح بہ اعليٰ درجي جي هجي.

عام طرح سرمايہ دار ۽ ٽين دنيا جي ملڪن ۾ عوامي اديبن جي ڀيٽ ۾ جاگيردار، سرمايہ دار، رجعت پرست ۽ سامراج پرست لاڙا رکندڙ اديب فني طرح وڏيڪ تجربيڪار، قابل ۽ مقبول آهن.

پورهيت عوامي ادب جي انهن ملڪن ۾ اجان ڄڻ شروعات آهي .هر ڪي نئين شيءِ وانگر اهو ادب بہ شروع ۾ ڪچو ڦڪو هوندو .عوامي اديبن جو فرض ٿيندو تہ هو ٻين ڳالهين سان گڏ فن جي پختگيءَ تي بہ خاص ڌيان ڏين ۽ ڏاڪي بہ ڏاڪي ان جو معيار وڌائين.

ٻئي طرف عوام جو بہ فرض آهي تہ عوام دشمن يا غير عوامي ادب جي ڀيٽ ۾ ڪچي ڦڪي اُسرندڙ نئين عوامي ۽ پورهيت ادب جي همت افزائي ڪن تہ جيئن اهو سندن مدد ۽ همت افزائيءَ سان جلد از جلد پنهنجو معيار اوچي ۾ اوچو ڪري عوام دشمن ۽ غيرعوامي ادب کان ان ڳالهہ ۾ گوءِ کٽي وڃي.

دراصل پَس پيش صحيح عظيم عالمي ادب اهو پورهيت ادب ئي ٿيندو، جو تہ اهو ئي ڌرتيءَ جي ڌيئن پٽن جي وڏي اڪثريت جي جذبن ۽ صلاحيتن جي ترجماني ڪري ٿو .جڏهن اهو اسان وٽ وهيءَ چڙهندو تڏهن اهي رنگ ڪري ڏيکاريندو، جو ماڻهن کي اڳيون خبرون وسري وينديون.

راڻو ئي راڻو، ريءَ راڻي جي ناهہ ڪو!

سنڌ ۾ اڄ بہ ٿورن وڏن اديبن ۽ شاعرن کي ڇڏي، ٻين گهڻن کي اسان جا نوان اُسرندڙ پورهيت اديب ۽ شاعر اَشي ڪشي ملهون ماريو بيٺا آهن !اجان تہ ڪٿي ڳالهہ پئي آهي!

عام ٿورو پڙهيل غريب ماڻهو بہ اديب ٿي سگهن ٿا ۽ ضرور ٿين!

حقيقي عوامي ادب تڏهن تخليق ٿيندو، جڏهن خود شهري توڙي ٻهراڙيءَ جا ڏکن ڏٽل، ماريل پيڙيل غريب ماڻهو قلم هٿ ۾ کڻندا.

جتي باهه ٻري اها جاءِ جلي،
کهڙا سيڪ پاڙي واليان نون!

خوشيءَ جي ڳالهه آهي جو سنڌ ۾ ڪئين پورهيت ماڻهو چڱا شاعر ۽ اديب ٿي ويا آهن . ادبي رسالن وارن کي کپي ته اُنهن جي همت شکني نه، همت افزائي ڪن .خاص ڪري آتم ڪهاڻيءَ جي ميدان ۾ پورهيت ماڻهن سان ڪو ٻيو مقابلو ڪري ڪونه سگهندو .هر ٿوري گهڻي پڙهيل، غريب پورهيت ماڻهوءَ کي، پنهنجي آتم ڪهاڻي لکي ٻين کي پڙهي ٻُڌائڻ گهرجي .جيڪي وڏيڪ سُنيون هجن، تن کي ڇپائڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

فوري اشاعت نه ٿئي ته پرواهه ڪانهي

هونئن ته ادب آهي ئي ڇپجڻ لاءِ پر ڪي حالتون اهڙيون به ٿينديون آهن، جن ۾ جيڪي لکڻ ضروري آهي، سو في الحال ڪن سببن جي ڪري ڇپجي نه سگهندو آهي .اهڙين حالتن ۾ لازم آهي ته صحيح عوامي ادب جي تخليق جيتري قدر ممڪن ٿي سگهي، هر حالت ۾ جاري رهي، چاهي اهو هڪدم ڇپجي سگهي يا نه.

دنيا جا ڪي تمام وڏا شاهڪار فوري طرح ڇپجي نه سگهيا، اڳئين زماني ۾ پريسون ۽ اخبارون ڪونه هيون .قلمي نسخن تيار ڪرڻ لاءِ هزارين روپيا خرچ ۽ ڪئين سال وقت لڳي ويندو هو .ڪي ڪتاب ته ماڻهن لکي ٽيهه ٽيهه سال رکي ڇڏيا، پوءِ شايع ڪيا .سائنسدان ڪاپرنيڪس پنهنجو جڳ مشهور سائنسي شاهڪار" انساني جسمن جي حرڪت جا قائدا "مرڻ کان ٿورو اڳ ۽ لکڻ کان 30 سال پوءِ شايع ڪرائڻ جي اجازت ڏني!

عوام دشمن ادب تي تنقيد ڪريو!

ادب بابت عام ماڻهن جو اهو رويو پئي رهيو آهي ته ماڻهن کي جيڪو وڻي سو ادب تخليق ڪن .وڻندو ته پڙهنداسين، نه ته نه پڙهنداسين .اهو رويو نقصانڪار آهي .اڄ هر مسئلو عوام جو مسئلو آهي .اهي زمانا ويا جڏهن عوام هن ڌرتيءَ کان لاوارث ۽ لاتعلق هو .هاڻ هر ڪم سان سندس واسطو آهي .عوام ئي وارث ۽ مالڪ ٿيو آهي هر ڳالهه جو.

سوچڻ گهرجي تہ عوامي ادب تي عوام دشمن جا چاڙتا کيڏا نہ چتا چجرات تا ڪن ! کهڙن کهڙن بيهودن دليلن ۽ حجتن جا ڏنبا تا ألارين !ڪيڏيون نہ اڪيون تا ڦوٽارين !ڪيڏو نہ مرڻ مارائڻ لاءِ تيار ٿي تا وجن !ان جو سبب اهو آهي تہ ادب ۽ فن وانگر، ادبي ۽ فني تنقيد ۽ پرک بہ، طبقاتي مفادن، لاڙن ۽ ذهني، فڪري، جذباتي، روين ۽ عادتن کان هرگز بالاتر ڪانهي .اها بہ ادبي ۽ فني ميدان ۾ هڪ طبقاتي هٿيار طور ڪتب ايندي رهي آهي.

"بادا بي ميار "نہ ٿيو!

اهڙي حالت ۾ جا اسين عوام دشمن ادب ڏسي" بادا بي ميار "ٿيا وينا هجون، جڻ الائي ڪنهن جي بازار پئي لُٽجي؟ نہ !عوام اڳيان جيڪا هڪ هڪ سِٽَ بازار ۾ پيش ٿئي ٿي، تنهن جي اسان کي پوري پوري چڪاس ونڻ گهرجي تہ اسان جي دشمن سِٽَ آهي يا دوست سِٽِ.

ظاهر آهي ادبي پرک جا معيار پنهنجا آهن .ان لاءِ ڪجهہ ڄاڻ، تجربو ۽ هنر گهرجي، پر هرويرو تنقيد اهڙي" جُوج بلائي "بہ ڪانهي، جو ماڻهو ڊپ کان ويجهو بہ نہ وڃيس !گهٽو ڪري تہ" سُر ڪنيو راڳ پروڙيو "۽" ڪرمي پٽ پيڻگهن ۾ پڌرا "واري ڳالهہ وانگر ماڻهو گهڻين حالتن ۾، گهڻو ڪري، اُتندي ئي سمجهي ويندو تہ ماکي آهي يا زهر .واقعي ادب آهي يا نلهي وِلل ۽ يخي برائي يخي.

تنهن کان سواءِ اسان جي سجاڻ ترقي پسند پارکن کي بہ پنهنجو ڪم وڌيڪ وسيع، گهرو ۽ تيز ڪرڻ گهرجي .ڪين پنهنجي ادبي نظرياتي پيڙهہ وڌيڪ پختي ڪرڻ گهرجي .خاص ڪري سائنسي فلسفي تي گهري دسترس ۽ مڪمل عبور حاصل ڪرڻ گهرجي ۽ ان جي روشنيءَ ۾ ادب ۽ ثقافت بابت جُڙتو سامراجي نظرين جون پاڙون پٽڻ گهرجن.

جُڙتو" نئين ادب ۽ فن "جي پاڙ پٽڻ ۽ سچي نئين ادب ۽ فن کي زور وٺائڻ، ادب ۽ فن جي ميدان ۾ اڄ جي دؤر جو هڪڙو اهڙو اهم ترين ۽ مقدس ترين عوامي فرض آهي.